

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ**

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ**

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER OF WRITTEN HERITAGE**

**«МЕРОСИ ШАРҚ»
(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)
№ 3 (5), 2023**

**«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»
(НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)
№ 3 (5), 2023**

**«EAST HERITAGE»
(SCIENTIFIC JOURNAL)
No. 3 (5), 2023**

ДУШАНБЕ - 2023

«МЕРОСИ ШАРҚ»

Муассис:

Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ
Маҷалла соли 2022 таъсис ёфтааст.
(Ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мегардад)

САРМУҲАРИИР:

Давлатов Раҳматқарим

Мирзокаримович – н.и.т., директори Маркази мероси хаттӣ

МУОВИНИ САРМУҲАРИИР:

Ғиёсиев Меҳриддин – н.и.п., мудири шуъбаи иттилоот, робитаҳои илмӣ ва омӯзиши тамаддуни Шарқи Маркази мероси хаттӣ

МУҲАРИРИ МАСЪУЛ:

Муҳаммадиев Алӣ – н.и.ф., мудири шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва навири мероси хаттӣ Маркази мероси хаттӣ

ҲАЙАТИ ТАҲРИР:

Раҳимӣ Фарҳод Қодир – академик, Президенти АМИТ

Муҳаммад Абдурахмон – ноиби Президенти АМИТ, д.и.с., профессор

Қосимшо Искандаров – д.и.т., Саркотиби илмӣ АМИТ

Парвона Ҷамшед – д.и.ф., профессор

Умар Сафар – д.и.ф., профессор

Ҳочамуродов Олимҷон Ҳамроевич – д.и.ф., профессор

Муллоҷонов Сайфулло Кӯчакович – д.и.т., профессор

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – д.и.т., профессор

Муҳаммадиев Алӣ – н.и.ф

Шарифов Маҳмадёр – н.и.ф

Ғиёсиев Меҳриддин Илёсиддинович – н.и.п

Ализода Сайидхоҷаи Саидумар – н.и.ф

Қодиров Ғиёсиддин – н.и.т

Шарифов Амриддин Нуриддинович – н.и.т

Байзоев Азим – н.и.ф., дотсент

Раҳматулоева Заррина – н.и.ф., дотсент

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Франссис Ришар – (Фаронса), Шариф Шукуров – (Россия),

Александр Хейзер – (Германия), Садри Саъдиев – (Узбекистон),

Комилҷон Раҳимов – (Узбекистон).

«Мероси Шарқ»

Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги

Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №249/мқ-97, аз 02.06.22

ба қайд гирифта шудааст.

Тел.: (+99237) 221-32-02

Нишонии мо: 734025, ш. Душанбе,
кӯчаи Ш. Хусейнзода 35.

Маркази мероси хаттии назди
Раёсати АМИТ, хучраи 14, Идораи
маҷаллаи “Мероси Шарқ”,

E-mail: Merosisharqi@gmail.com

«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»

Учредитель:

Центр письменного наследия
при Президиуме НАНТ

Журнал основан в 2022 г.

(Издаётся на трёх языках: таджикский, русский и английский)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Давлатов Рахматкарим

Мирзокаримович – к.и.н., директор ЦПН НАНТ

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Гиёсиев Мехриддин – к.п.н., заведующий отделом информации, научной связей и изучения культуры Востока ЦПН НАНТ

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

Мухаммадиев Али – к.ф.н., заведующий отделом текстологии, исследование и изучение письменного наследия ЦПН НАНТ

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Рахими Фарход Кодир – академик, Президент НАНТ

Мухаммад Абдурахмон – вице-президент НАНТ, д.п.н., профессор

Косимшо Искандаров – д.и.н., гл. ученый Секретар НАНТ

Парвона Джамшед – д. ф. и., профессор

Умар Сафар – д.ф.н., профессор

Ходжамуродов Олимджон Хамроевич – д.ф.н., профессор

Муллоджанов Сайфулло Кучакович – д.и.н., профессор

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – д.и.н., профессор

Мухаммадиев Али – к.ф.н

Шарифов Махмадёр – к.ф.н

Гиёсиев Мехриддин Илёсиддинович – к.п.н

Ализода Сайидходжан Саидумар – к.ф.н

Кодиров Гиёсиддин – к.и.н

Шарифов Амриддин Нуриддинович – к.и.н

Байзоев Азим – к.ф.н., доцент

Рахматулова Заррина – к.ф.н., доцент

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Франссис Ришар – (Франция), **Шариф Шукуров** – (Россия),

Александ Хайзер – (Германия), **Садри Садиев** – (Узбекистан),

Комилджон Рахимов – (Узбекистан).

«Наследие Востока»

Центр письменного наследия

при Президиуме НАНТ.

Журнал зарегистрирован Министерством

культуры Республики Таджикистан

№249/жр-97, 02.06.22

Тел.: (+99237) 221-32-02

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул.

Ш. Хусейнзода 35.

Центр письменного наследия

при Президиуме НАНТ, каб. 14,

редакция журнала «Наследие Востока»,

E-mail: Merosisharqi@gmail.com

«EAST HERITAGE»

Founder:

Center of the written heritage
under the Presidium of the NAST
The journal was founded in 2022.

EDITOR-IN-CHIEF OF THE JOURNAL:

Davlatov Rahmatkarim

Mirzokarimovich – *c.h.s., director of the Center of the written heritage*

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Ghiyosiev Mehriddin – Candidate of Pedagogical Science Head of the Department of Information, Scientific Communication and Study of the Culture of the East of the Center for Written Heritage of the NAST

RESPONSIBLE EDITOR:

Muhammadiev Ali – candidate of philological sciences, Head of the Department of Textology. Preparation and publication of the written heritage of the Center for Written Heritage of the NAST

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Rahimi Farhod Kodir – academician, President of the NAST

Muhammad Abdurahmon – *Vice President of the NAST, d.p.s., professor*

Kosimsho Iskandarov – *d.h.s., Chief scientific secretary of the NAST*

Parvona Jamshed – *d.ph.s., professor*

Umar Safar – *d.ph.s., professor*

Khojamurodov Olimjon Hamroevich – *d.ph.s., professor*

Mullojonov Sayfullo Kucharovich – *d.h.s., professor*

Mirzoev Niyoz Mirzobadalovich – *d.h.s., professor*

Muhammadiev Ali – *c.ph.s*

Sharifov Mahmadyor – *c.ph.s*

Ghiyosiev Mehriddin Ilyosiddinovich – *c.p.s*

Alizoda Sayidkhajai Saidumar – *c.ph.s*

Qodirov Ghiyosiddin – *c.h.s*

Sharifov Amriddin Nuriddinovich – *c.h.s*

Bayzoev Azim – *c.ph.s., associated-professor*

Rahmatuloeva Zarrina – *c.ph.s., associated-professor*

INTERNATIONAL EDITORIAL COLLEAGUE:

Francis Richard - (*France*), **Sharif Shukurov** - (*Russia*),

Alexander Haizer - (*Germany*), **Sadri Sadiev** - (*Uzbekistan*),

Komiljon Rahimov – (*Uzbekistan*).

East Heritage

Center of the written heritage
under the Presidium of the NAST
The journal was registered by the Ministry of

Culture of the Republic of Tajikistan
No. 249/mj-97 dated 02.06.2022
Tel.: (+99237) 221-32-02

Address: 734025, Dushanbe,
35 Sh.Huseynzoda Str.
Center of the written heritage under
the Presidium
of the NAST, office №14, editorial office
of the journal “East Heritage”,
E-mail: Merosisharqi@gmail.com

© MMX. 2023

ТАЪРИХ

ДУ КАШФИЁТИ НОДИРИ БОСТОНШИНОСӢ

Каримдодов М.З.¹

Осорхонаи миллӣ натанҳо макони ҳифзи осори ниёгонамон ба шумор меравад, балки имрӯзҳо Осорхона ба як муассисаи илмӣ–таҳқиқотӣ табдил ёфтааст. Ҳамасола мутахассисони он дар ёдгориҳои бостонии кишварамон ва берун аз он ҳафриётҳои бостоншиносӣ гузаронида, садҳо ашёҳои нодир ва пуразиш, ки аз ниёгонамон зери хок то имрӯз боқӣ мондаанд, кашф карда, ба ҷаҳониён муаррифӣ месозанд. Боиси ёдоварист, ки дар давоми моҳи апрели соли 2023 аз ҷониби мутахассисони “Осорхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ду ёдгории аҳди биринҷӣ, ки яке дар ноҳияи Шамсидини Шохини вилояти Хатлон ва дигаре дар шаҳри Душанбе мебошанд, кашф гардиданд.

Моҳи март соли 2023 аз ҷониби сокини ноҳияи Рӯдакӣ Худойдодов Рамазон як табар барои Комиссияи харидории Осорхонаи миллӣ пешниҳод гардид. Мутобиқ ба нақли Худойдодов Рамазон табарро соли 2005 аз ноҳияи Шамсидини Шохин (собик Шурообод), аз наздикии деҳаи Хирманчо, аз лаби дарёи Панҷ хангоми чаронидани чорво ёфтааст. Аз таҳқиқи аввалия маълум гардид, ки табар ба аҳди биринҷӣ тааллуқ дорад. Аз ин рӯ роҳбарияти Осорхонаи миллӣ ба хулоса омаданд, ки мутахассисони Осорхона аз ҷойи бозёфти табар боздид намоянд.

Мутобиқи супориши директори “Осорхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам З.С. Иброҳимзода бо мақсади омӯзиш ва корҳои ҷустуҷӯи бостоншиносӣ дар макони пайдо намудаи табар, дар ноҳияи Шамсидини Шохини вилояти Хатлон ду нафар корманди осорхона, муовини сардори раёсати фондӣ ва бақайдгирӣ М. Каримдодов ва сармутахассиси шӯбаи бостоншиносӣ ва сиккашиносӣ М. Бобомуллоев аз санаи 12.04.2023 то 15.04.2023 ба сафари хидматӣ фиристода шуданд.

Ҷойи бозёфти табар тақрибан ду километр ғарбтар аз деҳаи Хирманчо, дар тарафи рос-

ти шохроҳи Шамсидини Шохин – Дарвоз дар лаби дарёи Панҷ ҷойгир мебошад. Мутаасифона ҷойи ёфт шудани табарро оби дарёи Панҷ шуста нест кардааст. Дар ҳамин мавзё дар масофаи аз 200 то 500 м. якҷанд курғони сангӣ ва дар масофаи тақрибан як километр теппаи намак ҷойгир мебошанд. Аз ҳама ҷолиб он аст, ки тақрибан ду километр дуртар ба самти шарқ аз макони бозёфти табар ва дар паҳлӯи деҳаи Хирманчо маконе кашф гардид, ки мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифт. Макони мавриди назар дар ҳамворӣ ҷойгир буда, аз якҷанд теппачаҳои сунъӣ, ки дар паҳлӯи

онҳо қатори сангҳои обӣ ва кӯҳӣ мушоҳида мешавад, ҷой гирифтааст. Сангҳо ба таври табиӣ гузошта нашудаанд, зеро дар як хати рост пайи ҳам чида шуда, дар кунҷ гардиши росткунча мушоҳида мешаванд. Ҳамзамон аз ин макон ду пораи сафол ёфт шуданд.

Макони мавриди назар барои бунёд кардани деҳқада ё шаҳрак ва зиндагӣ хеле созгор мебошад. Бояд зикр кард, ки дар аҳди биринҷӣ мардум бештар ба чорводорӣ ва моҳигирӣ машғул мешуданд ва бештар дар мавзёҳои хона месохтанд, ки ба ин ду соҳа мувофиқ бошад. Мавзёи Хирманчо дорои ҳарду шароит мебошад. Ҳамзамон, дар ин ҷо теппаи намак ва на он қадар дуртар аз ин мавзё дар ҷамоати Дашти Ҷум конҳои мис кашф гардидаанд. Бо ин ҳама далел метавон гуфт, ки эҳтимол зери ин хок бостоншаҳре аз ниёғони мо

1. Каримдодов Миралӣ Замонович – муовини сардори раёсати фондӣ ва бақайдгирӣ “Осорхонаи миллӣ” – Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон..

нухуфтааст ва ҳафриётҳои оянда метавонанд, кашфиёти бузургеро дар илми бостоншиносии тоҷик рӯнамоӣ кунанд.

Табари Хирманчо ба навъи табар-келт дохил мешавад. Табар-келт аз боло сӯроҳ буда, лабаи сӯроҳ каме шикаста шудааст. Табар дағалсохт буда, аз метали ғафси биринҷ таркиб ёфтааст. Вазни табар 870 грамм, дарозияш 13 см, бараш 3 см., дарозии тег (қойи бурандаи табар) 8,5 см, диаметри сӯроҳи 3,1x2,6 см мебошад.

Ин навъ табарҳо дар Осиёи Миёна хеле камёфтанд. Аксар табар-келтҳо, ки аз ин минтақа ёфт шудаанд, дар паҳлӯяшон гӯшак доранд. Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон як табар-келт ҳангоми-сохтани-каналӣ Қаратоғ–Душанбе дар ҳудуди шаҳри Турсунзода дар мавзеи Қулинтеппа ёфт шудааст [5, 23]. Мутобиқи ахбори Г. В. Парфенов ин келт дар қабр бо ҳамроҳии ҳасад ёфт шудааст. Аммо бояд зикр намоям, ки табар-келти Хирманчо ба ин келт монандӣ надорад. Дар Осиёи Миёна аз водии Сирдарё низ як келт ёфт шудааст, ки аз коллексияи И. И. Краузе мебошад [5, 22] ва қойи аниқӣ ёфт шудани он муайян нест. Ин келт ба келти Хирманчо каме шабоҳат дорад.

Дар умум аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 10-табар; як адад аз деҳаи Ёрӣ [8, 75], як адад аз деҳаи Шаршар [7, 59], як адад аз ноҳияи Сангвор [2, 20-21], як адад аз деҳаи Арақчин [7, 60], се адад табар-теша аз Саразм [3, 59], як адад аз деҳаи Урметани ноҳияи Айнӣ [6, 176-181], як адад аз ноҳияи Панҷакент [6, 127-142] ва як адад табар-теша аз шаҳри Душанбе ва 10-табар-келти аҳди биринҷ як адад аз Қалхозчиёни ноҳияи Панҷакент, як адад аз Қулинтеппаи шаҳри Турсунзода, як адад аз Қаримбердии ноҳияи Восеъ, ду адад аз деҳаи Бедаки ноҳияи Панҷакент, чаҳор адад аз ноҳияи Рашт ва табар-келти мазкур аз ноҳияи Шамсиддини Шохин ёфт шудаанд.

Табар-келтҳо, ки аз ҳудуди Тоҷикистон ёфт шудаанд, се ададаш дар Осорхонаи миллии бостоншиносӣ, шаш адади дигар дар Осорхонаи миллии ҳифз мешаванд. Табар-келти аз Қулинтеппаи шаҳри Турсунзода дар Осорхонаи симошиносӣ ва мардумшиносии АИ Россия нигоҳ дошта мешавад. Табар-келтҳои Осорхонаи миллии бостоншиносӣ як ададаш аз деҳаи Бедаки ноҳияи Панҷакент, як ададаш аз деҳаи Қалхозчиёни ноҳияи Панҷакент ва як ададаш аз ноҳияи Восеъ ёфт шуда, ҳаҷман аз табаркелтҳои Осорхонаи миллии хурд мебошанд.

Чаҳор адад табар-келти Осорхонаи миллии аз ноҳияи Рашт ва як адади дигар аз деҳаи Бедаки ноҳияи Панҷакент ёфт гардидаанд. Табаркелтҳои Осорхонаи миллии, ки аз ноҳияи Рашт ёфт шудаанд, аз як тарафашон гӯшак дошта, дар гарданҳояшон се ҳалқа барҷастагӣ доранд. Ҳамзамон, сӯроҳии табарҳо гирд мебошанд. Табар-келти аз ноҳияи Панҷакент аз ду тараф гӯшак дорад. Бештари табар-келтҳо, ки аз Осиёи Миёна ёфт шудаанд, дорои гӯшак ё ороишот мебошанд.

Дар муқоиса бо дигар табар-келтҳои Осиёи Миёна метавон гуфт, ки табар-келти аз деҳаи Хирманчо ноҳияи Шамсиддини Шохин бозёфт шуда, камназир буда, хеле камёфт

мебошад. Инчунин, ин навъ келт дар Тоҷикистон аввалин ва ягона мебошад. Ҳатто этимологи меравад, ки дар Осиёи Миёна ягона бошад. Бештар ин навъ табарҳо мисли яроқ барои ҷанг ва ҳам дар ҳочагӣ истифода мешудаанд.

Бояд зикр кард, ки табар-келти Хирманҷо аз дигар табарҳо ва табар-келтҳои аз ҳудуди Тоҷикистон ёфтшуда, аз рӯи сохт, вазн, дами тезии табар (теғ) фарқ дорад. Бояд зикр намоям, ки аз рӯи санагузори табар-келтҳои гӯшакдор ва нақшунигордор, ки муаррихон ва бостоншиносон онҳоро ба ҳазораи III-II п. м. нисбат медиҳанд, ин табар-келт қадимтар мебошад.

Ҳамзамон, дар ҳамин моҳ дар натиҷаи корҳои табиғотии Осорхонаи милли, аз ҷониби сокини деҳаи Маърифатии шаҳри Душанбе Муҳаммад Маҳмадмуродзода як адад хурмаи сафолӣ ба осорхона пешниҳод гардид. Пас аз таҳқиқи мутахассисони Осорхонаи милли муайян гардид, ки хурма ба асри биринҷӣ тааллуқ дорад.

Дувумин ёдгории аҳди биринҷӣ, ки аз ҷониби мутахассисони “Осорхонаи милли” – Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон кашф шуд, ин гӯристони аҳди биринҷӣ дар қисмати шимоли ғарбии шаҳри Душанбе мебошад.

Санаи 18.04.2023 бо дастури роҳбарияти Осорхонаи милли ҷиҳати муайян намудани макони бозёфт як гурӯҳ бостоншиносони муассиса ба макони бозёфт, ки дар қисмати шимолу ғарбии шаҳри Душанбе ҷойгир аст, барои омӯзиш сафарбар шуданд.

Дар ҷараёни боздид маълум гашт, ки хурма ҳангоми кофтани таҳхона дар ҳавлии истиқоматии Муҳаммад Маҳмадмуродзода пайдо гардидааст. Аз он ҷо, инчунин қисми зиёди сафолпораҳо ва як адад даласанг, ки мутааллиқ ба асри биринҷӣ мебошанд, пайдо гардидааст.

Ҳангоми пурсуҷу маълум гардид, ки тақрибан 2 км. болотар аз макони бозёфт сафолпора ва устухонҳо низ пайдо гардидаанд. Гурӯҳи корӣ ба он ҷо рафта, маълум намуданд, ки дар натиҷаи фаромадани сел як қисмати он ярҷ шуда, устухон ва сафолпораҳо рӯ задаанд.

Аз рӯи ашёҳои ҷамъовардашуда, мутахассисон ба ҳулосае расиданд, ки он мавзёи гӯри-

стони аҳди биринҷӣ мебошад. Муҳимияти ин мавзӯ дар он аст, ки бори аввал дар ҳудуди шаҳри Душанбе ёдгории замони биринҷӣ кашф мегардад. Бояд зикр кард, ки соли 2020 аз ҷониби Турсунмурод Холбердиев аз қисмати шарқии шаҳри Душанбе як адад табари аҳди биринҷ пайдо гардида буд. Пас аз кашфи ғӯристони аҳди биринҷ метавон гуфт, ки бозёфти табар аз ҳудуди шаҳри Душанбе тасодуфӣ набуда, ин минтақа дорои таърихи қадим мебошад.

Бояд гуфт, ки дар давоми моҳи қорӣ ин дувумин ёдгори мутааллиқ ба аҳди биринҷӣ аст, ки аз ҷониби мутахассисони Осорхонаи миллии кашф мегардад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Виноградова Н.М. Работы отряда по изучению памятников эпохи бронзы ЮТАЭ весной 1979 г. [Текст] / Н.М. Виноградова // АРТ. – Душанбе, 1986. – С. 77-85.
2. Зеймаль Е.В. Медный топор из кишлака Аракчин [Текст] / Е.В. Зеймаль. – Сообщения из Республиканского историко-краеведческого музея. – Сталинабад, 1959.
3. Исаков А.И. Саразм (К вопросу становления раннеземледельческой культуры Зеравшанской долины) [Текст] / А.И. Исаков. – Душанбе: Дониш, 1991. – 244 с.
4. Каримова Г. Р. Случайные находки топор–тесла и кельтов в Пенджикентском районе [Текст] / Г. Р. Каримова // Археологические работы в Таджикистане, Вып. 36. – Душанбе, 2013. – С–127–142
5. Кузьмина Е. Е. Металлические изделия энеолита и бронзового века в Средней Азии [Текст] / Е. Е. Кузьмина. – Москва: Наука, 1966. –149 с.
6. Курбанов Ш.Ф., Каримова Г.Р. Случайная находка - «ладьевидный» топор из селения Урметан [Текст] // АРТ. - Душанбе, 2012. - Вып. 35. - С. 176-181.
7. Литвинский Б. А. О топорах эпохи бронзы из Таджикистана [Текст] / Б.А.Литвинский // ИООН АН Тадж. ССР. – Сталинабад: АН Тадж. ССР. – 1961.– Вып. 1 (24) . – С. 59-66.
8. Тереножкин А.И. Археологические находки в Таджикистане [Текст] / А.И. Тереножкин // КСИИМК. – Москва, 1948. – Вып. 20. – С. 74-77

ДУ КАШФИЁТИ НОДИРИ БОСТОНШИНОСӢ

Муаллиф дар мақолаи илмӣ оид ба кашфи ду ёдгории аҳди биринҷӣ аз ҷониби мутахассисони “Осорхонаи миллии”–и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки яке дар ноҳияи Шамсиддин Шохин ва дигаре дар шаҳри Душанбе мавҷуданд, ибрази андеша менамояд. Ҳамзамон, дар мақола оид ба табар–келти аҳди биринҷӣ, ки яке аз бозёфтҳои нодири Осиёи Миёна ба шумор меравад, маълумот дода шудааст..

Калидвожаҳо: ёдгорӣ, аҳди биринҷӣ, табар, келт, бозёфт, хурма, сафол, далясанг, устухон, бостоншиносӣ, Осиёи Миёна, таҳқиқ, аҳамияти илмӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримдодов Миралӣ Замонович– муовини сардори раёсати фондӣ ва бақайдгирии “Осорхонаи миллии”–Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва унвонҷӯи соли сеюми Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АМИТ. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ноҳияи Сино.

Тел.: +992 989015161

Е-mail: mkarimdodov@mail.ru

ДВЕ РЕДКИХ НАХОДКИ АРХЕОЛОГИИ

В научной статье автор высказывает свое мнение об обнаружении специалистами «Национального музея» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан двух бронзовых памятников. Один был найден в районе Шамсиддин Шахин, а другой - в городе Душанбе. В то же время в статье приводятся сведения о кельтском топоре эпохи бронзы, являющимся редкой находкой в Средней Азии.

Ключевые слова: памятник, бронза, топор, кельт, находка, дата, керамика, камень, кость, археология, Средняя Азия, разведка, научное значение.

Сведения об авторе: Мирали Замонович Каримдодов - заместитель начальника отдела фонда и регистрации "Национального музея" - Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан и соискатель третьего курса Института истории, археологии и этнографии НАН РТ. **Адрес:** 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр, Сино .

Тел.: +992 989015161

E-mail: mkarimdodov@mail.ru

TWO RARE DISCOVERIES

In a scientific article, the author expresses his opinion about the discovery by specialists of the "National Museum" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan of two bronze monuments, one in Shamsiddin Shahin district, and the other in the city of Dushanbe. At the same time, the article provides information about the Celtic ax of the Bronze Age, which is one of the rare finds in Central Asia.

Keywords: monument, bronze, axe, Celt, find, date, ceramics, stone, bone, archeology, Central Asia, exploration, scientific significance.

About the author: Mirali Zamonovich Karimdodov - Deputy Head of the Fund and Registration Department of the "National Museum" - of Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan and third-year applicant at the Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. **Address:** 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, avenue, Sino.

Tel.: +992 989015161

E-mail: mkarimdodov@mail.ru

НИГОҶЕ БА ЗИНДАГӢ ВА КОРНОМАИ ШОҶ МУҲАМАДВАЛИХОНИ ДАРВОЗӢ

Искандаров Қ.¹

Баъд аз ҷанги дулуми англис ва афғон (1878-1880) Афғонистон тахти таъсири сиёсии Британияи Кабир қарор гирифта, ба як кишвари ниммустақилу вобастаи империализми англис табдил ёфт. Дар чунин шароит равшанфикрони ин кишвар барои таъмини истиқлоли томи мамлакат ва аз ақибмондагии асримиёнагӣ раҳо додани он саъйю кӯшиши зиёд ба ҳарч медоданд. Онҳо ягона роҳи наҷотро дар маҳдуд кардани низоми амирӣ ва ҷорӣ намулдани сохти маршрута (конститутсия) медиданд.

Дар байни он ватанпарастони шӯҷоъ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ, ки баъзан бо номи Муҳаммадвалихони Дарвозии Бадахшонӣ ёд мешавад мақоми махсус дорад ва дар миёни аксари мардум номи неки ӯ чун муборизи матини роҳи маршрутият ва истиқлоли Афғонистон, бунёдгузори дипломатияи навини Афғонистон, ҳамчун шахсияти бузурги сиёсӣ ва ҷамъиятӣ гиromӣ дошта мешавад.

Муҳаммадвалихон аз бозмондаҳои шоҳони Дарвоз буд, ки баъди истилои манғит ба Афғонистон ҳичрат карда, дар он ҷо сокин шуданд ва худ ва фарзандони онҳо ба ин миллат ва ин кишвар хидмат намуда, аз ҳеҷ гуна ҷоннисорӣ дарег наварзидаанд.

Ибтидои соли 1878 кӯшунҳои манғит ба ҳуҷум гузаштанд ва баъд аз додани талафоти зиёд қалъаи Кафтаргузарро муҳосира ва ишғол карданд. Кӯшунҳои шоҳи Дарвоз ақибнишинӣ карда, дар Пастелак мавзёи гирифтанд ва чанд бори дигар бо кӯшунҳои амири Бухоро даргир шуданд, аммо дар ниҳоят ба Гишун ақибнишинӣ карданд ва дере нагузашта пойтахти Дарвоз – Қалъаи Хумб ба дасти манғит гузашт ва кӯшунҳои шоҳи Дарвоз ба Кеврон ақибнишинӣ намуданд. Дар ҷанги шадиде, ки дар ин деҳа даргирифт, боз ҳам дарвозиҳо ба шикаст дучор шуда, писарони охирини шоҳи Дарвоз бо амаку амакбачаҳои худ Шохмаҳмуд, Афзалхон, Ҷӯрабек ва Тӯраҳон ба Ванҷ ақибнишинӣ ва ниҳоят ба Фарғона ҳичрат карданд. Бояд зикр кард, ки дар навиштаҳои олимони рус ва мукотибаи маъмуриини онҳо дар Осиёи Миёна Шохмаҳмуд ва Абулфайзхон бародарони Сирочиддин хонда шуданд, вале яке аз набераҳои Сирочиддинхон Шохабдулаҳад муътақид аст, ки Шохмаҳмуд писари Сирочиддинхон буд на бародараш. Кадоме аз далели исбот ё қабули ин иддаои Шохабдулаҳадро надорем, гарчанде Шохабдулаҳад бо набераи Шохмаҳмуд издивоҷ кардааст. Ба ҳар сурат бозмондаҳои шоҳни Дарвоз дар Фарғона дар зери Ҳимояи ҳукумати Россия буданд ва аз он нафақа мегирифтанд. Дар ҳамин вақт, онҳо бо амири ояндаи Афғонистон Абдураҳмонхон, ки дар Самарқанди он вақт зери тобеияти рус мезист, иртибот пайдо намуданд.

Муаллифи китоби «Роҳнамои Қатағану Бадахшон» Бурҳонуддини Кушқакӣ менависад, ки «дар замоне, ки Шох Маҳмудхон ҳукмрони Дарвоз буд, амири мағфур «зиёи миллату дин» (Абдураҳмонхон – Қ.И.) ба тарафи Самарқанд мерафт ва чанд нафар аз мулозимони ӯ аз роҳи Дарвоз озими Самарқанд шуда буданд. Шох Маҳмудхон иззатдории онҳоро карда, ва тухфа низ барои амир соҳиб ба саҳобати онҳо фиристода буд. Чанде баъд амир Музаффар, шоҳи Бухоро болои Дарвоз лашкаркашӣ намуд ва Шохмаҳмудро шикаст дода, Дарвозро тасарруф кард ва Шохмаҳмуд ва Шохфазлхон, ҳарду бародар ба тарафи Марғелон гурехтанд ва аз он ҷо рафту омад бо амир «зиёи миллату дин» дар Самарқанд менамуданд ва робитаи дӯстии ӯ дар он ҷо бо амир соҳиб мустаҳкамтар шуд» [7, с. 356-357.]. Бояд зикр кард, Б. Кушқакӣ дар иртиботи ҳукмрони Дарвоз будани Шох Маҳмуд саҳв кардааст, зеро дар таърихи шоҳони баъдии Дарвоз ду Шохмаҳмуд ё Маҳмуд гузаштааст. Яке бо номи Маҳмудшоҳ солҳои 1668/69-1728/29 ва дигаре Султон Маҳмудшо аз соли 1829/30 то соли 1838/39 дар Дарвоз ҳукмронӣ кардааст [9, с.61]. Дар ҳоле ки амир Абдураҳмонхон соли

1. Искандаров Қосимшо – д. и. т., сарҳодими илмӣ Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ.

1869 ё 1870 ба Самарқанд рафтааст. Дар ин давра Султон Маҳмуд (дар баъзе сарчашмаҳо бо номи Султоншоҳ ёд мешавад) дар қайди ҳаёт набуд. Шоҳи Дарвоз дар ин давра писари Шоҳ Исмоил- Шоҳидарвоз буд.

Аз соли 1870 Сирочиддинхон ба тахти шоҳии Дарвоз нишаст, ки аз авлодони Султон Маҳмудшо буд. Шоҳ Маҳмуди дувум бошад бародар ва ё писари Сирочиддинхон буд, ки ҳеҷ гоҳ шоҳи Дарвоз набудааст. Амири Бухоро Дарвозро аз соли 1876 то соли 1878 тасарруф намуд, ки дар ин давра ҳам шоҳи Дарвоз Сирочиддинхон ва баъди ба асорат афтода-наш (дар соли 1877) писари ӯ Шоҳ Афзалхон умури мамлакатдориро пеш мебурд. Бо эҳти-моли қавӣ Б. Кушқакӣ вақте сухан аз боби Шоҳ Маҳмуд мезанад ҳамин бародар ва ё писари Сирочиддинхонро дар назар дорад, ки бо эҳтимоли қавӣ мулозимони сардор Абдурраҳмон-хонро дар масири Самарқанд, дар марзҳои ғарбии Дарвоз пазирай карда бошад. А.А. Сем-ёнов менависад, ки «Сирочиддинхон дар асорат, дар Бухоро ҷон дод, хешу табори зиёди ӯ нопадид шуданд, баъзеҳо дар ғурбат, баъзеи дигар дар таҳхонаҳои Бухоро ҷон доданд. Дар ҳоли ҳозир чор писари Сирочиддинхон ва бародари ӯ Маҳмудхон зинда мебошанд. Маҳмудхон бо ду бародарзодааш ба Қобул фирор кард ва вақтҳои охир дар дарбори амир Абдурраҳмонхон вазири бузург (сарвазир) гардид, бародарзодаҳояш ҳам вазифаҳои дигарро соҳиб шудаанд. Ду писари дигари Сирочиддинхон ба назди русҳо рафта, дар Қуқанд зиндагӣ ихтиёр карданд ва аз русҳо нафақа мегиранд» [11,с.15].

Дар ин ҷо ба ду нукта бояд ишора намоем. Аввал ин ки дар натиҷаи таҳқиқоти муар-рихи номдори мо Ҳ. Пирумшоев Сирочиддинхон дар асорат, дар Бухоро ҷон надода, балки озод шудааст. Аз маводи бойгонӣ, ки профессор ба даст овардааст, маълум мешавад, ки губернатори вилояти Фарғона ба унвони сардори идораи Агентии сиёсии Россия дар Бухоро И. В. Чариков оид ба гузоштани масъалаи озодии Сирочиддинхон аз зиндон дар назди амир Абдулаҳадхон (1885-1910), ду мактуб навиштааст. Мактуби аввал аз 12 ноябри соли 1885, №10513 ва мактуби дувум аз 19 ноябри соли 1885, №10720. Инчунин ҳуҷҷат дар бораи ба ҳадаф расидани ин ду мактуб ва озод шудани Сирочиддинхон ҳам мавҷуд аст. Нуктаи дувум ин аст, ки сарвазир Абдурраҳмон будани Шоҳмаҳмуд ҳам аз сарчашмаҳои дигар тасдиқ намешавад. Абдурраҳмонхон касе набуд, ки ҷунин мақоми баландро ба шахси бе-рун аз қавмаш ва ё хонаводааш, он ҳам муҳоҷири тоҷики Дарвозӣ, бовар кунад. Ақидаи дигаре вучуд дорад, ки гӯйе Абдурраҳмон ин вазифаро ба Шоҳ Маҳмуд пешниҳод намуда буд, вале ӯ рад кардааст.

Ҳамин тавр, Маҳмудхон, Абулфайзхон, Афзалхон, Ҷӯрабек ва Тӯраҳон дар Фарғона бо Абдурраҳмонхон иртибот пайдо карда буданд. Бояд гуфт, ки ҳуди Абдурраҳмонхон ҳам дар китоби шарҳи ҳоли худ Шоҳ Маҳмудро ҳокими собиқи Дарвоз меномад[1,с.277].

Мулло Файзмӯҳаммад Котиби Ҳазора дар китоби худ «Сирочу-т-таворих», ки воқеаҳои он солҳоро ба таври хронологӣ сабт намудааст, омадани бозмондаҳои шоҳони Дарвоз, аввал Шоҳ Маҳмуд ва Абулфайзхон ва мулоқоти онҳоро бо амири Афғонистон равшан тас-вир намудааст: Ин дар соли 1305 ҳ.қ ва ё 1888 мелодӣ сурат гирифтааст. Вақте ба Қобул расиданд Абдураҳмонхон дар Ҷалолобод қарор дошта ва онҳоро Ҳабибуллохон қабул кардааст.

Бо бозгашти худ аз Ҷалолобод амир Шоҳ Маҳмуд ва Абулфайзро ба ҳузур пазируфт. Дар ин мулоқот дар бораи ба Қобул овардани аҳли хонаводаи онҳо ҳам суҳбат шуд. Баъд аз он Абдурраҳмонхон ба ҳукуматдорони Россия дар Ҳуқанд нома навишта, хоҳиш намуд, ки барои ба Қобул омадани аҳли оилаи шоҳони Дарвоз мусоидат намоянд. Дар ин бора Котиби Ҳазора бисёр муфасссал навиштааст ва аз ҷумла зикр кардааст, ки “ «Ва дар ҳилоли ин аҳвол ба рӯзи сешанбеи 15 моҳи шавол дар хусуси тааллуқот ва бозмондагони Шоҳа-булфайзхон ва Шоҳмаҳмудхони Дарвозӣ, ки ҳуди ишон аз Ҳуқанд, ҷунончи рақам гашт, дар Қобул омада, аз хони эҳсони подшоҳӣ комёб гашта ва онҳо дар онҷо боз монда бу-данд, аз ҳузури ақдасбарии корғузори давлати рус муваддати хитомае марқум рафт, ки Мӯҳаммадяхёхон ва Комилхон ва Мӯҳаммадумархон ва Мӯҳаммадвалихон писарони шоҳ Абулфайзхон ва Абдуллохон ва Валимӯҳаммадхон ва Абдулазизхон абнои Шоҳмаҳмуд-

хон ва Аҳмадхон ибни Ҳомидхон ва Раҳмонкулхон ва Ҳамроҳхон ва Муҳаммадҷусуфхон ва Муҳаммадҷубхон хоҳарзодагони Абулфайзхон ва Шоҳмахмудхон, ки моро бо эшон иродати собиқа ва муҳаббати солифа, чи дар он ҷо ва чи дар Дарвоз буда, бинобар он эшон он риштаро тоза сохта ва боби тааллуқ ва роҳи ихлосро бад-ин ҷониб гушуда ва ва машмули авотифи подшоҳӣ гардидаанд ва истидъо ва хоҳиш доранд, ки аёми заъф ва пирӣ ва ҳангоми кухулат ва замингирӣ худро заҳамоти тараддуди таҳсили амри маош фориғ бошанд ва ин масъули ишонро ба масмаъи қабул ҷо дода менигорем, ки чун давлати олияи рус бар хосу ом ва ҷумҳури ономи саканаи Туркистон мутаалликаи ҳудаш мушфиқ ва меҳрубон аст. Ҳар ойна афсарон ва соҳибмансабони муқимияи он ҳудудаш агар аз макнунӣ хотири мо огоҳ шаванд, розӣ хоҳанд шуд, ки онон аз он ҷо ҳаракат карда, бо падарони худ мулҳақ шаванд...” Ва ин номаро ба Ҳомидхон ва чанд тан навкарони ишон чун Мулло Валимуҳаммад ва Абдулкарим Носиралӣ ва Шоҳ Муҳаммадсалим ва Муҳаммадраҳим номон, ки бо ҳарду бародари мазкурон ҳамроҳ омада буданд, супурда, раҳсипори Ҳуканд фармуд, ки ҳамаи бозмондагон ва занон ва писарони ишонро аз он ҷо ба Кобул оранд [6, с. 402-403].

Аммо дар соли 1888 дар вилояти Балх шӯрише сар зада буд ва иттифоқан ин навкароне, ки бояд номаро мерасонанданд ва фарзандон ва аҳли оилаи шоҳонро меоварданд дар роҳ гонат шуданд. Онҳо пас ба Кобул рафтанд ва дубора харчи сафар ба онҳо дода шуд то ба Фарғона бираванд.

Коргузорони давлати Рус баъд аз ду сол, дар соли 1890 ба номаи подшоҳи Афғонистон посухи мусбат медиҳанд ва ба вобастагони Шоҳ Абулфайзхон ва Шоҳ Маҳмудхон иҷоза медиҳанд то қаламрави Русияро тарк кунанд. Файз Муҳаммади Котиб ин гузоришро дар зайли вақоеи соли 1307 ҳиҷрӣ (1890 мелодӣ-Қ.И.) чунин нигоштааст: “Пас аз пайвастанӣ вобастагон ба Шоҳ Абулфайзхон ва Шоҳ Маҳмудхон Дарвозӣ дар Кобул, Амир Абдурахмонхон бинобар “иродати собиқа ва муҳаббати солифа” на танҳо танҳо Шоҳ Абулфайзхон ва Шоҳ Маҳмудхон Дарвозиро аз 6480 рупия дар сол ба 9480 рупия афзоиш медиҳад, бал Абдуллохон ибни Шоҳмахмудхонро ба ҳукумати Дарвоз мумтоз ва Муҳаммадвалихон ибни Шоҳ Абулфайзхонро ба ҳузури шаҳриёри адолатойин Аллоҳазрат Сироч-ул-миллат ва-д-дин аз мансаби сарҷамоаи ғуломбачагони Аллоҳазраташ пояи эътибор ва рутбаи ихтисос ва эъзоз медиҳад” [6, с. 402-403]. Аз ин маълум мешавад, ки бо расидан ба Кобул Шоҳ Муҳаммадвалихон дар дарбор нигоҳ дошта шуда, мансаби сарҷамоаи ғуломбачагони дарбор (хонзодаҳо)-ро соҳиб мешавад.

Як чизи дигарро низ бояд ишора намоем, ки Б. Кушкакӣ дар китоби худ ҳамеша аз Шоҳафзалхон ном мебарад, ки бо Шоҳмахмуд ба Марғелон рафт ва он ҷо ба Кобул омаданд, вале Файзмуҳаммади Котиб ҳамроҳ бо номи Шоҳмахмуд аз бародари ӯ Абулфайзхон (падари Шоҳ Муҳаммадвалихон) ном мебарад ва номи Шоҳ Афзалхон дида намешавад.

Мутаасифона, дар бораи давраи кӯдакӣ ва навҷавонӣ Шоҳ Муҳаммадвалихон маълумоте дар даст надорем. Ҳамин қадараш маълум аст, ки Шоҳ Муҳаммадвалихон писари ҳокими вақти Қаротегин Абулфайзхон Дарвозӣ буд. Қаротегин дар замони ба Бухоро тобеъ гардидаш (дар соли 1869) ба Дарвоз итоат мекард. Шоҳони Дарвоз дар баъзе марҳилаҳои таърихи худ тавонистаанд ҳудуди мулкҳои ҳамсоии худ, мисли Шуғнон, Қаротегин, ҳатто Кӯлобу Ҳисорро муваққатан тобеъ кунанд. Дар мавриди Қаротегин бояд зикр кард, ки рақиби шоҳони Дарвоз дар ин минтақа хонҳои Қуқанд буданд. Дар давраи ҳукумати Султонмахмуд, ки дар боло ишора шуд (1837-1845) муносибати хони Қуқанд бо шоҳи Дарвоз вайрон шуд ва ӯ ба Қаротегин ҳучум кард, ки дар ин давра ба Дарвоз итоат мекард [5, с. 3-4]. Аз рӯи маълумоти олими дигари рус А.П.Федченко «ҳангоми юриши қуқандиҳо дар давраи Муҳаммадалихон Қаротегин ба Дарвоз итоат мекард, зеро онҳо бо се бародар сару кор доштанд, ки яке дар Ҳойит, дувуми дар Фарм ва саввуми дар Қалъаи Хумб менишаст» [6].

Пас аз забти Қаротегин аз тарафи сулолаи манғитҳои Бухоро дар қадом вазифаи дигар мустаққар гардидани Абулфайзхон, падари Муҳаммадвалихон ва ҳокими Қаротегин маълум нест. Эҳтимолан ӯ ба Дарвоз рафта бошад. Набераи Шоҳ Афзалхон-Шоҳабдулаҳад борҳо аз падараш Шоҳ Абдуррашидхон шунидааст, ки ҳангоми ба Афғонистон омадани

Муҳаммадвалихон чавони 14-15 сола будааст. Агар Муҳаммадвалихон соли 1890 ба Кобул омада бошад, пас ӯ тахминан солҳои 1874-1875 таваллуд шудааст. Бояд зикр намуд, ки Равон Фарходӣ таърихи таваллуди Муҳаммадвалихонро соли 1875 зикр намудааст [13], ки тақрибан ба ҳамон гуфтаҳои Шоҳабдуллоҳи Бежанпур таваллуди Муҳаммадвалихонро се сол пас аз ба аморат расидани Абдурахмонхон (1883) медонад [8, с.16].

Дар ин миён, яке аз наберагони Муҳаммадвалихон Абдулвалии Валӣ дар як номае аз 24 августи соли 2018 ба Абдулғафури Орзу, муаллифи китоби “Навандешӣ ва дипломасии модерни Афғонистон (Муҳаммадвалихони Дарвозӣ)” ба чанд нуктаи баҳснок дар зиндагиномаи бобои худ ишора менамояд. Аз ҷумла, Абдулвалии Валӣ навиштааст, ки “Муҳаммадвалихони Дарвозӣ на дар Дарвоз, балки дар Кобул таваллуд шудааст” [8, с.16]. Бо назардошти дигар санадҳои мувасссақ бояд гуфт, ки ин иддаои Абдулвалии Валӣ ба ҳақиқат рост намеояд. Аввал ин ки дар ҳамон мактубе, ки Абдурахмонхон ба генерал-губернатори Русия дар Фарғона барои иҷозати ба Афғонистон рафтани хонаводаи Абулфайзхон навиштааст, номи Муҳаммадвалихон дар ҷумлаи фарзандони Абулфайзхон дарҷ аст. Дувум ин ки дар ҳамон соли 1890 Абдурахмонхон Муҳаммадвалихонро сарҷамоаи ғуломбачагони дарбораш таъйин карда, ба ӯ як ҳавлӣ ва як қитъа боғча бахшидааст. Инҳо дар китоби Мулло Файзмӯҳаммади Котиб, ки воқеанигори дарбори Абдурахмонхон буд, сабт шудаанд, ки сарчашмаи бозътибор мебошад.

Дар бораи истифодаи истилоҳи «ғуломбачаи дарбор» дар мавриди Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ дар байни муҳаққиқин иттифоқи назар вучуд надорад. Масалан, Зухуруллои Зухурӣ инро дур аз инсоф медонад. “Шоҳ Муҳаммадвалихон ғуломбача не, балки шахзода мебошад», навиштааст Зухурӣ ва ӯро «сарҷамоаи хонзодагони дарбор» меномад [4, с.99].

Бешубҳа, Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ ғулом, яъне барда набуд ва дар дарбор ба ӯ ҳамчун ба ғулом ҳеҷ кас муносибат намекард. Ӯ вазифаҳои сарҷамоаи «ғуломбачагон» (-хонзодаҳо)-и дарбор, китобдори хоси амир ва ба қавли Сайид Маҳдии Фаррух, ки дар давраи Амонуллохон сафири Эрон дар Кобул буд, ҳазонадорӣ айн-ул молро ба уҳда дошт ва солона 1000 рупия маош мегирифт. Гузашта аз ин, амир Ҳабибуллохон ба вай эҳтиром бузург дошт ва ӯро «акаҷон» мегуфт. Бешак амир ҳеҷ гоҳ ғуломбачаро «акаҷон» намегуфт.

Ба ғайр аз ин истифодаи истилоҳи «ғуломбача» аз тарафи Ғубор ва Ҳабибӣ ба маънои барда нест. Дар ин иртибот Абдулҳай Ҳабибӣ менависад: «Таркиби «ғуломбача» сохта ва пардохтаи даризабонони Афғонистон аст ва ман истеъмоли онро дар мутуни қадим надидам. Калимаи «ғулом» ҳам дар ин ҷо маънои бардаро надорад, балки ғуломест, ки дар арабӣ ба маънии «чавонак» ва навҷавоне, ки бурути вай нарасида бошад, мустаъмал буд ва дар «Қуръони Шариф» ҳам бад-ин маънӣ омадааст. Амир Абдурахмонхон фарзандони хавонин ва сарони қабил ва мутанаффизини мамлакатро ба дарбори худ дар ҷумлаи ғуломбачагон дохил месохт, барои ин ки фарзандони мулук-ут-тавоиф дар дарбор ба хайси яргамал (гаравгон) бошанд, то падарон ва вобастагонашон сар аз итоати марказ напечанд. Дувум ин ки ин хонзодагон дар дарбор парварда шаванд, то ба одоби мулук бифаҳманд ва ба зиндагонии навин ошно ва соҳибсавод гарданд ва дар оянда ба дарди мамлакат бихӯранд. Чун ин чавонон, ки ғолибан хушрӯ ҳам буданд бо нозу танаъум ҳифозат мешуданд, бинобар ин падарони эшон аз қабули ин вазъ сарпечӣ надоштаанд ва ҳам худи ин чавонон баъд аз иътиёд (одат кардан) бо тааюши (лаззат) дарборӣ моил набуданд аз дарбор ҷудой ҷӯянд» [14, с.49-50].

Амир Абдурахмонхон ҳам дар китоби ёддошти худ аз ин хону хонзодагони дарбори худ бо эҳтиром ёд мекунад. Ӯ менависад: “... ба ҳар василаи мумкин саъй кардам теъдоди ҳуком ва руасои мамолики Афғонистонро дар дарбори худам зиёд намоям ва низ ҳамроҳони хеле бонуфузи рукабони худро ҷӣ аз Ҳиндустон ва ҷӣ аз Русия дар Кобул ҷамъ намоям.

Аксари ин ашхос бар ҳасби ҳукми ман навкарҳои муқарраби писарам мебошанд. Мусоҳибати инҳо ин дараҷа маҳрамият ба ҳам расонида, ки аксари онҳо дӯсти хеле наздики писарам мебошанд ва ин дӯстон ба ҷиҳати ӯ ба ниҳоят муфид воқеъ хоҳанд шуд, на фақат дар сурати лузум мушовирини муқарраби ӯ ҳастанд, балки нуфузи онҳо ба ҷиҳати издиёди

теъдоди бастагони хонаводаи ман хеле муътано буда ва хоҳад буд» [1, с. 277]. Дар қатори ин «хуком ва руасо» Абдуррахмонхон аз «Шоҳмахмуд, ҳукмрони собиқи Дарвоз», ба қавли ӯ, ва хонаводааш ном мебарад.

Ҳамин тавр, Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ бешак шоҳзода буд ва дар дарбор мақом ва эътибори хосса дошт. Дар вазифаи китобдори китобхонаи амирӣ кор карданааш ба ӯ имконият фароҳам овард, то на танҳо бо осори ғуногуни илмӣ ва бадеӣ, балки ба чароиди дар хориҷа нашршуда, мисли «Ҳабл-ал-матин» ба забони арабӣ «Чеҳранамо» ба забони форсӣ ва ғайра ошно шавад. Афғонистоншиноси амрикоӣ Людвик Адабек муътақид аст, ки Муҳаммадвалихон омири идораи матбуот ва иттилооти хусусии амир Ҳабибуллохон буд.

Ба ҳар сурат, Муҳаммадвалихони Дарвозӣ дере нагузашт, ки дар дарбор ва дар ҷомеаи афғонистонӣ ба нақше, ки дар ҷунбиши маршрутаҳо, дар муборизааш барои Истиқлоли Афғонистон, муаррифии Истиқлол дар сатҳи байналмилалӣ, дар рушди дипломатияи нави ни кишвар, инчунин дигар умури давлатдорӣ ҳамчун қафили салтанат машҳур гардид.

Дар ибтидои асри XX барои амир Ҳабибуллохон аз рӯзномаҳои хориҷӣ фишурдаи мақолатро тарҷума мекарданд, ки Муҳаммадвалихон дар ин кор ширкат дошт ва аз ин тариқ бо андешаҳои нави демократӣ ва инқилобӣ ва наҳзатҳои миллӣ озодихоҳӣ, ки ин чароид дар Шарқи исломӣ таълиф мекарданд, ошно шуд ва дере нагузашта яке аз чеҳраҳои фаъоли наҳзати маршрутият дар Афғонистон гардид.

Ногуфта намонанд, ки кишри равшанфикри пойтахти Афғонистон, ки барои ҷорӣ кардани низомии маршрутият мубориза мекарданд, дар се маркази асосӣ ҷамъ шуда буданд ва яке аз ин марказҳо дарбори амир буд. Иштирокчиёни ин марказ либералҳои дарборӣ, ҷонибдорони ислоҳот дар дохили режими мавҷуда буданд, аз ҷумла Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ, ва ҳохарзодаҳои ӯ Мирзамониддинхони Дарвозӣ ва Мирёрбекхони Дарвозӣ ва дигар хонзодаҳо ва ё ғуломбачаҳои дарбор. А. Ҳабибӣ мегӯяд, ки «аз оғози маршрутияти аввал назари пешвоёни ин ҷамъиятро ҷавонони дарборӣ, ғуломбачагон ба худ ҷалб карда буданд, зеро ин аносир даррок ва фаҳим ва дорои шуури сиёсӣ шуда буданд» [14, с. 50]. Ҳадафи маршрутаҳо, ки Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ яке аз узви фаъоли онҳо буд аз чӣ иборат буд? Боз ҳам рӯ меорем ба китоби А. Ҳабибӣ. Ӯ менависад, ки ҷамъияти маршрутаҳои Афғонистон ва ё «Ҷоннисорони миллат» зоҳиран маромномаи хос ва мактубе надошт ва ё ба мо нарасидааст. Вақте як узви ҷадидро дохили ҷамъият месохтанд қобили эътимод будани ӯро дар ҳамон ҳалқаи кӯчак ба Қуръони азим ва шамшер савганд меоданд ва ӯ маромҳои умдаи зайлро мепазируфт:

Кӯшиши мудовим дар ба даст овардани ҳуқуқи миллӣ ва маршрут сохтани режими ҳукумат таҳти назари намояндагони миллат ва таъмини ҳокимияти миллӣ ва ҳукми қонун.

Ошӣ ва ҳусни тафохум байни тамоми ақвом ва қабилаи Афғонистон ва таҳкими ваҳдати миллӣ.

Саъй дар ислоҳи миллат аз роҳи сулҳ ва ошӣ, на бо даҳшатафканӣ ва истеъмоли силоҳ ва зӯр.

Таъмили маориф ва мактаб ва васоили бедории мардум ва матбуот.

Таъсиси Шӯрои миллӣ аз роҳи интихоби озоди намояндагони мардум.

Таҳсили истиқлоли сиёсӣ ва озодии Афғонистон ва густариши равобити сиёсӣ ва иқтисодӣ бо дунёи хориҷ (дар он вақт амири Афғонистон мукаллаф буд ғайр аз давлати Ҳинди Бритонӣ бо дигар давлате робитаи сиёсӣ надошта бошад).

Таъмини усули мусовот ва адолати иҷтимоӣ [14, с. 55-56].

Зимистони соли 1909 фаъолияти маршрутаҳо аз тарафи ҷосусони амир ифшо гардид ва рӯйхати аъзои он ба даст амир Ҳабибулло расид. Баъд аз ин таъқиби маршрутаҳо шуруъ гардид. 7 нафари онҳо ваҳшиёна ба қатл расиданд, ки дар байни онҳо ёрони Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ, аз ҷумлаи ҷамъаи хонзодаҳо низ буданд.

Дар қатори зиндонӣ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ низ буд, вале азбаски аз ӯ санаде дар бораи фаъолияти пинҳонӣ наёфтанд бо замонаи хешонаш аз ҳабс озод гардид.

Либералҳои дарборӣ, ки дар байни онҳо Муҳаммадвалихони Дарвозӣ ва ҳохарзодаҳои

ӯ Мирёрбекхон ва Мирзамониддинхони Дарвозӣ низ буданд, аз сиёсати Ҳабибуллохон саҳт норозӣ буданд, вале худ кудрати ҳаракат надоштанд, ҷуз ин ки дар даври яке аз аъзои хонадони шохӣ чамъ шаванд. Ягона шахсе, ки дар хонадони шохӣ мавриди таваҷҷӯҳи либералҳои дарбор қарор гирифта буд, шохзода Амонуллохон буд, зеро ӯ ҷавони соҳибназару тараққиҳоҳ, заҳматкаш ва дар айни ҳол мутаवовеъ ва хушсулук буд. Ин аст, ки Амонуллохон ба зудӣ дар раҳбарии як ҳалқаи сиёсии дарбор қарор гирифт ва баъдҳо бо афсарони баландмақоми артиш дар тамос шуд. Амонуллохон тавонист ноибу-с-салтана Насруллохон, бародари амир Ҳабибуллохонро ба сифати раиси ин ҷамъияти сиррӣ шомили нақшаи табдилути давлатӣ намояд. Дар назар буд амир Ҳабибулло дар Ҷалолобод аз тарафи аскаре кушта мешавад ва ҷояшро Насруллохон ишғол намуда, барои дастбӣ ба истиқлоли сиёсии кишвар ва анҷом додани ислоҳоти сиёсӣ дар кишвар иқдом менамояд. Аммо М. Ғ. Ғубор менависад, ки «Амонуллохон медонист, ки амуяш (амакаш) баъд аз ҳусули салтанат як қадам дар роҳи тараққӣ ва таҳаввули кишвар бар нахоҳад дошт, лиҳозо шахсан дар пайи ба даст овардани иқтидор буд» [2, с. 726].

Ҳабибуллохон 21 апрели соли 1919 дар Каллаи Ғӯш дар Лағмон, ки ба шикори моҳӣ рафта буд, ба қатл расид. Насруллохон худро подшоҳ эълон кард, аммо рӯзи дигар ӯ маҳбус гардид ва Амонуллохон дар Кобул подшоҳи Афғонистон эълон гардид.

Баъди кушта шудани Ҳабибуллохон Муҳаммадвалихони Дарвозӣ аввал муваззаф гардид, ки тавассути телефон кушта шудани амир Ҳабибуллохонро ба Амонуллохон хабар диҳад. Баъдан ба ӯ супурда шуд, ки ҷасади Ҳабибуллохонро ба Ҷалолобод интиқол диҳад ва ҳатти телефони Лағмон-Ҷалолободро қатъ намояд. Ин ба он далолат мекунад, ки ҳанӯз дар он замон Муҳаммадвалихони Дарвозӣ шахсияти дорои нуфуз дар дарбор ва шахси бозғимоди Амонуллохон будааст.

Дар ҳамон рӯзи 21 феввали соли 1919 Амонуллохон подшоҳи Афғонистон эълон гардид ва баъд аз 10 рӯз, 3 марти соли 1919 нома ба лорд Челсфорд, ноибу-с-салтанаи Ҳинди Бритонийеи фиристод ва ҳоҳони таҷдиди қарордоди соли 1905 гардид, ки падараш бо англисҳо имзо карда буд. Гузашта аз ин, интизори ҷавоби нома нашуда, амалан сиёсати мустақилро пеш гарифт ва дар садади он шуд, ки ҳайате ба ҳузури В.И. Ленин биғиристад ва давлати шуравиро ба расмият бишиносад.

Аввалин сафорати фавқуллодаи Афғонистон ҳанӯз охири моҳи апрели соли 1919 азми сафари Тошканд ва Маскав намуда буд, ки онро генерал Муҳаммадвалихони Дарвозӣ раҳбарӣ менамуд.

Ба Маскав фиристодани Муҳаммадвалихон бесабаб набуд. Аввалан, сардори ҳайат таъйин гардидани Муҳаммадвалихон худ шаҳодати обрӯ ва нуфузи ӯ дар Афғонистон ва дарбори Амонуллохон буд. Баъдан, раҳбарияти Афғонистон медонист, ки аз фаъолияти ин сафорат тақдирӣ ояндаи мамлакат ва истиқлолияти он саҳт вобаста мебошад. Аз ин ҷиҳат касе бояд онро раҳбарӣ менамуд, ки на танҳо аз нозуқиҳои дипломатия боҳабар бошад, балки инсонӣ поквичдон, бофаросат ва асил бошад, манфиатҳои Афғонистонро ҳифз карда тавонад. Шохзодаи Дарвозӣ ин ҳислатҳоро доро буд. Дар маҷмӯъ ҳайати сафорат аз 19 нафар иборат буд, ки аз ҷумла хоҳарзодаи Муҳаммадвалихони Дарвозӣ Мирёрбекхони Дарвозӣ ҳам шомили ин ҳайат гардида буд, аммо, мутаассифона дар рӯзи ҳаракати сафорат аз Кобул дар пушти асп сактаи қалб гардида, аз ҷаҳон даргузашт. Дар ҳайати Муҳаммадвалихон Мирзо Муҳаммадхон Яфтаӣ ҳам, ки аз равшанфикрони аҳли Бадахшон буд дохил мешуд, ки баъди барқарории муносибатҳои дипломатӣ бо Россияи шуравӣ дар баҳори соли 1921 аввалин сафири Афғонистон дар ин кишвар таъйин гардид. Сафорат баъди чанд ҳафта худро ба Бухоро расонида, дар он ҷо Муҳаммадвалихони Дарвозӣ бо амир Сайид Олимхон мулоқот намуд. Дар китоби худ «Таърихи Ҳузну-л-миллали Бухоро» Сайид Олимхон аз мулоқоти худ бо Шох Муҳаммадвалихон чунин менависад: «Ҳамин, ки давлати Афғонистон ҳамроҳи давлати Бритония муҳориба тамом намудан(д), баъд аз тарафи давлати афғонӣ ҷенерол Муҳаммадвалихон вазири мухтор гардида, ба давлати муқаддаси Бухорои Шариф омада, зоти шохонаамро мулоқот намуданӣ шуда, аз тарафи аълоҳазрат амири афғон тӯҳ-

фаи бисёр оварда, ба ин бандаи очиз таслим намуда, ҳамроҳи вазири мухтор мулоқот намудам. Дар аснои мусоҳабат аз ин бандаи очиз мақсади шахсӣ савол намуд. Ба ҷавоби он гуфтам:

- Айни машвара ҳамин хоҳад буд, ки ҳамроҳи болшевик оғози ҳарб намоем, зеро ки ҳамин фурсат ниҳояти далолат дар заъфи душман дида мешавад, вақтро ғанимат доништан лобуддӣ аст. Азбаски ин вазири мухтори мавсуф шахси дурбин ва ҳавохоҳи давлати ислом мебошад, барои ман посух дод, ки шумо ҳамроҳи давлати Афғонистон яке ҳар ду бародар ҳастед, якеи шумо алҳол дар муқобилаи давлати Бритония камар баста, оғози ҳарб намуда, шумо ҳам аз ин тараф бо давлати болшевик ҳамин рафтор намоед. Мабодро Худо нокарда, ба воситаи шумо ҳар ду бародари худдоми миллат сабаби ҳаробии ду давлат ва олами ислом зоҳир гардад ва таъҷил ба кор баранд, то ки дида шавад, ки кори бародаратон ба қучо анҷом хоҳад ёфт. Баъд аз он ба салоҳу машварати ҳамдигар кор намоед, беҳтар хоҳад буд. Чунки гуфтори ин вазири аъзам айни савоб буд, хайрияти худро ба ҳамин доништан ва ин амрро тасалии хоҳири худ дошта, чанд вақт сабрро пешаи худ сохтам» [12,с.13-14].

Ҳамин тавр, Муҳаммадвалихони Дарвозӣ амири Бухоро аз ҷанг бо Россия, ки ҳатман боиси ҳаробии мулк ва талафоти ҷонии мардум мегашт ва натиҷааш ҳам ба нафъи Бухоро набуд, барҳазар дошт.

Ҳаёти афғонистонӣ 4 июн ба Тошканд расид ва аз тарафи мақомоти болшевикӣ ба гармӣ истикбол гардид. Маҳз дар ҳамин рӯзҳои ба Тошканд расидани ҳаёти афғонистонӣ ҳаёти шуравӣ ба раҳбарии Александр Бравин ба Тошканд расид ва Муҳаммадвалихони Дарвозӣ ва А. Бравин дар ин шаҳр ба музокира нишастанд. Баъд аз музокироти тӯлонӣ байни ду ҳаёт ниҳоят созишнома дар бораи қушодани аввалин консулгарии генералии Афғонистон дар Тошканд имзо гардид. Бояд зикр намуд, ки аввалин консули генералии Афғонистон дар Тошканд Шохбекхони Шугӣ (баъдтар намояндаи мухтори Афғонистон дар Ҳинд) таъйин шуд [15].

Сафорат баъди 13 рӯз, 10 октябри соли 1919 ба Маскав расид. Дар майдони назди вокзалӣ Қазон сафорат аз тарафи намояндагони олирутбаи ҳукумати Федератсияи Русия хеле гарм ва самимона истикбол гардид.

Шох Муҳаммадвалихон ва аъзои ҳаёт 12 октябри соли 1919 дар Комиссариати халқии умури хориҷа пазируфта шуданд ва Шох Муҳаммадвалихон пешниҳоди ҳукумати Афғонистонро дар бораи дӯстӣ ва ҳамкорӣ дар мубориза ба муқобили истеъмори Ғарб ироа намуд. Инчунин ӯ аз ҳукумати РСФСР хоҳиш намуд, ки ба сафорати Афғонистон дар барқарор намудани муносибати дӯстона бо мамлакатҳои дигар кӯмак расонад. Баъди ду рӯз, 14 октябр Шох Муҳаммадвалихонро раҳбари давлати Шуравӣ В.И. Ленин ба ҳузур пазируфт. Боздид ва мулоқоти Шох Муҳаммадвалихон бо Ленин дар як фазои гарм ва самимона доир гардид. В.И. Ленин дар суҳанони муқаддимаваҷҳ гуфт, ки «бисёр хушвақтам, ки Шох Муҳаммадвалихон, намояндаи мардуми дӯсти мо Афғонистонро, ки зулм мебинанд ва бар зидди асолати империалистӣ мубориза мекунанд дар пойтахти сурхи ҳукумати коргарон ва деҳқонон мебинанд» [10,с.93]. Суҳбати Шох Муҳаммадвалихон бо В.И. Ленин ду соат давом кард ва дар пайрезӣ ва таҳкими муносиботи дӯстонаи ду давлат аҳаммияти зиёд дошт. Ба Шох Муҳаммадвалихон муяссар гардид, ки Ленинро на танҳо аз вазъи дохилии Афғонистон ва шахсияти Амонуллохон ва барномаи ҳукумати ӯ дар сохтмони Афғонистони навин огоҳ намояд, балки аз хусусиятҳои ҳаракатҳои милли-озодихоҳӣ дар Шарқи Миёна, бахусус дар Ҳиндустон ва муносибати Афғонистон ба ин ҳаракатҳо муталассиф бисозад. В.И. Ленин зимни суҳбат дар бораи Муҳаммадвалихони Дарвозӣ гуфта буд, ки «Афғонистон инчунин шахсиятҳои фаҳим ва қордон дорад, ки тавонистанд истиклоли худро аз Бритонияи Кабир ҳосил намоянд» [10,с.93]. Шох Муҳаммадвалихон тавачҷуҳи Ленинро ҷалб карда буд ва беҳуда нест, ки ӯ дар ҷашни 2-солагии Инқилоби Октябр дар Театри калони Маскав иштирок ва суҳанронӣ намуд. Шох Муҳаммадвалихон аввалин намояндаи расмӣ давлати хориҷӣ буд, ки дар ҷунин ҷашн иштирок намуда буд. Шох Муҳаммадвалихони Дарвозӣ моҳи январӣ соли 1920 аз тариқи Ҳирот ба Кобул баргашт, аммо дар моҳи июни ҳамон сол, боз ба са-

фари Тошканд ва Маскав баромад. Дар Москва бори дигар аз тарафи раҳбарони расмӣи Шуравӣ, аз ҷумла вазири хориҷаи он кишвар В.Г. Чичерин ба гармӣ истиқбол гардид. Дар натиҷаи музокироти анҷомдода бо раҳбарияти Россия 28 феврали соли 1921 шартномаи дӯстии Россияи Шуравӣ бо Афғонистон имзо гардид. Ба намоёндагӣ аз Афғонистони соҳибистиклол ин шартномаро Шох Муҳаммадвалихони Дарвозӣ имзо намуд.

Бо дастгирии раҳбарияти Шуравӣ баъди чанд рӯз, 1 март соли 1921 дар шаҳри Маскав Шартномаи дӯстӣ ва иттиҳод байни Афғонистон ва Туркия ва баъдан муоҳидаи барқарорӣи муносиботи сиёсӣ бо Эрон низ дар Маскав ба имзо расид.

Баъд аз ин Шох Муҳаммадвалихони Дарвозӣ ҳамчун вакили комилихтиёри шох Амонуллохон раҳсипори Аврупо шуд, то истиқлолияти Афғонистонро таълиғ намуда, ба шинохти расмӣи истиқлоли кишвар аз ҷониби мамлаки Аврупо мусоидат намояд. Ӯ ба Британияи Кабир ва Полша, Италия, Фаронса, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва дигар кишварҳо сафар намуда, на танҳо истиқлоли Афғонистонро таълиғ ва муаррифӣ намуд, балки созишномаҳои муфиди дучониба бо ин кишварҳо имзо кард. Ҳайат 12 моҳи майи соли 1922 ба Кобул баргашт. Воқият ин аст, хизматҳои М.В. Дарвозӣ дар мурифии истиқлоли Афғонистони мустақил дар сатҳи байналмилалӣ, ҳамчун сафири сайёри Амонуллохон ниҳоят бузург аст ва аз ин рӯ Амонуллохон ба М.В. Дарвозӣ эҳтироми хоса дошт. Ӯро ҳамеша “Сафири мухтори азизи мо”, “Нури чашми мо” хитоб мекард ва мегуфт “Танҳо Нури чашми ман не, нури чашми тамоми миллат аст”. Баъди бозгашт ба Афғонистон подшоҳ Амонуллохон хизматҳои беназири Шох Муҳаммадвалихони Дарвозиро кадр намуд ва ӯро дар моҳи июни соли 1922 ба ивази хусури худ – Маҳмуди Тарзӣ вазири умури хориҷаи Афғонистон таъин намуд. Дар мақоми вазири хориҷаи Афғонистон Шох Муҳаммадвалихони Дарвозӣ кӯшиши зиёд ба ҳарч расонид, то дар сиёсати хориҷии кишвар тавозунро миёни ду ҳамсояи бузург – Россияи Шуравӣ ва Британияи Кабир худ ҳифз намояд.

Дар даврае, ки шӯришу фитнаҳо дар манотиқи Афғонистон зиёд шуд, дар ин давраи ҳассос боз ҳам ба Шох Муҳаммадвалихон эҳтиёҷ пайдо шуд ва амир Амонуллохон вайро ба ҳайси вазири дифоъ ва қумондони умумии ҷабҳаи ҷанг дар Пактиё тавзиф сохт. Муҳаммадвалихони Дарвозӣ бо хираду қордонӣ ва фарҳанги воло, ки дошт меҳонист бо мардум ҷӣ тавр рафтор кунад, ҷӣ тавр дасисабозону фитнагаронро фош намояд ва моҳияти зиддимиллии ин шӯришро ба мардум фаҳмонад.

Дар замоне, ки Амонуллохон ба сафари хориҷаи беш аз нимсола баромад Муҳаммадвалихонро вакили салтанат, яъне қафили подшоҳ таъин кард ва ӯ яқумрӣи ин вазифаи пурмасъулиятро бо сарбаландию қордонӣ иҷро кард.

Аммо бо ғалабаи Нодиршоҳ дар Кобул, рӯзгори Муҳаммадвалихон тира шуд. Нодиршоҳ дар муқобили Муҳаммадвалихон, ки ҳамеша бо Амонуллохон вафодор буд, адовати беандоза дошт. Моҳи январӣ соли 1930 дастури боздошти Муҳаммадвалихон дода шуд ва дар апрели соли 1930 ӯ маҳкум ба ҳашт сол зиндон шуд. Аммо Нодиршоҳ нисбати ӯ адовати шадид мебарварид ва ҳашт соли маҳкумияти Муҳаммадвалихон наметавонист оташи кинашро таскин бахшад. Ин буд, ки Нодиршоҳ амри ба дор кашидани Муҳаммадвалихонро содир кард. Ба таърихи 16 сентябри соли 1933 Муҳаммадвалихони Дарвозӣ дар зиндони Деҳмазанг, дар ҳоле, ки ҳанӯз ба шастсолагӣ нарасида буд, ба дор кашид шуд. Муҳаммадвалихон вақте сарёвари низомии Нодиршоҳ ресмонро ба гардани ӯ андохт, гуфт: “Нодирхонро бигӯ, ки агар мисли ман ҳазор қасро бикушӣ, рӯзе расидани аст, ки миллати афғон моҳияти аслии тӯро хоҳад шинохт ва ҳисоби худро хоҳад гирифт» [2, с.61-64]. Фақат баъд аз 52 рӯз ин фарёди расои таърихии Дарвозӣ буд, ки Нодирӣ ҷаллод ба дасти фарзанди дигаре аз адолатхоҳони ин сарзамин дар ҳавлии қасри шоҳиаш ба қатл расид ва ба қавли Доктор Ҷамолиддин Синоӣ Далерӣ “ин бовари Дарвозиро ба ҳақиқати дурахшони ҳамеша мондагон пайванд зад” [3, с.133].

Ҳамин тавр, Муҳаммадвалихони Дарвозӣ марде аз табори озодагон буд, ки шӯҷоат, қаҳрамонӣ, адолатгустарӣ ҷавҳар ва унсури асосии шахсияти истисноии ӯро ташкил меоданд. Ӯ шаҳзода буд ва дар мақоми шаҳзодагӣ, бо хиради зоташ аввалин низомии маршрута

ва ва рӯшангариро дар Афғонистон ба пирӯзӣ расонида ва бо роҳнамоиҳои хеш истиқлоли кишварашро таъмин намуд, низоми қабилавиро, ки тайи 150 сол мардумро дар асорат ва истибдоди қабилавӣ нигоҳ медошт ба ҷолиш кашид, то мардум соҳиби ирода, иқтидор ва иззати хеш бошад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Амир Абдурраҳмонхон. Тоҷу-т-тавориҳ.х.1-2 [Матн] .–Пешовар, 1996.
2. Ғубор Мирғулом Муҳаммад. Афғонистон дар масири торих. Ҷ.2 [Матн] / Мирғулом Муҳаммад Ғубор. – Кобул, 2002.
3. Далерӣ Ҷамолиддин Сино. Муҳаммадвалихони Дарвозӣ: мазҳари тадбир ва озодагӣ [Матн] / Ҷамолиддин Сино Далерӣ. – Кобул, 2016.
4. Зухурӣ Зухурулло. Шоҳмуҳаммадвалихони Дарвозӣ муборизи роҳи машрутият ва истиқлол [Матн] / Зухурулло Зухурӣ // Паймон, 1999. Шумораи 3,4.
5. Кузнецов П.А. Дарваз (Рекогноцировка Ген. Шт. капитана Кузнецова на 1892 г.) [Текст/П.А. Кузнецов. –Новый Маргелан: Ферганский областной статистический комитет, 1893.
6. Котиб Мулло Файзмуҳаммад. Сирочут-т-тавориҳ [Матн] / Мулло Файзмуҳаммади Котиб .Мукаддима, тасҳеҳ ва фаҳорис доктор Сарвар Муллоӣ. Ҷ.3.Баҳши 1.-Кобул: Интишороти Амирӣ, 2016.
7. Кушакӣ Б. Роҳнамои Қатаған ва Бадахшон [Матн] / Б. Кушакӣ.– Кобул, 1923.
8. Орзу, Абдулғафур. Навандешӣ ва дипломасии модерни Афғонистон (Муҳаммадвалихони Дарвозӣ) [Матн] / Абдулғафури Орзу. -Кобул: Вазорати умури хориҷа, 2018.
9. Пирумшоев Ҳайдаршо. Таърихи Дарвоз.(аз қадим то замони муосир) [Матн] / Ҳайдаршо Пирумшоев. -Душанбе: Ирфон, 2008.
10. Пуҳанёр, Сайид Масъуд. Зухури машрутият ва қурбониёни истибдод дар Афғонистон [Матн]/ Сайид Масъуд Пуҳанёр. – Кобул, 2005.
11. Сайид Амир Олимхон. Таърихи Ҳузну-л- миллали Бухоро [Матн] / Амир Олимхон Сайид . – Душанбе: Паёми ошно, 2006.
12. Семёнов А.А. Этнографические очерки Зерафшанских гор, Каратегина и Дарваза [Текст] / А.А. Семёнова. – М., 1903.
13. Фарҳодӣ Равон. Муҳаммадвалихони Дарвозӣ, яке аз асосгузори дипломатии Афғонистони муосир ё саргузашти тоҷик, ки бо Ленин дар Кремл мулоқот кардааст [Матн]/ Равон Фарҳодӣ // Маҷаллаи "Ориёнои бурунмарзӣ" ҷопи Шветсия, шумораи 1, марти соли 2009.Таҳияи Қодиршоҳи Мурувват барои "Рӯзгор".
14. Ҳабибӣ Абдулҳай. Ҷунбиши машрутият дар Афғонистон [Матн] / Абдулҳай Ҳабибӣ . – Кобул, 1984.
15. Шохуморов С. Дарвозие, ки бо В.И. Ленин мулоқот карда буд [Матн] / С. Шохуморов // Бадахшони советӣ. 1990. 28 июн.
16. Юль Г. Очерк географии и истории верховьев Аму-дарьи [Текст / Г. Юль. Примечание А.П.Федченко.– СПб., 1873,

НИГОҲЕ БА ЗИНДАГИНОМА ВА КОРНОМАҲОИ ШОҲ МУҲАММАДВАЛИХОНИ ДАРВОЗӢ

Мақола ба зиндагинома ва корномаҳои яке аз шахсиятҳои барҷаста, муборизи роҳи озодӣ ва истиқлоли Афғонистон Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ баҳшида шудааст. Дарвозӣ аз бозмондагони шоҳони мутааххири Дарвоз аст, ки баъд аз сукути шоҳигарии Дарвоз тавассути қўшунҳои аморати Бухоро аввал ба Фарғона ва баъдан ба Афғонистон хичрат намуданд.

Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ аз давраи навҷавонӣ ворида дарбори амир Абдур-

рахмон ва баъдан Ҳабибулло гардида, сарчамоеи “ғуломбачагони дарбор” таъин шуд. Шароити ҳоси дарбор ва дастрасӣ ба манобеи иттилоотии сатҳи ҷаҳонӣ ба ӯ имкон фароҳам овард, то аз тамоми тағйироту таҳавулоти байналмилалӣ огоҳ бошад ва ба зудӣ яке аз фаъолони ҷунбиши машрутаҳои гардида, дар ноил шудани Афғонистон ба Истиқлоли сиёсӣ дар давраи салтанати Амонӣ нақши муҳим ифода намояд.

Дар мақола қайд гардидааст, ки нақши Шох Муҳаммадвалихони Дарвозӣ дар муаррифӣ ва таблиғи истиқлоли сиёсии Афғонистон барҷаста мебошад, ки ба ҳайси роҳбари Сафорати сайёр ба Россия ва дигар кишварҳо сафарҳо анҷом дода, дар муаррифии Истиқлоли Афғонистон, эътирофи расмӣ он аз тарафи давлатҳо саҳми калон гузоштааст.

Шох Муҳаммадвалихони Дарвозӣ дар мансабҳои вазири умури хориҷа, вазири мудофиаи Афғонистон ва вакили салтанати Амонулло хизматҳои барҷастаро ба миллат ва кишвари Афғонистон анҷом додааст.

Калидвожаҳо: Афғонистон, Шох Муҳаммадвалихони Дарвозӣ, Амонуллохон, Нодирхон, сафорати сайёр, истиқлол, Россияи шуравӣ, Аврупо, созишнома.

Маълумот дар бораи муаллиф: Искандаров Қосимшо - Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ, сарҳодими илмӣ. **Нишонӣ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе хiebони Рудаки 33.

Тел.: +992 904478989.

E-mail: ikas_53@inbox.ru

ВЗГЛЯД НА ЖИЗНЬ И ЗАСЛУГИ ШАХ МОХАММАД ВАЛИ ХАНА ДАРВАЗИ

Статья посвящена биографии и достижениям одной из выдающихся личностей, борца за свободу и независимость Афганистана Шаха Мохаммада Валихана Дарвази. Мохаммад Вали Дарвази — один из сыновей последних дарвазских шахов, которые после свержения Дарвазского царства войсками Бухарского эмирата мигрировали сначала в Фергану, а затем в Афганистан.

Шах Мохаммад Валихан Дарвази с юных лет было принять во дворе эмира Абдулрахмана, а затем Хабибуллы и был назначен главой «придворных рабов» и ли «ханских отпрысков двора». Особые условия двора и доступ к источникам информации мирового уровня дали ему возможность быть в курсе всех международных изменений и событий, и вскоре он стал одним из активистов движения конституционалистов и сыграл важную роль в достижении политической независимости Афганистана в период правления Амануллахана.

В статье отмечается выдающаяся роль Шаха Мохаммада Валихана Дарвази в представлении и продвижении политической независимости Афганистана.

Шах Мохаммад Валихан Дарвази внес достойный вклад в достижении независимости и ее укрепления, верно служил народу Афганистана на постах министра иностранных дел, министра обороны Афганистана и полномочного представителя короля Амануллахана.

Ключевые слова: Афганистан, Шах Мохаммад Валихан Дарвази, Амонулла Хан, Надир Хан, посольство, независимость, Советская Россия, Европа, соглашение.

Сведения об авторах: Искандаров Косимшо - Институт изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ, главный научный сотрудник. **Адрес:** пр. Рудаки 33.

Тел. +992 904478989.

E-mail: ikas_53@inbox.ru

A LOOK AT THE BIOGRAPHY AND ACHIEVEMENTS OF SHAH MUHAMADVALIHAN DARWAZI

The article is devoted to the biography and achievements of one of the outstanding personalities, the fighter for freedom and independence of Afghanistan, Shah Mohammad Walikhan Darwazi. Darvaz is one of the remnants of the late Darvazian kings, who, after the fall of the Darvazian kingdom, migrated first to Fergana and then to Afghanistan through the troops of the Bukhara

Emirate.

Shah Mohammad Walikhan Darwazi from a young age entered the court of Emir Abdurrahman, and then Habibullah, and was appointed head of the “court slaves”. The special conditions of the court and access to world-class sources of information gave him the opportunity to keep abreast of all international changes and events, and he soon became one of the activists of the Mashrutah movement and played an important role in achieving political independence in Afghanistan during the reign of Amoni.

The article notes the outstanding role of Shah Mohammad Walikhan Darwazi in introducing and promoting the political independence of Afghanistan.

Shah Mohammad Walikhan Darwazi rendered outstanding services to the people and country of Afghanistan as the Minister of Foreign Affairs, Minister of Defense of Afghanistan and the representative of the Kingdom of Amanullah.

Key words: Afghanistan, Shah Mohammad Wali Khan Darwazi, Amonullah Khan, Nadir Khan, mobile embassy, independence, Soviet Russia, Europe, agreement

About the authors: Qosimsho Iskandarov - Institute of Asian and European Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, **Address:** Rudaki avenue 33.,

Tel.: +992 904478989.

E-mail: ikas_53@inbox.ru

МЕРОСИ БЕРУНӢ ДАР ФАЗОИ ТАМАДДУНИ ҶАҲОНӢ

Воҳидова С.¹

Агар мо ба оинаи таърих назар андозем, Абурайхони Берунӣ донишманди бузурги қарнҳои Миёна ба ҳисоб меравад. Мероси ӯ дар фазои тамаддуни бисёрқутбӣ ҷойгоҳи намоён дорад. Ӯ дар соҳаҳои ситорашиносӣ, физика, риёзиёт, геодезия, маъданшиносӣ, минералогия, таърих, мардумшиносӣ пажӯҳиш карда, дар рушди илми ҷаҳон саҳми арзанда гузоштааст. Берунӣ аз хурдсолӣ ба омӯхтани илмҳои дақиқ ва табиатшиносӣ ва ҷомеашиносӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекард.

Ӯ аз донишманди маъруф Абунасири Мансур ибни Ироқӣ, ки осори вай дар соҳаҳои ситорашиносӣ, геометрия ва риёзиётро фаро гирифтааст, таҳсил кардааст. Абурайхони Берунӣ ба устои бузурги худ 12 асари илмӣ худро бахшидааст. Берунӣ ғайр аз забони модариаш форсии тоҷикӣ забонҳои арабӣ, суғдӣ, суриёӣ ва юнониро низ омӯхтааст. Баъдтар дар Ҳиндустон ҳам санскритро азхуд кардааст. Бисёрзабондонии мавсуфро дар осори ӯ хеле равшан метавон ба мушоҳида гирифт, ки он ба таври густурдатар мавзуи калонҳаҷми илмӣ-таҳқиқотӣ донис- та мешавад.

Берунӣ дар асарҳои илмӣ худ менависад, ки аз соли 990 ба аввалин таҳқиқоти ситорашиносӣ шуруъ кардааст. Бо ин мақсад вай як қатор дастгоҳҳо ихтироъ кард, ки дар рафти қораш истифода мешуданд. Муҳимтарини онҳо харитаи замин буд, ки диаметраш хеле калон, тақрибан 5-6 метр аст, ки соли 995 сохта шудааст. Он барои дақиқ чен кардани масофаи байни шаҳрҳо, инчунин барои муайян кардани арз ва дарозии минтақа истифода мешуд [27, с.305]. Ин харита (глобус) аввалин харитаи релефӣ дар ҷаҳони Шарқ буд, ки мувофиқи принципҳои картографияи математикӣ тарҳрезӣ шудааст.

Он гоҳ дар Хоразм вазъияти сиёсӣ душвор буд. Муноқишаҳои шаҳрвандӣ дар мубориза барои қудрат байни сулолаҳои Хоразм ҷавони 22-соларо маҷбур кард, ки зодгоҳашро тарк карда, ба шаҳри Ҷурҷон, воқеъ дар ҷанубу шарқи баҳри Каспий ва сипас ба шаҳри Рай, дар шимоли кишвар, кӯч банданд. Соли 998 боз ба Ҷурҷон баргашт ва бо устои дуҷумаш, табиб, ситорашинос ва файласуф Абусаҳл Исо ал-Масихӣ вохӯрд, ки дар амиқтар шудани дониши илмӣ ӯ кӯмак кардааст. Дар ин шаҳр ба навиштани асари худ «Ал-осор-ал-боқия ан ал-қурун ал-қолия» (Ёдгориҳои халқҳои қадим) шуруъ намуда, онро соли 1000 ба охир расонд. Ин асар ба ӯ шуҳрати ҷаҳонӣ оварда, инкишофи ҳаматарафаи таҳқиқоти илмӣ ӯро равшан нишон дод [13, с.201].

Дар он дар бораи халқҳои Хоразми қадим - намоёндагони динҳои яҳудию насронӣ, оташпарастон, расму оин, анъана ва идҳои мусулмонон маълумот дода мешавад. Китоб инчунин ба асоснокии назарии таърихӣ, мардумшиносӣ, этнологӣ, таърихӣ-хронологӣ, тиббӣ, усулу методологияи таҳқиқотӣ, низоъҳо, баҳсҳо, умумиятҳо ва як қатор мушкilotи дигар бахшида шуда, барои мутахассисони ин соҳаҳо сарчашмаи бебаҳо мебошад.

Дар баробари ин Берунӣ зиёда аз 10 асарро оид ба ситорашиносӣ ва таърихи ченак дар Ҷурҷон таълиф кардааст. Дониши энциклопедии ӯ ҳокими нави Хоразм Абуаббос Маъмуни II-ро ба шавқ меовард, ки олимро ба пойтахти кишвар – Урганҷ даъват намуда, дар он ҷо ӯро бо самимият истикбол карданд. Фаъолияти илмӣ худро дар Академияи навтаъсиси Ал-Маъмун оғоз карда, худро ҳамчун донишманди ҳамаҷониба зоҳир намуда, ба мартабаи олии мушовири Шоҳ таъин мешавад. Ин ба вай имкон медиҳад, ки дар ҳаёти сиёсии мамлакат фаъолона иштирок намояд. Баъдан ба Академияи нав олимони намоёни он замон аз бисёр кишварҳои Осиё ва Аврупо даъват карда шуда, барои онҳо шароити мусоид фароҳам оварда шуд. Ин давра давраи инкишофи босуръати илм, фарҳанг, ҳунар буд. Аммо дар солҳои 1017-1018 дар Хоразм мубориза барои ҳокимият ва тобеияти маъмурию ҳудудии вилоят

1. Воҳидова Санавбарбону – доктори илмҳои таърих, мудири шуъбаи Аврупо ва Амрикои Институти омӯзиши кишварҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

байни Қарахониён дар Мовароуннахр ва Ғазнавиён дар Хуросону Афғонистон боз оғоз гардид. Маърақаҳои харобиовар тамоми фаъолияти Академияро барбод доданд. Забти Хоразм аз тарафи Маҳмуди Ғазнавӣ ҳаёти Беруниро зери хатар гузошт. Ӯ ва тамоми олимоне, ки дар қасри Хоразмшой қору фаъолият мекарданд, асир гирифта, ба шаҳри Ғазна фиристода шуданд. То охири умр ӯ бояд ба Ғазнавиён хидмат кунад. Солҳои 1017-1048 дар ин давра барои ӯ имтиҳони душвор буданд. Нуктаи муҳим ин аст, ки ҳоким Беруниро маҷбур кардааст, ки дар ҳамаи ин гуна маърақаҳо, аз ҷумла ба Ҳиндустон, ҳамроҳӣ намояд. Аммо дар баробари ин, дар қори илмӣ ӯ ин солҳо барояш пурсамартарин буданд. Вай як қатор асарҳои ҳудро эҷод мекунад: «Одамони барҷастаи Хоразм», «Муайян кардани сарҳадди маҳалҳо барои аниқ кардани масофаи байни маҳалҳо» — «Хариташиносӣ», «Таълими асосҳои санъати ситорашиносӣ», «Ҳиндустон», «Қонуни Масъудӣ», «Фармакогнозия дар тиб», «Калиди ситорашиносӣ», «Минералогия» ва ғайраро рӯи чоп овардааст. Ба ин муносибат бояд гуфт, ки дар солҳои 1035 - 1036 номгӯии осори ӯро тартиб додаанд, ки дар он 113 асари мавсуф дохил карда шудааст. 70-тои он ба ситорашиносӣ, 20-тоаш ба риёзӣ, 12-тоаш ба ҷуғрофия ва хариташиносӣ, 3-тоаш ба маъданшиносӣ ва дигар илмҳо бахшида шуда буданд. Агар ба назар гирем, ки дар тули 13 соли боқимонда ӯ зиёда аз 50 асар эҷод кардааст, пас шумораи умумии онҳо аз 160 зиёд аст. Мувофиқи маълумоти дигар мероси илмӣ ӯ зиёда аз 200 китоб аст. Аммо, мутаассифона, аксари онҳо то ба мо нарасидаанд ва дар тули садсолаҳо гум шуданд. Ҳар як асари вай дар ин ё он соҳаи илм як навъ донишнома буд [21, с.205].

Ҳамчунин бояд гуфт, ки ал-Берунӣ бо осори намояндагони барҷастаи илми Юнон – Арасту, Афлотун, Птоломей, Евклид ва олимони мусулмонони ҳиндӣ ошноӣ доштааст. Ба ин, алаҳуссус, мулоҳизаҳо, тавзеҳоту ислоҳҳои дар осори ӯ омада шаҳодат медиҳанд.

Аз ибтидои асри XIX ба мероси Берунӣ таваҷҷуҳи кишварҳои Аврупо ва Осӣё пайдо шуд. Як қатор олимони ин кишварҳо китобҳои ҳудро ба эҷодиёти Берунӣ бахшида, ба таҳқиқоти илмӣ ӯ, аз ҷумла ақидаи ӯро, ки хеле пеш аз қабули қонун дар бораи ҷозибҳои умумичаҳонии физика, ки онро математик ва ситорашиноси англис Исаак Ньютон (1643—1727) баён карда буд, баҳои баланд доданд, ки «ҷисмҳо аз сабаби ҷалби ҷозибӣ ба Замин меафтанд».

Асарҳои мутафаккир ба забонҳои лотинӣ, фаронсавӣ, италиявӣ, олмонӣ, инглисӣ, форсӣ ва туркӣ тарҷума шудаанд. Шарқшинос, нависанда, забоншинос, сайёҳ, муаррих ва ҷуғрофиёдони маъруф Ёкут ал-Ҷамавӣ ба онҳо баҳо дода, дар асари худ «Муъҷам-ул-удабо» («Эн-сиклопедияи адибон») сифатҳои шахсии олимро чунин ёд кардааст: «Забонширин, фасеҳгуфтор, хайрхоҳ, инсонии олиҳиммат, обрӯю эътибори баланддошта буд. Замон чунин шахсиятро пеш аз вай наменинохт».

Ба нишони эҳтироми амиқ ба номи ӯ ба яке аз кратерҳои вулкони рӯи Моҳ низ ном гузошта шуд.

Шарқшиносони Ёзбекистон ба ҳаёти илмӣ Берунӣ дар айни замон диққати қалон медиҳанд. Онҳо то имрӯз дар бораи эҷодиёти ӯ дахҳо асар чоп кардаанд. Дар ин бобат, аз ҷумла, маҷмуаи бисёрҷилдаи асарҳои энциклопедистро, ки дар Ҷумҳурии Ёзбекистон ба забонҳои Ёзбекӣ ва русӣ нашр шудааст, метавон ёд кард.

Боиси қайд кардан аст, ки ба он китобҳои «Ёдгориҳои халқҳои қадим», «Ҳиндустон», «Қонуни Масъуд» дохил шудаанд. «Хариташиносӣ», «Фармакогнозия дар тиб» ва ғайраҳо аз заҳматҳои ин донишманд мебошанд.

Бахшида ба ҷашни он чандин конференсияҳои илмӣ байналмилалӣ гузаронда шуданд. Ҳиёбонҳо, Донишқадаҳо, мадорисҳо ба номи ӯ гузошта шудаанд. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Ёзбекистон аз 4 майи соли 1992 Ҷоидаи давлатии ба номи Абӯрайҳон Берунӣ дар соҳаи илм ва техника таъсис дода шуд, ки ба олимони кишвар барои саҳми бузург дар рушди илму техника сарфароз гардонида мешаванд. Дар маҷмӯъ ӯ забонҳои хоразмӣ, арабӣ, ибрӣ, сурёӣ, юнонӣ ва санскритро хуб медонист.

Риёзидон ва ситорашиноси барҷаста Ибни Ироқ дар пойтахти бостонии Хоразмшоҳ Кейт устои ӯ буд. Баъди соли 995 аз тарафи амири Ҷурҷонӣ забт шудани Кейт ва ба Ҷурҷон гузарондани пойтахти Хоразм ба Ал-Берунӣ таъсири манфӣ гузошт ва ӯ маҷбур шуд боз ба

Рай рахти сафар бандад ва дар он чо бо олими бузург риёзидон Ал-Хучандӣ кору фаъолият кардааст. Берунӣ дар Ҷурҷон дар дарбори амири Зиёри Табаристон Шамс ал-Маъали Кобус кору фаъолият мекард. Сипас боз ба Хоразм рафта, дар Ҷурҷон дар дарбори Хоразмшоҳчо Алӣ (997-1009) ва Маъмуни II кору фаъолият кардааст ва аз ҷумла яке аз олимони барҷастаи Академияи Ал-Маъмун буд [19, с. 24].

Аз соли 1017 пас аз забт шудани Хоразм аз тарафи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ӯ ҳамроҳи дигар олимони асир маҷбур шуд ба Ғазна кӯчида, дар дарбори Султон Маҳмуд ва ворисонаш Масъуд ва Маъдуд кор кунад. Берунӣ дар лашкаркашиҳои Маҳмуд дар Ҳиндустон ширкат варзида, чанд сол дар он чо зистааст. Масъуд ки ба вай сарпарастӣ мекард, дар бораи ситорашиносӣ ва тригонометрияи сферикӣ иншо бахшидааст, ки бо номи «Қонуни Масъуд» маъруф аст.

Ибни Сино соли 997 аз Бухоро ба Хоразм кӯчидааст [19, с. 13], дар он чо 15 сол то соли 1012 зиндагӣ кардааст. Дар ҳамон замон Берунӣ бо Ибни Сино солҳои 997-998 оид ба масъалаҳои гуногуни космогония ва физика мукотиба дошт, ки дар шакли саволу ҷавоб таҷассум ёфтааст. Ибни Сино дар Урганҷ насиб шуд, ки дар Академияи Ал-Маъмун кор кунад, ки Абурайхони Берунӣ дар он чо алақай кор карда буд. Ҷолиби диққат аст, ки асоси ду асаре, ки шуҳрати Ибни Синоро ташкил медоданд, «Қонуни тиб» ва «Китоби шифо» (Китоб аш-шифо) дар Хоразм таълиф шудаанд [10 с., 23]. Соли 1012 Ибни Сино Хоразмро тарк карда, ба Хуросон меравад.

Берунӣ дар нахустин асари «Хронология ё ёдгориҳои наслҳои гузашта» (1000) тамоми системаҳои тақвими, ки дар замони худ маълуманд, ки аз ҷониби мардумони гуногуни ҷаҳон истифода мешуданд, ғирдоварӣ ва тавсиф намуда, ҷадвали хронологии ҳамаи даврҳои тартиб додааст.

Ал-Берунӣ дар асари «Ҳиндустон ё китобе, ки шарҳи таълимоти ҳиндӣ, ки қобили қабул ё рад шудааст», ки соли 1030 анҷом ёфтааст, дар бораи ҳаёт, фарҳанг ва илми ҳиндуён тавсифи муфассали илмӣ ва интиқодӣ додааст. Системаҳои динӣ ва фалсафӣ, ки таълимоти классикии Синкҳо, назарияи таҳаввулоти кайҳонӣ, таълимот дар бораи алоқаи рӯҳ бо "Ҷасади нозук" ва ғайраро ба таври дақиқ инъикос ёфтаанд.

Дар мавриди ситорашиносӣ Берунӣ 45 иншо бахшидааст. Муқаддимаи маъмули илми ситорашиносӣ китоби равшангарӣ ба унсурҳои илми ситораҳо мебошад, ки тақрибан соли 1029 таълиф шудааст ва дар ду шакл то мо расидааст: арабӣ ва форсӣ. Ин китоб аз 530 саволу ҷавоб оид ба геометрия, риёзиёт, ситорашиносӣ, ҷуғрофиё, солшуморӣ, астролябия иборат мебошад.

Берунӣ ба риёзиёт, махсусан тригонометрия тавачҷӯҳи зиёд з охир кардааст: ба ҷуз аз як қисми муҳими «Қонуни Масъуд» ба ӯ асарҳои «Дар бораи муайян кардани аккордҳо дар доира бо истифода аз хати шикастае, ки дар он навишта шудааст» бахшидааст. дар ин чо як қатор теоремаҳои ба Архимед тааллуқдошта, ки дар дастнависҳои юнонӣ ҳифз нашудаанд, баррасӣ мешаванд). «Марворид дар ҳамвории кура» ва ғайра рисолаи «Сояҳо», якчанд рисола дар бораи астролябия ва дигар асбобҳои астрономӣ ба масъалаҳои риёзиёти амалӣ, як қатор очеркҳо оид ба хариташиносӣ бахшида шудаанд.

Абурайхони Берунӣ соли 1038 «Минералогия ё китоби мухтасар барои дониши ҷавоҳирот»-ро навишт, ки вазни ҳоси бисёр маъданҳои муайян намуда, дар бораи зиёда аз панҷоҳ маъдан, маъданҳо, металлҳо, хӯлаҳо ва ғайра маълумоти муфассал додааст. Фармакогнозия дар тиб» – китоби оид ба доруворӣ, асари калонҳаҷме, ки дар замони мо аҳамияти хоса дорад. Вай дар ин китоб қариб 880 гиёҳ, қисмҳои алоҳида ва маҳсулоти ихроҷи онҳоро муфассал тавсиф намуда, характеристикаҳои аниқи онҳоро додааст, истилоҳотро ба тартиб овардааст. Берунӣ ҳудуди 4500 номҳои растании арабӣ, юнонӣ, суриёӣ, ҳиндӣ, форсӣ, хоразмӣ, суғдӣ, туркӣ ва ғайраро ғирд оварда, шарҳ додааст; ин муродифҳо барои таҳқиқоти муосири таърихи фармакогнозия аҳамият доранд [24, с. 3]. Ва зиёда аз ин барои бой шудани забони мода-риамон низ манфиати вижа доранд.

Берунӣ ҳамчун муҳаққиқ ба зарурати санҷиши ҳама тарафаи дониш бо таҷриба таъкид

карда, дониши таҷрибавиро бо дониши тахминӣ муқоиса карда буд. Аз ин мавқеъҳо ӯ мафҳуми Аристотел ва Ибни Синоро дар бораи «ҷойи табиӣ» ва далели зидди мавҷудияти ҳолӣ интиқод кардааст.

Системаи транскрипсияе, ки Берунӣ дар асоси хатти арабӣ офаридааст, аз бисёр ҷиҳат системаи муосири тарҷумаи калимаҳои ҳиндиро ба урду пешбинӣ мекард.

Берунӣ дар осори худ номи моҳҳои туркӣ ва ғиёҳҳои шифобахши туркиро овардааст [24, с.64].

Берунӣ дар асари «Ёдгориҳои наслҳои гузашта» номҳои туркии солҳоро аз рӯйи давраи ҳайвонот медиҳад: сичкан, од, паланг, тушкан, луй, илан, юнт, куй, пичин, тагигу, тунгуз. Дар ҳамин асар номҳои моҳҳоро ба туркӣ овардааст: Улуг-ой, хурд-ой, биринчи-ой, он-ой, метавонад-ой, туртин-ой, бешинчи-ой, олтинчи-ой, йетинчи-ой, сегизинчи-ой, тоққузинчи-ой, унинҷи-ой [21, с. 33].

Бо вучуди форс-тоҷик буданаш [22, с. 40] пайдоиши Берунӣ бештари осори илмӣ худро ба забони арабӣ - забони илмӣ замонаш навиштааст, аммо "Китоб-ут-тафҳим" - яке аз шоҳасарҳои ӯ - ҳам ба форсӣ ва ҳам ба арабӣ навиштааст, ки маҳорати баробар навиштани ӯро нишон медиҳад дар ду забон [25, с. 56]. «Китоб-ут-тафҳим» аз муҳимтарин осори илмӣ ибтидоии форсии тоҷикӣ буда, манбаи ғании наср ва лугатшиносии форсӣ аст. Дар китоб фанҳое, ки ба квадравиуми асримиёнагӣ дохиланд, моҳирона ва муфассалтар ба назар гирифта шудаанд. Дар осори илмӣ ӯ порчаҳо ба забони хоразмӣ низ мавҷуданд [19, с. 10].

Ҳамин тариқ, донишманди форс-тоҷик Берунӣ дар тамоми арсаҳои ҷаҳони Шарқу Ғарб як донишманди нотақдор, боистеъдод, бисёрқутб, бемисл, энциклопедист ба шумор меравад. Асарҳои беназири ӯ то имрӯз аҳаммияти худро гум накардаанд. Гузашта аз ин, мероси ӯ метавонад ба илми Ғарб фармонҳо ҳам додааст. Асарҳои ин олими нотақдори форс-тоҷик ба бисёр забонҳои аврупоӣ, аз қабили: лотинӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, форсӣ, туркӣ, арабӣ, ҳиндӣ, урду, русӣ, тоҷикӣ (ҳанӯз баъзе асарҳои арабиаш) тарҷума ва нашр шудаанд.

Бесабаб нест, ки як қатор донишқадаҳои Ўзбекистан Институти шарқшиносӣ, Институти политехникии Тошкент номи Беруниро бо ифтихор ба худ гирифтаанд.

Як нуктаи муҳим ин аст, ки Эрон дар моҳи июни соли 2009 уламои форсиро воқеъ дар майдони марказии ёдгории байналмилалӣ Вена дар Дафтари Венаи Созмони Милали Муттаҳид ҳада кард. Дар ин Майдони Дафтари Венаи Созмони Милали Муттаҳид муҷассамаҳои ҷаҳор донишманди маъруфи форс-тоҷик: Ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Закариёи Розӣ ва Умари Хайём ҷой дода шудаанд.

Ин ифтихори миллати тамоми ҷаҳон аст, ин ифтихор аз фазои илми тамоми башарият ҳамон гуна аст, ки инсонҳои донишманду маърифатпавар бо нури дурахшон ба ҳама тааллуқ доранд. Омӯзиши ҳаёт ва мероси илмӣ Абурайҳони Берунӣ ба мо нишон медиҳад, ки ӯ бо ҳама нобасомониҳои замонаш нигоҳ накарда барои таърих осори бойе гузоштаю онро на танҳо ба мардуми ҳамзабони худ, балки барои ҷаҳониён ба мерос мондааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Бируни Абурайхан //Большая советская энциклопедия:в 30 т. [Текст] / Абурайхан Бируни. Гл. ред.А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1969-1978.
2. Бируни. География по канону Маасуда <http://history-maps.ru/pictures/all-1/small-1836/Portvein777tm> (с)
3. Алаев Л.Б. Бируни [Текст] /Л. Б. Алаев // Советская историческая энциклопедия:в 16 т., под ред.Е. М. Жукова. – М.: Советская энциклопедия, 1961—1976.
4. Алаев Л.Б. Бируни [Текст] / Л. Б. Алаев // «Банкетная кампания» 1904 — Большой Иргиз. — М. : Большая российская энциклопедия, 2005. — (Большая российская энциклопедия : [в 35 т.] / гл. ред. Ю. С. Осипов . 2004-2017, т. 3). – ISBN 5-85270-331-1.
5. Фролова Е.А.. Бируни [Текст] / Е.А. Фролова // Новая фило-софская энциклопедия : в 4 т. , пред. науч.-ред. совета В. С. Стёпин. — 2-е изд., испр. и доп. – М. : Мысль, 2010. -

2816 с.

6. Бируни: сборник статей / под ред. С. П. Толстова. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1950
7. Булгаков П. Г. Жизнь и труды Беруни [Текст] / П.Г. Булгакова. Отв. ред. академик АН УзССР И. М. Муминов. – Ташкент: Фан, 1972. – 425 с.
8. Булгаков П. Г. «Геодезия» Бируни как историко-астрономический памятник [Текст] / П.Г. Булгакова. Историко-астрономические исследования, 11, 1972. – С. 181-190.
9. Булгаков П. Г. Ранний трактат Бируни о секстанте Фахри [Текст] / П.Г. Булгаков // Историко-астрономические исследования, 11, 1972. – С. 211-220.
10. Джалалов Г. Д. Индийская астрономия в книге Бируни «Индия» [Текст] / Г.Д. Джалалов // Историко-астрономические исследования, 8, 1962, с. 195—220.
11. Джалалова З. Г. Учение ал-Бируни о движении Солнца [Текст] / З.Г. Джалалова // Историко-астрономические исследования, 12, 1975. – С. 227-236.
12. Колчинский И. Г., Корсунь А. А., Родригес М. Г. Астрономы: Биографический справочник [Текст] . - 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Наукова думка, 1986. – 512 с.
13. Леммлейн Г. Г. Минералогические сведения Ал-Бируни [Текст] / Г.Г. Леммлейн // Сборник «Бируни», Изд-во АН СССР, 1950. – С. 106-127.
14. Леммлейн Г. Г. О минералогическом трактате Бируни – среднеазиатского ученого XI в. [Текст] / Г.Г. Леммлейн // В кн.: «Очерки по истории геологических знаний», вып. 1, М., Изд-во АН СССР, 1953. – С. 199-206.
15. Матвиевская Г. П. Очерки истории тригонометрии [Текст] / Г.П. Матвиевская. — Ташкент: Фан, 1990. – 160 с.
16. Рожанская М.М. Механика на средневековом Востоке [Текст] / М.М. Рожанская. . – М.: Наука, 1976. – 324 с.
17. Рожанская М.М. О реконструкции полного текста трактата ал-Бируни об удельных весах [Текст] / М.М. Рожанская // Историко-математические исследования, 7(42), 2002. – С. 223-243.
18. Розенфельд Б. А., Рожанская М. М., Астрономический труд ал-Бируни «Канон Мас'уда» [Текст] / Б.А. Розенфельд, М.М. Рожанская // Историко-астрономические исследования, X, 1969. – С. 63-95.
19. Розенфельд Б. А. Бируни [Текст] / Б.А. Розенфельд // Российская педагогическая энциклопедия. Под ред. В. Г. Панова. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1993.
20. Розенфельд Б. А., Рожанская М. М., Соколовская З. К. Абу-р-Райхан Ал-Бируни, 973-1048 / АН СССР. — М.: Наука, 1973. – 272 с.
21. Розенфельд Б. А. // Историко-астрономические исследования, XII, 1975, – С. 205-226.
22. Садыков Х. У. Бируни и его работы по астрономии и математической географии / [Текст] Х.У. Садыков . – М.: ГТТИ, 1953. – 152 с.
23. Сираждинов С. Х., Матвиевская Г. П. Абу Райхан Беруни и его математические труды [Текст] / С.Х. Сираждинов, Г.П. Матвиевская // Пособие для учащихся. – М.: Просвещение, 1978. – С. 95 с.
24. Тимофеев И.В. Бируни [Текст] / И.В. Тимофеев. — М.: Молодая гвардия, 1986. –304 с. (Жизнь замечательных людей. Вып. 671). – 150 000 экз. (в пер.)
25. Шарипов А. Великий мыслитель Абу Рейхан Бируни [Текст] / А. Шарипов. – Ташкент: Фан, 1972. – С. 56.
26. Щетников А.И. К реконструкции итерационного метода решения кубических уравнений в средневековой математике [Текст] / А.И. Щетникова // Труды третьих Колмогоровских чтений. - Ярославль: Издательство ЯГПУ, 2005. – С. 332-340.
27. Shlomo Pines, Tuvia Gelblum. Al-Biruni's Arabic Version of Patarjali's Yogasutra // Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, 1977, Vol.29, № 2, pp. 302-325.
28. Scheppler B. Al-Biruni: Master astronomer and muslim scholar of the eleventh century.

Rosen(англ.)рус., 2006.

МЕРОСИ АБЕРУНИ ДАР ФАЗОИ ФАРҲАНГӢ

Берунӣ дар илмҳои ситорашиносӣ, физика, риёзиёт, хариташиносӣ, геология, маъданшиносӣ, таърих ва рушди илми ҷаҳон сахми бузург гузоштааст. Бозёфти муҳимми ӯ кураи хеле бузурги замин буд, ки диаметраш 5-6 метр аст, ки соли 995 офарида шудааст. Ин кураи замин аввалин шуда дар ҷаҳони Шарқ бо принципҳои харитасозии риёзиётӣ тарҳрезӣ шудааст. Фаъолияти илмӣ ӯ аз Академияи Ал-Маъмун оғоз мешавад. Мероси Абурайҳони Берунӣ зиёда аз 200 китоб буда, 70-тоаш ба астрономия, 20 риёзиёт, 12 география, 3 геодезия, 4 минералогия, 4 харитаография ва дигар илмҳо бахшида шудаанд. Вай донандаи забони арабӣ, ибрий, суриягӣ, юнонӣ ва санскрит будааст. Асарҳои мутафаккири бузург ба забонҳои лотинӣ, фаронсавӣ, итолиёвӣ, олмонӣ, англисӣ, туркӣ ва дигар забонҳо тарҷума шудаанд. Дар фазои тамаддун осори ӯ дар рушди илми ҷаҳонӣ беҳамто боқӣ мондааст.

Калидвожаҳо: Берунӣ, ситорашиносӣ, физика, риёзиёт, заминшиносӣ, геология, маъданшиносӣ, таърих, Хоразм, Мовароуннаҳр, Ҳиндустон, забон, форсӣ, арабӣ, Авитсенна, Аврупо, Осиё, кураи замин.

Маълумот дар бораи муаллиф: : Санавбарбону Воҳидова – доктори илмҳои таърих, мудири шуъбаи Аврупо ва Амрикои Институти омӯзиши кишварҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Тел.: +992 935008732.

E-mail: sanajanvohidova@gmail.com

НАСЛЕДИЯ БИРУНИ В ЦИВИЛИЗАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Бируни внёс огромный вклад в астрономии, физики, математики, геодезии, геологии, минералогии, истории и развитие мировой науки. Важным его открытием являлся глобус земли очень большим диаметром 5-6 метров созданный в 995 г. Данную глобус был первым в восточном мире сконструированную с принципами математическая картографии. Его исследовательская деятельность начинается с Академии Аль-Мамуна. Наследие Абурайхон, Бируни составляет свыше 200 книг, 70 из них были посвящены астрономии 20 математика, 12 географии, 3 геодезии, 4 минералогии, 4 картографии и другим наукам. Он знаменит хорезмийский, персидский, арабский, еврейский, сирийский, греческий и санскрит. Труды великого мыслителя были переведены на латинский, французский, итальянский, немецкий, английский, турецкий, языки. В цивилизационном пространстве его труды остаются несравненным в развитие мировой науки

Ключевые слова: Бируни, астрономия, физика, математика, геодезия, геология, минералогия, история, Хорезм, Мавераннахр, Индия, арабистика, персидский, Авиценна Европа, Азия, глобус

Сведения об авторе: Санавбарбону Воҳидова – доктор исторических наук, зав. от. Института Азии и Европы АНН Таджикистан.

Тел.: +992 935008732.

E-mail: sanajanvohidova@gmail.com

BIRUNI'S HERITAGE IN THE CIVILIZATION SPACE

He made a huge contribution to astronomy, physics, mathematics, geodesy, geology, mineralogy, history and the development of world science. His important discovery was a very large earth globe with a diameter of 5-6 meters created in 995. This globe was the first in the Eastern world designed with the principles of mathematical cartography. His research activity begins with the Mamun Academy. The legacy of Abu-Ribhan, Al-Biruni is over 200 books, 70 of them were

devoted to astronomy, 20 mathematics, 12 geography, 3 geodesy, 4 mineralogy, 4 cartography and other sciences. He is a sign of Khorezm, Persian, Arabic, Jewish, Syrian, Greek and Sanskrit. The works of the great thinker were translated into Latin, French, Italian, German, English, Turkish, languages. In the civilizational space, his works remain incomparable in the development of world science.

Keywords: Biruni, astronomy, physics, mathematics, geodesy, geology, mineralogy, history, Khorezm, Transoxiana, India, Arabic, Persian, Avicenna, Europe and Asia, globe

Information about the author: Sanavbarbonu Vohidova - Doctor of Historical Sciences, Head of the Department of Europe and America of the Institute for the Study of Asian and European Countries, National Academy of Science (Tajikistan).

Tel.: +992 935008732.

E-mail: sanajanvohidova@gmail.com

ЗАБОНШИНОСӢ

СОМОНИЁН ВА ТАШАККУЛИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОЧИКӢ

Саломииён М.¹

Забон дар раванди рушду инкишофи худ ҳамеша барои инъикоси ҳаёти сиёсӣю иқтисодӣ ва иҷтимоӣю фарҳангӣ мусоидат кардааст. Забони адабӣ дар баробари он ки дар як маҳдудаи муайяни ҷуғрофӣ барои робитаю муошарати соҳибони забон мусоидат намудан, ҳамчунин, дар низомҳои муайяни сиёсӣю иҷтимоӣ ҳамчун воситаи идораи давлат ва ҳукуматҳои мухталифе хизмат мекунад.

Дар ин росто, забони адабии тоҷикӣ дар тӯли зиёда аз ҳазор сол дорои услубҳои муайяне гардида, раванди ҳаёти ҷомеа ро бо тамоми арзишҳои миллию фарҳангӣ, аз қабилӣ таърих, адабиёт, фарҳанг, расму ойин, анъанаҳои гуногун инъикос карда, ҳамзамон, робитаю муошарати байни одамонро таъмин кардааст, ки ин яке аз муҳимтарин вазифаҳои забони адабӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ аст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар оғози китоби мондагори худ – “Забони миллат – ҳастии миллат” чунин назари хирадмандонаро доир ба мақоми забон дар ҷомеа иброз намудаанд: “Танҳо забон аст, ки дар ҳама давру замон таърихи воқеӣ ва ростини миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад”[1].

Доир ба раванди рушду инкишофи забони адабии тоҷикӣ ва даврандешҳои он дар асару мақолаҳои олимону донишмандони зиёде маълумотҳои муфассал ва таҳлилҳои ҷолибу назаррасе ҷой дорад. Масоили мазкур дар рисолаи мақолаҳои М.Н. Қосимова, С. Ҳалимов, Д. Саймиддинов, С. Назарзода ва дигар олимону муҳаққиқони забоншинос мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст.

Агар ба таърихи забони адабии тоҷикӣ бо дидаи таҳқиқ назар кунем, дармеёбем, ки дар муддати зиёда аз ҳазору сад сол ин забон бо ҳодисаи воқеаҳои сиёсӣю иҷтимоӣ ва иқтисодӣю фарҳангии зиёде бархурд карда, дар ҳама ҳолат мондагории худро тавассути афроди бонангу ор ва уламои адибони меҳанпарвару суҳанвараш ҳифзу нигоҳдорӣ кардааст.

Вақте ки забони тоҷикӣ дар асри X тавассути бунёди давлати Сомониён ҳамчун забони адабӣ ташақкул меёбад, барои рушди услубҳои он низ шароитҳои муҳимме фароҳам оварда мешаванд. Дар баробари он ки забони порсии дарӣ дар ин замон чун забони расмии давлатӣ пазируфта мешавад, доираи қорбурди услубҳои дигари забон низ густариш меёбад. Дар ҳамин замина, дар асоси тамоми осори бозмондаи замони Сомониён, монанди осори бозмондаи Одамушшуаро Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва ҳамасронаш, «Шоҳнома»-ҳои мансури дар замони Сомониён мураттабшуда, асарҳои илмӣю уламони соҳаҳои гуногун ва ғ. метавон ба натиҷае расид, ки маҳз дар ҳамин давра асосҳои бунёдии забони адабӣ ва услубҳои он гузошта шуд.

Забони адабии тоҷикӣ бо тамоми нуруи тавоноӣ, ки дорад, дар масири қарнҳо боиси мондагории халқи тоҷик гардида, бо сайри таърихӣ худ барои рушду нумуи мардуми ин сарзамин дар тамоми самтҳои ҳаёти сиёсӣю иҷтимоӣ мусоидат карда, ба аҳли илму адаб шароит фароҳам овардааст, ки осори муҳташами илмӣю адабиро биёфаранд ва ба ин васила номи худу миллати шарафманди худро дар олам абадзинда гардонанд. Забоне, ки бо ширинию равонӣ ва ғасоҳату балоғати каломӣ нобаш оламгир гаштааст, давранҳои пурпечу тоб ва мураккабро паси сар кардааст. Дар равиши таърих забони тоҷикӣ ҳамроҳ бо соҳибони худ ба ҳодисаҳои мудҳишӣ таърихӣ рӯ ба рӯ шуда, барои ҳифзи худ ҷонбозиҳо кардааст. Мардуми шарафманди тоҷик аз оғози таърих то ба имрӯз барои ҳимояи забону

1. Саломииён Муҳаммадҷов – доктори илмҳои филологӣ, профессори ДМТ, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон.

фарҳанг ва сарзамини ниёкони худ қаҳрамоноҳи зиёде кардаанд, ки онҳо дар саҳифаҳои таърих бо хатти заррин сабт гардидаанд.

Аҳли илм тамоми раванди рушди таърихӣ забони тоҷикиро ба инобат гирифта, во-баста ба рушди инкишофи ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии марҳилаҳои гуногун онро ба се давра – порсии бостон, порсии миёна ва порсии нав, ҷудо кардаанд. Ҳар яке аз ин давраҳо бо вижагиҳои хос ва фарогирии забонҳои сохтори луғавӣ, савтӣ, наҳвӣ ва мақому манзалаташ дар низомҳои сиёсии замон аз ҳамдигар фарқ дошт.

Мудҳиштарин даврае, ки мондагории забонии тоҷикиро зери ҳатар гузошта буд, ин замони футухоти араб ба сарзамини Мовароуннаҳру Хуросон ва Осиёи Миёна буд. Агар ба дидаи таҳқиқ ба саҳифаҳои таърихи ин давра назар кунем, мебинем, ки дар асрҳои VIII-IX нисбат ба давраҳои қаблӣ баъдӣ осори хаттии камтаре офарида шудааст. Муҳаққиқон ин марҳилаи таърихро “дусад соли сукут” номанд ҳам, он инъикосгари раванди муборизаҳои мондагории забони тоҷикӣ дар муқобили забони арабӣ буд. Дар аксари тазкираҳо осори адабии баъзе аҳли қалами тоҷикро овардаанд, ки онҳо бо забони арабӣ шеър эҷод кардаанд. Аз ин бармеояд, ки як навъ хавфи аз байн рафтани забони тоҷикӣ низ дар ин марҳилаи таърихӣ пеш омада будааст. Аз ҷониби дигар, забони арабӣ дар ин давра яке аз бонуфузтарин забонҳои дунё ба шумор мерафт ва дар раванди футухот забонҳои мардумони кишварҳои зиёдеро нест карда, дар он минтақаҳо забони арабиро ба ҳайси забони расмӣ қарор намуд ва мақоми ҳудро дар ин сарзаминҳо устувор гардонид. Забони арабӣ дар ин давра барои баъзе кишварҳои зери тасарруф забони илму адаб, мадраса ва коргузори қарор гирифта буд. Ба андешаи муҳаққиқон, забони арабӣ бо ин хусусияташ нахустин забони адабӣ дар олам до-ниста мешавад, зеро тамоми унсурҳои барои бунёди забони адабӣ зарурро дошт.

Дар ин давра дар баробари муборизаҳо барои ҳифзу мондагории забони тоҷикӣ дар байни ҳокимиятҳои гуногуни мардуми тоҷик чун Саффорӣну Тоҳирӣн ва Сомонӣн му-боризаҳо барои ба даст овардани ҳокимият ва соҳиби сарзамини паҳновари Варорӯд гарди-дан идома дошт. Дар чунин айёме Муҳаммад Васиф бо забони арабӣ дар васфи амир Яъқуб ибни Лайси Саффорӣ қасидае хонд. Яъқуб ибни Лайс шояд аз муҳтавои қасида чизе пай набурд ва фармуд, ки бо забоне шеър бигӯед, ки ман бифаҳмам. Аз ҳамон замон ба тоҷикӣ шеър гуфтан оғоз гардид. Яъне шеър нахустин ҳомии забони тоҷикӣ дар саҳифаҳои таърихи миллати тоҷик аст.

Ин далели он буд, ки забони тоҷикӣ дар муқобили арабӣ ҳудро ҳифз кардааст. Албатта, забони арабӣ ба низоми луғавию услубии забони тоҷикӣ то андозае таъсир расонидааст. Яъне дар муддати зиёда аз дусад соли мубориза ва муқовимат бо забони арабӣ низоми сохто-рии забони тоҷикӣ ба тағйироти куллие дучор гардида бошад ҳам, забон аз ҷиҳати сохтори морфологӣ ба истилоҳ аз гурӯҳи забонҳои флективӣ ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ табдил гашт.

Маводҳои мавҷуд далели онанд, ки дар давоми дусад сол аз ҷониби баъзе адибону муар-рихон ва муфасссирони тоҷик бо хатти арабӣ баъзе порчаҳои назмию насрӣ навишта шуда буд. Аллома Бобоҷон Ғафуров дар ин маврид чунин овардааст: “Хеле вақт пеш аз барпо гардидани давлати Сомонӣн тоҷикон бо забони модарии худ лафзан асарҳои бадеӣ эҷод мекарданд...” [2, 976].

Ҳамин тариқ, асрҳои IX-X барои миллати тоҷик ва забони ӯ давраи сарнавиштсоз ба шумор меравад. Яъне забони тоҷикӣ аз даврони сукут ба даврони тиллоии рушди худ оғоз кард. Дар ин раванд, бо ба сари қудрат омадани хонадони Сомонӣн ва бунёди давлати мутамаркази тоҷикӣ аз ҷониби эшон вазъи забони тоҷикӣ низ рӯ ба бехбудӣ мениҳад. Дар саҳифаҳои таърихи башар пас аз муборизаҳои шадиде як забони наво бо номи порсии дарӣ сабт мегардад. Забони порсии дарӣ, баъдтар бо номи тоҷикӣ машҳур гардида, дар замони салтанати амирони Сомонӣ мақому манзалати ҳосе пайдо мекунад. Муҳимтарин дастовар-ди забон дар ин давра дорои хат гардидани он мебошад. Бо ташаббуси амирони бофарҳанги Сомонӣ, махсусан Исмоили Сомонӣ аҳли илму адаб аз гӯшаи канори кишвари паҳновар ба маркази маъмурии мамлакат шаҳри Бухоро, даъват шуда, ҷиҳати таҳқиқи эҷод барояшон

шароити мусоиде фароҳам оварда мешавад, ки дар сарғаҳи ҳамаи ин вазири бофазлу дониши Сомониён Абулфазли Балъамӣ қарор дошт. Ба андешаи Абулқосим Фирдавсӣ, маҳз бо талошҳои ин марди донишманду бохуш бо забони порсии дарӣ навиштан оғоз шуд:

*Гаронмоя Буфазл дастури ӯй,
Ки андар суҳан буд ганҷури ӯй.
Бифармуд, то порсию дарӣ
Набиштанду кӯтоҳ шуд доварӣ!*

Муҳимтарин вижагии забони порсии дарӣ он буд, ки забон дар як муддати кӯтоҳи таърихӣ ба таври босуръат рушд карда, тамоми омилҳо ва унсурҳои барои забони адабӣ зарурро, аз қабилӣ забони таърихан ташаккулёфта, дар як маҳдудии муайяни ҷуғрофӣ мавриди истифодаи мардум қарор гирифтанд, суфтаю сайқалёфта, дорои хатту меъёрҳои муайяни нахвию услубӣ ва забони расмӣ коргузори қарор гирифтандро касб намуд ва дар муддати зиёда аз ҳазор сол на танҳо барои мардуми ориёабар, балки барои қавму халқҳои дигар низ ҳамчун забони адабӣ хидмат намуд.

Аксари муҳаққиқон бар он назаранд, ки зодбуми ин забон Мовароуннаҳру Хуросон аст. Аз ҷумла, Саид Нафисӣ зимни таҳқиқу баррасии рӯзгор ва осори устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дар ин маврид чунин мегӯяд: “Дар замони Рӯдакӣ шаҳри Бухоро чун дигар шаҳрҳои Мовароуннаҳр шаҳре будааст мураккаб аз наҷоди эронӣ ва шояд яке аз қадимтарин мадоин бошад, ки наҷоди мо дар он раҳли иқомат афканда, ба ҳамин ҷиҳат мардуми он шаҳр ба ҷуз иддаи маҳдуд аз наҷодҳои дигар, ки баъд ба воситаи ҳаводис бад-он рафтаанд, аз наҷоди эронӣ будаанд ва порсизабон, махсусан аз замоне ки Бухоро пойтахти Сомониён ва маркази адабиёти форсӣ шуд ва умарои Оли Сомон дар ривочи ин забон аз ҳеҷ фурӯ нагузоштанд, маъруфтарин маркази забони мо шуд, чунон ки ҳанӯз пас ҳазору анд сол забони аксарияти мардуми Бухоро ва забони бозори он порсӣ ва ҳанӯз аксари мардуми он аз наҷоди эрониянд, ки имрӯз эшонро ба истилоҳи маҳаллӣ “тоҷик” мехонанд” [5,934].

Ҳамин тариқ, дар аҳди Сомониён дар баробари рушди иҷтимоии ҷомеа ва ташаккулёбии халқияти тоҷик, забони адабии порсии дарӣ низ пурра ташаккул меёбад. Ин далели он буд, ки тамоми меъёрҳо, ки барои бунёди забони адабӣ зарур аст, дар ин давра бунёд меёбанд ва онҳо барои тамоми марҳилаҳои минбаъдаи забон хизмат менамоянд. Маҳз ҳамин меъёрҳо ва суфтаю сайқал ёфтани забони порсии дарӣ буд, ки пас аз анҷоми давлатдории Сомониён он барои ҳокимиятдорони ғайриэронӣ мавриди истифода дар раванди ҳокимиятдорӣ қарор гирифт.

Дар муддати қариб сад соли ҳукмронии хонадони фарҳангу адабпарвари Сомониён аз ҷониби аҳли илму адаб осоре офарида шуд, ки назираш то кунун дар олам ба ҷашм намерасад. Агар устод Рӯдакӣ бо ҳамасрони худ барои рушди ин забон талошҳо карда, забони порсии дариро тавассути шеъри оламғирашон мондагор сохта бошанд, Абулқосим Фирдавсӣ ҳамосаи бемислери бо номи “Шохнома” офарид ва он бузургтарин ёдгории адабиест, ки асотир ва таърихи гузаштаи халқи тоҷикро бо забони шевову равон тараннум кардаву собит сохтааст, ки аз бозе ки таърих ҳаст, забон ва мардуми эронинаҷод дар сафҳои олам мавҷуд аст. Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ ва садҳо тани дигар мавҷудияти забони тоҷикиро бо осори илмӣ худ таъйид намуда, аз мардуми тамаддунсозу фарҳангӣ будани наҷоди эронӣ дарак доданд.

Пас аз пошхӯрии салтанати Сомониён дар тӯли қариб 900 соли дигар ҳокимиятдории сарзамини Мовароуннаҳру Хуросон шуруъ аз давлатдории Ғазнавиён то замони Манғитиён ҳокимияти сиёсиро туркзабонон идора намоянд ҳам, вале забони тоҷикӣ дар давоми ин солҳо ба ҳайси забони расмӣ давлатӣ побарҷо менамояд ва ба кишварҳои гуногун паҳн мегардад. Дар масири асрҳо аз ҷониби абармардони илму адаби тоҷик осори гаронбаҳое офарида мешавад, ки ҳамаи онҳо зинатафзои адабиёти умумибашарӣ гардидаанд.

Дар замони Шуравӣ забони тоҷикӣ тавассути заҳматҳои устод Садриддин Айни ва муосиронаш то андозае рӯ ба рушд ниҳод. Албатта, муборизаҳои устод Садриддин Айни барои мондагории забони тоҷикӣ ба ҳама маълуманд. Дар ин давра забони тоҷикӣ бо забонҳои дигаре бархурд карда, то андозае такмил ёфта бошад ҳам, вобаста ба сиёсати иҷтимоии замон аз анъанаҳои пешини худ канда шуд, зеро ду маротиба расмунат ба тағйирот дучор гардид, ки ин ба рушди забони тоҷикӣ каме монеа эҷод кард.

Пас аз солҳои 50-ум дар рушди забони тоҷикӣ саҳифаҳои тозае боз шуда, аз ҷониби олимон адибон асарҳои илмӣ адабии вофире таълиф мегардад. Таълифи китобҳои “Грамматикаи забони тоҷикӣ”, “Фарҳанги забони тоҷикӣ” дар ду ҷилд, “Энсиклопедияи калони советии тоҷик” дар ҳашт ҷилд ва мисли ин барин даҳҳо асари муҳташами дигар барои рушди забони тоҷикӣ дар ин марҳалаи инкишоф мусоидат кардааст.

Маврид ба таъкид аст, ки нахустин падидаи истиқлолҳои миллати тоҷик ҳанӯз дар охири солҳои 80-уми асри гузашта маҳз тавассути мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ рӯи кор омада буд. Бо ҷаҳду талошҳои аҳли илму адаб ва зиёиёни пешқадами кишвар соли 1989, яъне дар давраи Шуравӣ забони тоҷикӣ расман мақоми давлатӣ гирифт, ки ин барои рушду нумуи он дар солҳои минбаъда заминаҳои мусоидеро фароҳам овард.

Вазифаҳои забони тоҷикӣ дар замони тантанави Истиқлолияти давлатӣ боз ҳам бештар гардиданд. Акнун ин забон дар арсаи олам забони як кишвари озоду мустақилро муаррифӣ мекунад. Таваҷҷуҳи роҳбарияти давлат ва аҳли илму эҷод ба рушди забони тоҷикӣ бештар меафзояд.

Маврид ба таъкид аст, ки дар ин давра забони тоҷикӣ ҳомии худро дар симои Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдо намуд. Тоza нигоҳ доштани забон ва рушду инкишоф додану барқарор кардани асолати таърихӣ ин забон аз ҷониби Роҳбари давлат пайваста таъкид мегардад. Ин буд, ки барои ба табиати забони тоҷикӣ мутобиқ сохтани меъёрҳои забон якҷанд маротиба ба қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ тағйир иловаҳо ворид карда шуда, унсурҳои барои забони мо бегона аз он бароварда шуданд. Омӯзиш ва таълими он дар асоси дастуру ҳидоятҳои Пешвои миллат дар сатҳи зарурӣ роҳандозӣ гардида истодааст. Таҷлили Рӯзи забон, таъсиси Кумитаи забон ва истилоҳот низ аз падидаҳои неки замони истиқлоланд.

Муҳимтар аз ҳама, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушду инкишофи забони тоҷикӣ дар замони муосир таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, барои боз ҳам баланд бардоштани мақоми он дар ҷомеа ва муаррифӣ мондагории он замони ҷаҳонишавии фарҳангҳою тамаддунҳо китоби “Забони миллат – ҳастии миллат”-ро дар ду ҷилд таълиф кардаанд, ки дар он тамоми раванди рушду инкишофи забони тоҷикӣ дар масири таърих таҳлилу таҳқиқ гардидааст.

Ҳамзамон, Пешвои миллат ба ҳар як соҳибзабон муроҷиат карда, чунин фармудаанд: «...Забони миллӣ барои дар сатҳи байналмилалӣ муаррифӣ кардани миллат нақши калидӣ дорад. Гузашта аз ин, забони тоҷикӣ ба сифати яке аз забонҳои ширину шоирона ва шеоварини дунё аз ҷониби бузургтарин шарқшиносони ҷаҳонӣ эътироф гардидааст. Бузургони миллати тоҷик дар тӯли таърих бо ин забони ҷаззоб осори арзишманди адабӣ, бадеӣ, илмӣ ва фарҳангӣ ба мерос гузоштаанд. Таърихи забони миллии мо шояд он аст, ки маҳз забон бо иқтидор ва тавонмандии худ миллати тоҷикро дар арсаи муборизаҳои сиёсӣ, мафкураравӣ ва фарҳангӣ муқовиматпазир сохтааст.

Мо ифтихор мекунем, ки Рӯдакию Фирдавсӣ, Саъдию Ҳофиз, Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣю Абдулқодири Бедил ва ҳазорон нафари дигар қалби ҷаҳониёнро бо ин забони ноб, яъне забони модарию давлатии моё шумо тасхир кардаанд. [Раҳмон Э. Мулоқот бо зиёиён, www.president.tj, 01.04.2018, 7].

Ҳамин тариқ, забони тоҷикӣ ба ҳайси яке аз унсурҳои муҳими давлатдорӣ миллию Истиқлолияти давлатӣ метавонад дар оянда низ барои ин миллату ин сарзамини куҳанбунёд хизмат намуда, барои таъриху тамаддун ва фарҳанги волои кишвари азизамон – Тоҷи-

кистон, фарзандони барӯмандеро тарбия карда, мондагории хеш ва тоҷиконро чун миллати тамаддунофар таъмин намояд, ки ин, пеш аз ҳама, тавассути ҳифзу нигоҳдории волоияти забон аз ҷониби соҳибонаш сурат мегирад. Ба қавли Абулқосим Фирдавсӣ:

*Хирадманд бошу беозор бош,
Ҳамеша забонро нигоҳбон бош!*

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Раҳмон, Эмомалӣ. Забони миллат-ҳастии миллат [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Эр-Граф, 2016. – 516 с.
2. Ғафуров Б, Тоҷикон [Матн] / Бобочон Ғафуров. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.
3. Кабиров, Ш. Сухан аз арши барин омадааст [Матн] / Шаҳбоз Кабиров. – Душанбе, 2014. – 263 с.
4. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (ҷилди 2) [Матн] / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2016. – 490 с.
5. Нафисӣ Саид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ / Саид Нафисӣ. – Душанбе, 2020, 934 с.)
6. Саймиддинов, Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ [Матн] / Д. Саймуддинов. – Душанбе, Шарқи озод, 2013. – 207 с.
7. Хоҷаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X–XVI [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Фарҳанг ва маориф, 2013. – 345 с.
8. Ҳалимов, С. Таърихи забони адабии тоҷик [Матн] / С. Ҳалимов. – Душанбе, 2002. – 96 с.

СОМОНИЁН ВА ТАШАККУЛҲАИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИКӢ

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои қадимаи дунё буда, дар тӯли таърих тавонистааст, ки ба ҳамаи мушкилиҳои сиёсӣ иҷтимоӣ тоб орад ва макоми худро дар ҷомеа устувор нигоҳ дорад.

Забони адабии тоҷикӣ дар замони давлатдорӣ Сомониён баробари халқияти тоҷик таъкид ва дар таърихи зиёда аз ҳазору сад сол дар минтақаи паҳноваре барои мардуми тоҷик ва дигар халқҳои, ки дар ин сарзамин зиндагӣ мекарданд, ҳамчун забони давлатӣ, забони муоширату коргузори ва забони илму эҷод хизмат намуда, сохтори лингвистии худро қиматбахш намудааст.

Калидвожаҳо: забон, забони адабӣ, забони тоҷикӣ, забони порсии дарӣ, таъкиди забони адабӣ, таърихи забони адабӣ Сомониён.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саломӣён Муҳаммадҷон Қасимов – доктори илмҳои филологӣ, профессори ДМТ, президенти Академияи илмҳои педагогии Тоҷикистон. **Суроға:** Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Адҳамов, 11/2

Тел.: +992 918 80 84 67, 2272230

E-mail.: salomov1967@mail.ru

САМАНИДЫ И ФОРМИРОВАНИЕ ТАДЖИКСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Таджикский язык является одним из древнейших языков мира, и на протяжении всей истории ему удавалось противостоять всем политическим и социальным проблемам и сохранять свой статус в обществе.

Таджикский литературный язык формировался в период государственности Саманидов вместе с таджикским народом и на протяжении более тысячи лет на широком ареале для таджикского народа и других народов, населявших в исторической территории таджикско-

го народа, служив государственным языком, языком общения и делопроизводства, языком науки и творчества, сохранил свою лингвистическую структуру.

Ключевые слова: язык, литературный язык, таджикский язык, персидско-дарийский язык, формирование литературного языка, история литературного языка, Саманиды.

Сведения об авторе: Саломийён Мухаммаддод Каюм – доктор филологических наук, профессор ТНУ, президент Академии образования Таджикистана. **Адрес:** г. Душанбе, ул. Адхамов 11/2.

Тел.: +992 918 80 84 67, 2272230

E-mail.: salomov1967@mail.ru

SAMANIYAN AND THE FORMATION OF THE TAJIK LITERARY LANGUAGE

The Tajik language is one of the oldest languages in the world, and throughout history it has managed to resist all political and social problems and maintain its status in society.

The literary Tajik language was formed during the period of the Samanids together with the Tajik people and for more than a thousand and a hundred years served as the state language, the language of communication, labor, the language of science and creativity, and in a wide area for the Tajik people and other peoples who inhabited this land, their own language and structure.

Key words: language, literary language, Tajik language, Persian-Dari language, formation of the literary language, history of the literary language.

Information about the author: Saljmiyon Muhammadov Qayum –

Tel.: +992 918 80 84 67, 2272230

E-mail.: salomov1967@mail.ru

АНДЕШАҲОИ ЗАБОНШИНОСИИ АБУРАЙҲОНИ БЕРУНӢ

Султон Х¹

Дар забоншиносии муосир бунёди забоншиносии муқоисавии таърихи ба номи забоншинос ва ҳиндшиноси британи Вилиям Џонс (William Jones) (1746-1794) марбут мебуданд, ки дар як суханронияш соли 1786 дар бобати қаробати забонҳои юнонию латинӣ бо санскрит изҳори назар кард ва дар доираҳои илмӣ онрӯзаи Аврупо аз мавҷудияти хонаводаи ягонаи забонҳои ҳиндааврупоӣ хабар дод [ниг. бештар: 9,10]. Баъдан ин андеша расмӣ илмӣ ва доираи густариши бештар пайдо намуд ва забоншиносии маъруфи амрикоӣ Леонард Блумфилд (Leonard Bloomfield) (1887-1949) дар китоби “Забон”, ки соли 1933 дар Нью Йорк ба нашр расид, қаробати байни забонҳои эронӣ ва санскритро бо таваҷҷуҳ ба ҳешовандии онҳо падидаи муқаррарӣ ба шумор овард [10,13].

Вале шояст таъкид аст, ки донишманди бузурги эрониноз Абурайҳони Берунӣ (973-1048) соли 1030, яъне бештар аз 750 сол пештар аз Вилиям Џонс ва фозунтар аз 900 сол қабл аз Леонард Блумфилд дар китоби “Ҳинд” ё “Китобун мо ли-л-Ҳинди мин мақулатин мақбулатин фӣ-л-ақли ав марзулатин” (Китоб дар бораи Ҳинд аз гуфторе, ки ақл онро мепазирад ё намепазирад) дар намунаи калимаи форсии “сусмор” ва вожаи ҳиндӣ “шишумара” оид ба ҳампайвандии забонҳои форсӣ ва ҳиндӣ (санскрит) ва дар оғоз решаи ягона доштани онҳо ибрози андеша намуда буд.

Ба баёни дақиқтар, Берунӣ дар боби бисту дувуми китоби “Ҳинд” хангоми тавзеҳи вожаи ҳиндӣ “шишумара” гуфта буд, ки “ба андешаи ман ин “шишумара” ҳазандаи калон аст, ки ба форсӣ онро “сусмор” мегӯянд ва дар байни ҳар ду ин ном қаробат мавҷуд аст” [6, 228]. Бегумон, матлаби дар байни номҳои “шишумара” ва “сусмор” “мавҷуд будани қаробат”, ки Берунӣ мегӯяд, ба маънии ҳешовандӣ ва ҳампайвандии забонҳои форсӣ ҳиндист.

Бинобар ин, бо итминон метавон гуфт Абурайҳони Берунӣ дар таърихи илми забоншиносӣ яке аз нахустин донишмандонест, ки тарҳи масъалаи ҳешовандию ҳампайвандии забонҳои ҳиндааврупоӣ дар мисоли забонҳои форсӣ ва ҳиндӣ (санскрит) ба вай тааллуқ мегирад ва маҳз Абурайҳони Берунӣ бо ин иқдоми худ ба падид омадани шоҳаи муҳими забоншиносӣ – забоншиносии муқоисавии таърихӣ роҳ боз кардааст.

Зикри ин нукта ҳам муҳим аст, ки Берунӣ бо таваҷҷуҳ ба ҷойгоҳу эътибори дастуру дастурнависӣ дар сарзамини Ҳинд ба ин самти муҳими илм арҷ мениҳод ва пайгирию мулоҳизарониҳои ӯ дар бобати нақши дастури забон ва таърихи пайдоиши дастуру дастурнигорӣ дар байни ҳиндувон муҳим ва қобили мулоҳиза ба назар мерасад. Масалан, вай дар боби сздаҳуми китоби дар боло ёдшудаи “Ҳинд”, ки ин боб дар бобати китобҳои дастур (грамматика) ва шеърӣ ҳиндувон ҳикоят мекунад, ба ин назар аст, ки илми дастур ва илми шеър ба сифати василаи илмҳои дигар хидмат мекунанд ва ҳиндувон аз байни ин ду илм ба илми дастур, ки дар забонашон вякарана ном бурда мешавад, бартарӣ медиҳанд. Ин илм ба назари Берунӣ аз қоидаҳои дастурӣ иборат буда, нутқи онҳоро мураббаъ месозад ва решаи онҳоро, ки ҳиндувон ба вай таваҷҷуҳ доранд, ба навишти фасеҳ ва баёни ширини онҳо сабаб мегардад [6,149].

Дар идомаи ҳамин матлаб Берунӣ аз ҳашт китоби дастури ҳиндӣ бо номҳои зер ёд мекунад:

1. Китоби “Айндра”, ки таълифи онро ба сарвари фариштагон – Индира нисбат медиҳанд.

2. Китоби “Чандра”, ки онро Чандра – яке аз пайравони сурхпӯши Буддо таълиф кардааст.

¹ Султон Ҳасан Баротзода (Ҳасани Султон) – узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, сарҳодими илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ.

3. Китоби “Шаката”, ки Шаката ном донишманд таълиф кардааст.
4. Китоби “Панини”, ки бо номи муаллифи он номгузорӣ шудааст.
5. Китоби “Катантра”, ки Шарваварман тахия кардааст.
6. Китоби “Шашидевавритти”, ки Шашидева тасниф кардааст.
7. Китоби “Дургавивритти”.
8. Китоби “Шишяхитавритти”, ки Уграбхути таълиф намудааст.

Чунонки ба мушоҳида мерасад, аз китобҳои ҳаштгонаи номбаршудаи дастури забони ҳиндӣ (санскрит) дар забоншиносии муосир танҳо дар хусуси мавҷудияти китоби Панини маълумот дарҷ шудааст ва Панини (асрҳои V-IV пеш аз мелод) дар забоншиносии муосир аз бунёдгузори ин илм эътироф гардидааст.

Тавзеҳан, китоби манзуми дастури Панини “Аштадҳайаи” (Ҳашткитоб) ном дошта, аз 3959 ё 3981 сӯтра (қоида) иборат будааст, ки ба таври мучаз қоидаҳои овой, сарфӣ ва нахвийи забони санскритро дар бар гирифтааст. Мегӯянд, ки ин китоби манзум нахуст гунаи ши-фоҳӣ дошт, ки аз насл ба насл интиқол меёфт ва танҳо пас аз чанд аср ба шакли ҳаттӣ даромад [8,14].

Дар бобати чигунагии пайдоиши илми дастур Берунӣ дар китоби “Ҳинд” ривояти ҷолибиро аз ҳиндувон нақл кардааст, ки муҳиммияти фаро гирифтани қоидаҳои дастури забонро ба исбот мерасонад. Хулосаи ҳикоят ин аст, ки яке аз шоҳони ҳиндувон бо номи Самалваҳана ва ба забони фасеҳи эшон – Сатаваҳана рӯзе бо занони худ дар ҳавзе ба оббозӣ машғул буд ва ба яке аз занон гуфт: ма удакам деҳи, яъне ба ман об мапош. Зан гумон бурд, ки вай модакам деҳи, яъне ба ман ширинӣ биёр, мегӯяд ва рафта ба вай ширинӣ овард. Шоҳ ин рафтори занро напсандид. Зан дар посух ба шоҳ суханони дурушт гуфт. Шоҳ саҳт ранҷид ва чунонки расми онҳост, тарки хӯрок карда, хилватнишин шуд. Дар ниҳояти қор яке аз донишмандони дарбор дар бадали тоату ибодаташ аз ҳудои бузурги ҳиндувон – Маҳадева илтиҷо кард, ки ба хоҳири рафъи чунин мушкilot ба ӯ қоидаҳои дастур омӯзад. Маҳадева ба вай қоидаҳои аввалияи дастурро омӯхт. Донишманд ба назди шоҳ баргашт ва ин қоидаҳоро ба вай омӯзонд ва оғози пайдоиши ин илм чунин буд [6,150].

Берунӣ зимни ёдқарди ин ҳикоят тавзеҳ медиҳад, ки Маҳадева ба он донишманд қоидаҳои аввалияи забони ҳиндиро омӯхт “чунонки Абуласвади Дуалӣ [ҳамчунин қоидаҳоро] барои забони арабӣ муқаррар кард” [6,150].

Ин матлаб ҳамчунин далели он аст, ки Берунӣ дар баробари таърихи забоншиносии Ҳинд, аз таърихи пайдоиши забоншиносии араб, ки ба эътирофи аҳли таҳқиқ Абуласвади Дуалӣ (603-688) бунёдгузори он маҳсуб мешавад, огоҳии комил дошт.

Гузашта аз ин, дар баробари тарҳи масъалаи куллии ҳешию пайвандии забонҳои ҳиндуаврупой дар намунаи забонҳои эронӣ ҳиндӣ, дар аксари асарҳои боқимондаи Берунӣ ҳамчунин масъалаи марбут ба ҳампайвандии забон ва қавмиятҳои эронӣ ориёӣ ба мушоҳида мерасад, ки андешаи болоиро дар робита ба зухури забоншиносии муқоисавӣ таърихӣ тақвияти бештар мебахшад. Масалан, Берунӣ дар китоби “Осор-ул-боқия” ё “Ёдгори мондагор” мардуми Хоразмро “шоҳае аз дарахти форсиён” [1, 47] ба қалам оварда, ҳамчунин сарехан таъкид бар он дорад, ки “аҳли Хоразм ва аҳли Суғд дар оғози солу моҳ ҳамроҳанд” ё “расмҳои хоразмиён дар идҳо монанди расмҳои суғдиён аст” [1, 230]. Дар “Китоб-ут-тафҳим” дар бобати ҷашни ҳазон тавзеҳ медиҳад, ки “ҳазон суғдӣ нест, ҳарчанд суғдиён ба қор доранд, валекин таҳорӣ аст. Ва таҳориён инро нишони ғаштани ҳаво доранд ба сармо...” [5, 270]. Аз ин ишораҳои Берунӣ ҳам ҳамин ҳақиқат ба назар мерасад, ки вай суғдиёну хоразмиёну таҳориёнро аз наҷоди ягонаи эронӣ ориёӣ ва зимнан забонҳои онҳоро низ ба ҳам пайванд медонад. Илова бар ин, Берунӣ матлаби нақӯҳиши худро нисбат ба Абумуҳаммад Абдуллоҳ ибни Муслим ибни Қутайбаи Ҷабалӣ, китоби ӯ “Дар бартарии Араб бар Аҷам” ва инқори ҳамагуна бартаричӯйии арабро нисбат ба порсиён дар охири фасли марбут ба идҳои моҳҳои аҳли Хоразм овардааст, ки далели равшани андешаи ӯ оид ба ягонагии ҳампайвандии мардуми ориёинаҷод, аз ҷумла порсиёну хоразмиён аст.

Ин нукта, ки Абурайҳони Берунӣ аз устодони бузурги забони модарӣ ва аз саромудо-

ни забоншиносии мо барои ҳамаи давру замонхост, чойи шакку тардид надорад. Вай дар баробари забони модарии мо, ҳамчунин аз забонҳои хоразмию сугдӣ ва тахорӣ (бохтарӣ) ва лаҳҷаву ғӯишҳои мухталифи забони модарӣ ҳам ба ҳубӣ огоҳ буд. Шаҳодати возеҳи таваҷҷуҳи ӯ ба лаҳҷаву ғӯишҳои забони мо китоби “Сайдана” ё «Китоб-ус-сайдана фӣ тиб(б)» аст, ки дар он рустаниву маъдану доруҳоро ба ғӯишҳои гуногуни забони модарӣ, аз ҷумла ғӯиши бухорӣ, бустӣ, балхӣ, сичзӣ ё систонӣ, зобулӣ, тирмизӣ, самарқандӣ, нишопурӣ ва ғ. ном мебарад.

Масалан, дар ҳамин китоб дар бобати ғиёҳи хурфа мегӯяд, ки «аҳли Ҷурҷон хурфаро парпаҳн гӯянд... омма ва ҷоҳилони сайодина ўро фарфир гӯянд ва "нун"-ро ба "ро" мубаддал кунанд. Ва фарфири араб бунафшаро гӯянд ва ранги арҷувонро низ фарфирӣ гӯянд. Ва ба луғати сичзӣ вашфанг гӯянд ва ба луғати бустӣ килнакак гӯянд ва аҳли Ҳарӣ (Ҳирот) синҷоб гӯянд ва аҳли Нишобур бавҳал гӯянд ва аҳли Балху Зовулистон ҳафрач гӯянд [3,119].

Ё дар бораи ғиёҳи фушоғ мегӯяд, ки «вайро ба (лаҳҷаи - Ҳ.С.) бухорӣ афзағанч, ба сугдӣ фаҷғанд, ба тирмизӣ фуч ва ба балхию тахорӣ ҷудрӣ гӯянд» [3, 461].

Ва ё дар бобати меваи коканҷ дар ин китоб мефармояд, ки «аҳли Марв коканҷро арӯси дар қубба гӯянд ва аҳли Мовароуннаҳр арӯси разонӣ (аз калимаи раз, ки ба маънии ангур аст. - Ҳ.С.) ва баъзе арӯси дар парда гӯянд» [3,515].

Ё дар бораи каттон чунин мегӯяд: «ба луғати порсӣ ўро тухми каттон гӯянд ва дар баъзе мавозеъ кафшдонак гӯянд. Ва гуфтаанд, баъзе тухми ўро базр гӯянд бо касри бо (бизр) раво бувад ва ба фатҳ фасеҳтар аст. Ва ба Сугду Самарқанду Фарғона зағер ва зағера ҳам гӯянд» [3,521].

Ё ин ки дар бобати рустании карафс мегӯяд, ки «аҳли Тирмизу Хутталу Тахористон карафсро сунбул гӯянд» [3, 531].

Аз он чи гуфта омад, пайдост, ки Берунӣ лаҳҷаву ғӯишҳоро ҳазинаи муҳимми ғаноафзоии забон ба шумор меорад, ки калимаву номвожағони фаровони ноб дар ганҷинаи лаҳҷаву ғӯишҳо мавҷуд мебошанд.

Берунӣ ҳамчунин аз нахустин забоншиносони решашинос ва маънишинос аст, ки дар навиштаҳои худ ба аслу решаи калимаву истилоҳот ва маънию мазмуни онҳо ишора мекунад. Барои намуна, вай бо истинод ба Ҳамзаи Исфаконӣ мегӯяд, ки «ҳаббатулҳазро ро усфурдона ва вандона гӯянд ва ванвашк хонанд. Ва ван дарахти ўро гӯянд ва вашк ба луғати порсӣ доноро гӯянд ва чун доноро ба ӯ изофат кунанд, вандона... гӯянд....самғи ўро ба порсӣ ванжад хонанд» [4,76].

Дар шарҳи иҷҷос (=олу) чунин мефармояд: «...ва ба форсӣ гирди сиёҳ. Пеши мо номи форсии олу машҳур аст, ки бо сиёҳ тавсиф меёбад. Зардолу дар ном бо ӯ мушобеҳ аст ва бо сифати зард тафовут дорад. Яке зардолу он дигар сиёҳолуст» [4,165]. Дар идомаи ҳамин матлаб менависад, ки олуи калони сафеду ширинро ба хотири афзалият аз анвои дигар аҳли Ироқ шоҳлуҷ мегӯянд, ки шоҳолу дар назар аст [4,165].

Дар бобати артамисо (бӯйи модарон) дар китоби “Сайдана” овардааст, ки «гоҳе дар қутб марви шерон ва дар китоби Сихорбухт марви ардашерон вомеҳўрад ва он бӯйи модарон аст» [4,178].

Берунӣ бо мақсади ошкор намудани маънии аслии номи форсии анвои дору, рустанӣ ё маъдан дар асарҳои худ маъмулан тарҷума ё муодили онро ба арабӣ, ҳамчунин зимни истифодаи истилоҳи арабӣ тарҷумаи онро ба форсӣ меорад. Масалан, дар бораи ғиёҳи бодовард мегӯяд, ки исми форсист ва ба сабукии вазн далолат мекунад [4, 251].

Доир ба бӯстонафрӯз мегӯяд, ки аҳли Бағдод бӯстонафрӯз гӯянд, яъне афрӯзандаи бӯстонҳо, ҳамчунин зинатуррайохин хонанд, яъне зинати гулҳо [4, 271], ё рустании аснонуз-зиёб, ки ба форсӣ дандони гург аст [4, 191].

Дар ҳамаи асарҳои боқимондаи Берунӣ намунаи таҳқиқот дар иштиқоқ ва решашиносии калимаҳои форсии тоҷикӣ ба назар мерасад. Берунӣ дар китоби “Шинохти гавҳарҳо” ё «Китоб-ул-ҷамоҳир фӣ маърифати-л-ҷавоҳир», ки дар бораи гавҳарҳо ва ҷисмҳои маъданӣ

навиштааст, дар баробари он ки номи форсӣ-тоҷикии гавҳару маъданҳои зиёдеро, чун хушоб [2, 112, 114], хушқоб [2, 113-114], хӯша, ширбом, шаҳвор, оромарворид [2, 114], бодресакӣ, чавдона [2, 112], камарбаст [2, 113], шарроба, хоядона [2, 115] - анвои дур(р); арҷувонӣ (=арғувонӣ) [2, 38], осмонҷунӣ (=осмонгунӣ) [2, 50: 69: 262], чулианорӣ (=гулианорӣ) [2, 36, 49], обҷун (=обгун) - анвои ёқут; фирӯзач, ширфом [2, 158] - навӣ фирӯза; испедҷашм [2, 79-80], озаршуст [2, 189], оҳанрубой [2, 200], кахрабо [2, 197:264], санги муҳра [2, 207], чароғсанҷ [2, 186], нӯшозар [2, 85], нармоҳан [2:237] ва ғайра ном мебарад, дар иштиқоку решашиносии калимоти форсии тоҷикӣ кӯшиш ба харҷ додааст. Масалан, мегӯяд, ки «ғумон мекунам Миррих вобаста ба ранги сурхе, ки дорад, дар форсӣ Баҳром номгузорӣ шудааст» [2, 36].

Ё дар бобати калимаи туркмон мефармояд, ки «дар рӯзгори пешин ҳар турки ғузӣ, ки ислом меовард ва бо муслимин мепайваст, тарҷумони миёни ҳар ду гурӯҳ мешуд ... муслмонон мегуфтанд, ки ба онҳо туркмон ҳамроҳ гардид, яъне монандаи турк» [2, 193].

Ва ё дар шарҳи калимаи ноҳудо дар ҳамин китоб чунин омадааст: «ноҳудо яъне соҳиби нова ё киштӣ» [2, 44].

Ё ин ки дар бораи калимаи арҷувон муаллиф овардааст, ки «Ибни Дурайд дар бобати калимаи урҷувон мегӯяд, ки он муарраби (калимаи) форсист ба маънии сурхи баланд. Вале ин шакли арабист, форсии он гули арғувон аст» [2, 38].

Дар китоби “Ҳадгузории канораи маконҳо” ё «Китоб фӣ таҳдиди ниҳоеъи-л-амокин» низ намунаи таҳқиқоти Берунӣ дар иштиқоку решашиносии калимаҳои асили форсии тоҷикӣ ба назар мерасад. Масалан, дар фасли тақсими ободонии Замин ба ҳафт кишвар калимаи кишварро аз решаи киш - киша ба маънии хат медонад [7, 154].

Андешаи Берунӣ дар бобати дигаргунӣ ва падидаҳои овоии забон, аз ҷумла табдили овози ҳе ба ре дар калимаҳои форсӣ ҷолиб ва қобили таваҷҷуҳ ба мушоҳида мерасад. Вай дар китоби “Сайдана” дар бораи шерамлаҷ мегӯяд, ки онро беҳтарин навӣ амлаҷ хонанд, чун шоҳбалут, шоҳлуҷ, шоҳмуруд ва амсоли ин. Овози ҳе гоҳе ба ре мегузарад, аз ин рӯ мегӯянд, шори Ғаршистон (лақаби шоҳони Гарчистон - Ҳ.С.) ва шери Бомӣён. Ва шерамлаҷ шоҳамлаҷ гуфтан аст [3, 74].

Берунӣ ҳамчунин аз донишмандони бузурги истилоҳшинос ва истилоҳнигор дар забони модарии мост. Беҳтарин намунаи маҳорату устодии ӯ дар истилоҳшиносию истилоҳнигорӣ ба забони модарии мо китоби “Тафҳим” ё «Китоб-ут-тафҳим ли авоиلى саноат-ит-танҷим» аст, ки бо хоҳиши Райҳона ном духтари навомӯз дар соли 1029 дар шаҳри Ғазна таълиф кардааст. Вай ба андешаи ғолиб дар ин китоб дар баробари истилоҳоти маъруфи арабии илмҳои машҳури замонаш: ҳандасаву шумор, риёзиёту ҷуғрофия ва нучуму аҳкоми нучум муодили форсии тоҷикӣ сохтаву баргузида, дар маҷмӯи кори бузургу шоистаи таҳсине анҷом додааст, ки чунин иқдом дар таърихи ташаккули забони модарии мо ба сифати забони илм беназиру бесобиқа аст.

Илова бар китоби “Тафҳим” ҳама осори дигари боқимондаи Берунӣ, аз ҷумла «ал-Осор-ул-боқӣя ӯан ил-қуруни-л-ҳолия» (Осор-ул-боқия), «Китоб-ул-ҷамоҳир фӣ маърифат-ил-ҷавоҳир», «Китоб фӣ таҳдиди ниҳоеъ-ил-амокин» низ ҳазинаи бемисли вожагону истилоҳоти асили форсии тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд.

Аз ин мурури кӯтоҳ ба матолиби забоншиносии осори боқимондаи Берунӣ метавон ба ҳамин натиҷа расид, ки вай на танҳо аз бунёдгузори забоншиносии муқоисавии таърихӣ маҳсуб мегардад, балки азбаски дар шоҳаҳои ҷудогонаи забоншиносӣ, аз ҷумла лаҳҷашиносӣ (диалектология), овошиносӣ (фонология), решашиносӣ (этимология), маънишиносӣ (семасиология), вожашиносӣ (лексикология), истилоҳшиносӣ (терминология) андешаҳои ҷолиб ва қобили мулоҳиза баён кардааст, бетардид аз саромадони забоншиносии форсии тоҷикӣ ба шумор меравад. Зарур аст, ки ин вежагии таълифоти ӯ аз тарафи муҳаққиқони забоншинос мавриди таҳқику арзёбии ҷудогона ва густурда қарор бигирад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. ал-Байрунӣ, Абу-р-Райҳон. ал-Осор-ул-боқийа 'ани-л-куруни-л-холийа [Матн] / Абу-р-Райҳон ал-Берунӣ. Қад илтазама нашрах Эдуорд Захов. – Лейпсиг, 1923.
2. ал-Бируни, Абу Райхан. Собрание сведений для познания драгоценностей (Минералогия) [Текст] / Абу Райхан ал-Бируни. Перевод А.М. Беленицкого. - М., 1963.
3. ал-Бирунӣ. Китоб-ус-сайдана фӣ-т-тибб [Матн]. Ба тасҳеҳу муқаддима ва таҳшияи Аббоси Зарёб. - Техрон, 1368.
4. Беруни, Абу Райхан. Фармакогнозия в медицине (Исследование, перевод, примечания и указатели У.И. Каримова). Избранные произведения. Т.IV [Текст] / Абу Райхан Беруни. - Ташкент, 1973.
5. Берунӣ, Абурайҳон. Китоб ут-тафҳим [Матн] / Абурайҳони Берунӣ. Бо муқаддима, шарҳи луғоту истилоҳот ва тавзеҳоти Ҳасани Султон. – Душанбе: МН “Дониш”, 2022.
6. Бируни, Абу Рейхан. Индия [Текст] / Абу Рейхан Бируни. – Москва: Ладомир, 1995.
7. Бируни, Абу Рейхан. Определение границ мест для уточнения расстояний между населенными пунктами (Геодезия) [Текст]. (Исследование перевод и примечания П.Г. Булгакова). Избранные произведения. Т.III. - Ташкент, 1966.
8. Лукин О.В. История языкознания с VI в. до н.э. до середины XX в. [Текст] / О.В. Лукин. – Ярославль: РИО ЯГПУ, 2015. – 80 с.
9. Lehmann W.P. (ed.). A Reader in Nineteenth-Century Historical Indo-European Linguistics. – Bloomington – London, 1967.
10. Bloomfield, Leonard. Language. – Delhi, 1996.

АНДЕШАҲОИ ЗАБОНШИНОСИИ АБУРАЙҲОНИ БЕРУНӢ

Дар мақола ба таври мухтасар дар робита ба саҳми Абурайҳони Берунӣ (973-1048) дар бунёди забоншиносии муқоисавии таърихӣ ва андешаҳои ӯ оид ба дигар бахшҳои забоншиносӣ, аз ҷумла лаҳҷашиносӣ (диалектология), овошиносӣ (фонология), решашиносӣ (этимология), маънишиносӣ (семасиология), вожашиносӣ (лексикология), истилоҳшиносӣ (терминология) сухан меравад.

Зарур доништа шудааст, ки ин вежагии таълифоти ӯ аз тарафи муҳаққиқони забоншинос мавриди таҳқиқу арзёбии ҷудогона ва густурда қарор дода шавад.

Калидвожаҳо: забон, забони модарӣ, дастур, лаҳҷа, лаҳҷашиносӣ, овошиносӣ, решашиносӣ, маънишиносӣ, вожашиносӣ, истилоҳшиносӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Султон Ҳасан Баротзода (Ҳасани Султон) – узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, сарҳодими илми Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21.

Тел.: 600-31-96, 93 -526 -98- 05.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ АБУРАЙХАНА БЕРУНИ

В статье вкратце речь идёт о вкладе Абурайхана Беруни (973-1048) в становлении сравнительно-исторического языкознания, также о его суждениях относительно таких разделов языкознания, как диалектология, фонология, этимология, семасиология, лексикология и терминология.

Подчеркивается необходимость отдельного и глубокого исследования особенности данного направления его деятельности со стороны лингвистов.

Ключевые слова: язык, родной язык, грамматика, диалект, диалектология, фонология, этимология, семасиология, лексикология, терминология.

Сведения об авторе: Султон Хасан Баротзода (Хасан Султон) – член-корреспондент На-

циональной Академии наук Таджикистана, главный научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки, 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 21
Тел.: 600-31-96, 93 -526 -98- 05.

THE LINGUISTIC VIEWS OF ABURAYHAN BERUNI

The article briefly discusses the contribution of Aburayhan Beruni (973-1048) in the formation of comparative-historical linguistics, as well as his statements concerning such sections of linguistics as dialectology, phonology, etymology, semasiology, lexicology and terminology.

The author also stresses the necessity of an independent and in-depth studies of the peculiarities of this direction by linguists.

Keywords: language, native language, grammar, dialect, dialectology, phonology, etymology, semasiology, lexicology, terminology..

About the author: Sulton Hassan Barotzoda (Hassan Sulton), corresponding member of NAST, Chief Scientific Worker in the Institute of Language and Literature named after Rudaki, 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 21.

Тел.: 600-31-96, 93 -526 -98- 05.

БАЁНИ ТЕХНОЛОГИЯИ НАВИШТОРИИ ХАТТИ КУФӢ ДАР “ЭҲӢУ-Л-ХАТ” – И ЗАЙНУЛОБИДДИН ИБНИ ФАТҲАЛИИ ШАРИФ

Мусоев М.С.¹

Инсоният аз замонҳои дур барои мондагори шудани афкор ва андешаҳои бузургтарин навоварино ихтироӣ намуд, ки маҳз бо кумаки он аз бостон то ба замони мо хотироти гуногуни таърихӣ омада расидааст. Ин ихтироӣ наҷиб эҷоди хат мебошад.

Тоҷикон низ дар баробари дигар халқу миллатҳои мутамаддин аз замонҳои дур ба ихтироӣ анвои гуногуни хат муваффақ гардидаанд, ки навишторҳои боқимонда аз Таҳти Чамшед, Ӯломияи ҳуқуқи башари Курӯши Кабир, матни Авасто, дарёфтҳои Саразми бостон, сангнавиштаи деворнигориҳои Панҷакенти қадим ва садҳо ҳуҷҷату бозёфтҳои катибадор бо забонҳои эронии қуҳан далели ин гуфтаҳо мебошанд.

Пас аз ҳуҷуми араб ба сарзамини паҳновари халқҳои ориӣ хатҳои маъмулие, ки тули чандин асрҳо дар ин манотиқ истифода мешуданд, аз қорбурди умумӣ дур шуда, ба ҷойи онҳо хати кӯфӣ ва насхи арабӣ маъмул гардид.

Хати кӯфӣ, ки мансубияти ҳудро аз шаҳри Кӯфа мегирад, то ба маркази хилофат интиҳоб шудани ин шаҳр бо номҳои маданӣ, маккӣ ва шомӣ ҳиҷозӣ низ шинохта мешуд.

Шояд табдили ном кардани ин навъи хат ба кӯфӣ ба анъанаи қадимаи арабҳо рабт дошта бошад. Арабҳо бо зуҳури ҳодисаи таърихӣ, ки дорои аҳамияти вежа буд, солҳо ва ашӣ муайянро бо номи он номгузори мекарданд.

Ҳамон тавре, ки маълум аст, пас аз интиҳоб шудани Кӯфа ҳамчун маркази хилофат аз ҷониби халифаи ҷорӣ мусалмонон Алӣ ибни Абиталиб зарурияти тақмили хатти арабӣ пеш омадааст [6, 27].

Раванди тақмили хатро асосан интишори ислом дар аросии ғайриарабӣ суръат бахшид. Он хате, ки дар миёни арабҳо маъмул буд, барои ғайри арабҳо душворӣ дошт. Зеро ҳарфҳои шаклан монанд аз якдигар фарқ карда намешуданд. Хат дорои ҳаракот набуд. Истифодаи он барои ҳуди арабҳо душворӣ надошт, вале барои ақвоми ғайриарабӣ ин қор хело сахт буд.

Агар шуруи раванди маъмур аз нуқтагузори ва ҳаракатнависии ҳуруфи хатҳои қадимаи арабӣ оғоз шуда бошад, анҷомаш бо эҷоди анвои гуногуни ҳутут барои фунуни муҳталиф сурат гирифтааст. Ба монанди хатҳои сулс, райҳон, муҳаққақ, наставлик, риқоъ ва садҳои дигар, ки ҳамчун қору пайқори хаттотону ҳушнависон то ба ин замон маъмул аст [3, 33].

Дар Вароруд ва Хуросон хатти кӯфӣ беш аз 100 сол ҳамчун хати расмӣ истифода мекардид, ки дар ин замон нусхаҳои зиёди Қуръони қарим бо ин хат китобат шуда, ба тамоми ғӯшаи қанори қаҳони ислом интишор дода мешуданд. Фароянди тақмили хат садҳо хаттотони қирадастро ба арсаи ҳастӣ овард.

Муҳим он аст, ки дар тарвиҷи ҳунари хаттотӣ ҳокимон тавачҷуҳи маҳсус зоҳир менамуданд. Ва то андозаи ҳушнависон дорои вазифаҳои давлатӣ низ буданд. Ба монанди Ибни Муқлаи Шерозӣ, ки дар таърих ҳамчун вазир шинохта шудааст [1, 72].

Бо эҷоди анвои гуногуни хатҳои арабӣ, хатти кӯфӣ аз қорбурди умумӣ қанор рафта, истифодааш дар нақшу ниғори биноҳои масҷид, қасрҳо, сангнавиштаҳо ва сиккаҳо маҳдуд гардид [6, 31].

Дар замони муосир бозхонд ва таҳқиқи осори таърихӣ катибадор, аз қумла сиккаҳо, санҳои рӯи қабр ва дигар ашӣ, ки бо хатти кӯфӣ ниғошта шудаанд, зарурияти омӯзиши технологияи навишторӣ ва сабки хатҳои қадима, аз қумла хатти кӯфиро бештар менамояд.

1. Мусоев Муҳаммадҷон Салоҳидинович – сармутахассиси шӯъбаи мероси хатӣ ва тарҷумаи МД “Осорхонаи милли”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Қумҳурии Тоҷикистон.

Маҳз дарки ин зарурият буд, ки рисолаи “Эҳёу-л-хат” – и Зайнулобиддин ибни Фатҳалии Шарифро [4] камина ба хатти кирилӣ баргардон намуда, ба мутахассисони ҷавон ҳамчун дастури омӯзишии хатти кӯфӣ пешниҳод намоем. Дар раванди баргардон намудани матни рисола мо кӯшиш намудем, калимаю ибора ва ҷумлаҳои душворфаҳмо дар поварақ бо истифода аз луғатномаҳо шарҳу тавзеҳ диҳем.

Рисолачаи “Эҳёу-л-хат” яке аз он асарҳоест, ки муаллиф бо мақсади эҳёи мактаби бозхонии хатти кӯфӣ онро тасниф намудааст.

Пас аз ҷустуҷӯи зиёди маводи илмӣ дар мавзуи таърихи рушдҳои хати кӯфӣ камина аз китобхонаи электронии “Quranic thought” [4] нусхаи ҷопи сангии Қуръони каримро пайдо намудам, ки дар он пеш аз шуруи матн дар ҳаҷми 10 саҳифа рисолаи мазкур оварда шуда буд. Нусхаи аслии таҳти рақами А0163 дар китобхонаи Ҳамидияи Туркия нигоҳдорӣ шуда, аз 800 саҳифа иборат аст.

Пеш аз шуруи матни Қуръони карим дар ҳаҷми 20 саҳифа маводи гуногун дар мавриди қавоиди таҷвид оварда шудааст, ки дар ин қисмат оид ба таърихи ҷамъоварӣ, китобат ва ҷопи нусха маълумоти зарурӣ дарҷ гардидааст.

Муҳаққиқ Начиб Ҳоили Ҳирави низ дар маҷмуаи расоил “Эҳёу-л-хат”-ро оварда, аз нусхаи истифоданамудааш, маълумот намодааст, ки оё ӯ нусхаи Туркияро асос қарор додааст ва ё нусхаи дигарро.

Нусхаи мавриди назар соли 1323 ҳиҷрӣ / 1906 дар замони ҳукумрони Шох Музафаруддини Қочор ҷоп гардидааст. Дар оғози нусха фаслномае таҳти унвони “Боқиёту-с-солиҳот” мавҷуд мебошад, ки дар он аз санаи оғоз ва анҷоми китобати нусха маълумот дода шудааст [2, 6].

Асосан матни Қуръони карим дар ин нусха бо ду навъи хат рӯйи қоғаз омадааст, кӯфӣ ва сулс. Дар ҳавошӣ аҳкоми гуногуни қироатҳо дар асоси ривоятҳои Осим, Ҳафс, Кисой ва дигарон дарҷ шудааст, ки хонанда дар аснои мутолиа аз анвои дигари қироатҳо ба ҳуҷбаи метавонад оғаҳӣ пайдо намояд.

Яке аз вижагиҳои ин нусха дар он аст, ки анъанаи рикобанависӣ бо як усули махсус риоя гардида, дар қисмати охири саҳифа зери сатр дар дохили доирачаи махсуси нақшдор, калимаи якуми саҳифаи баъдӣ овар шудааст.

Рисолаи “Эҳёу-л-хат” дарвоқеъ дастури омӯзишиеро мемонад, ки хонанда бо аз худ намудани аҳкоми ифрод ва таркиби ҳуруф ба осони хатти кӯфиро бихонад. Дар ин рисола ҳар як ҳарфи хатти кӯфӣ шаклҳояш вобаста ба мавқеааш дар калима нишон дода шудаанд.

Муаллифи “Эҳёу-л-хат” дар муқаддимаи рисола чунин менигорад: “Ҷабири тикидаст Зайнулобиддин ибни Фатҳалии ибни Абдулқарими Наҳвии Шариф. Чун ғарази асли аз нигоштани ин Қуръони маҷид эҳёи хатти кӯфӣ ва таҷдиди аҳди ин хатти шариф буд, ки пас аз нуҳсад соли маҳҷурӣ, ки ҳарфе аз он шинохта намешуд, низ чанде шоеъу мутадовил гардад”.

Ӯ зарурияти эҳёи хатти кӯфиро дар он мебинад, ки тули нуҳсад сол аз қорбурди умумӣ ин хат ба дур монда, дар замони муаллиф ҳарфе аз он шинохта намешудааст. Бинобар ин, Зайнолобиддин кӯшиш намудааст, ки рисолаи мазкурро эҷод намояд.

Аз ҷониби муаллиф дар робита ба фаҳми дурусти ашқоли навиштории ҳуруфи хатти кӯфӣ истилоҳоте чун “ифрод”, “таркиб”, “асл” ва “тасарруф” матраҳ мегардад, ки ҳар яке аз он дорои маънои хоси худ мебошад. Масалан “ҳолати ифрод” китобати ҳуруфро ба шакли танҳои дар назар дорад, “таркибан” бошад, ҳуруф дар дохили калимаҳоро дар ҳолати дарҳамбастагӣ ифода мекунад.

Муаллиф дар ин рисола тарзи дурусти китобати алифбои арабиро бо хатти кӯфӣ дар ҳабаҳ фасл баён месозад. Ӯ пеш аз фаслҳои мазкур муқаддимаеро бо унвони «Ар-рисолату-ш-шарифату-л-мавсума бӣ «Эҳёу-л-хат» оварда, мухтареи хатти кӯфиро халифаи ҷоруми мусулмонон меҳисобад.

Яке аз вежагиҳои ин рисола дар он мебошад, ки муаллиф дар ҳар як фасл як шакли ҳуруфро асос қарор намодааст. Ӯ шакли ҳарфҳоро дар ҳолатҳои гуногун баён карда, беш

аз чор намуди китобатро меоварад. Махсусан дар радифии хатти кӯфии сода, шаклҳоро аз кӯфии шукуфон нишон додааст, ки хонанда метавонад бо аз худ намудани ашколи мазкур дар кироати хат ба таври кулӣ мусаллат шавад.

Масалан ӯ дар «Фаслун ғӣ аҳволи-л-боъ ифродан ва таркибан» (фасл дар баёни шаклҳои ҳарфи “бо” дар ҳолати танҳои ва дар дохили калима) се шакли навиштори ҳарфи “бо”-ро дар аввал, мобайн ва охири калима меоварад, ки дар он се тарзи гуногун нишон дода шудааст. Ҳамзамон ҳарфҳое, ки шакли навишташон як асту нуктагузориашон гуногун, таркиботашон дар як фасл баён гардидааст.

Шакли кӯфии шукуфон, ки дар зоҳир бо бандубасти баргҳо шабоҳати зиёд дорад ва он бештар дар биноҳои истифода мегардид, аз ҷониби муаллифи рисола ба таври вежа нишон дода шудааст. Махсусан дар фаслҳои «ро – را», «ъайн - عين», «мим - ميم», «нун - نون» ва «лома-лиф - لا» ашколи наботи ҳуруфи мазкур хело барҷаста нишон дода шудаанд.

Муаллиф дар рисола зикр менамояд, ки манзур аз баёни таркиби усулӣ ва фуруғӣ дар таркиботи хатти кӯфӣ, ин баррасии шакли қадимаи хат ва зикри такмилотест, ки аз ҷониби хаттотон ба он ворид карда шудааст. Таркиби усулии хатти кӯфиро ӯ расмилхати замони ҳаёти паёмбари ислом медонад. Ва яке аз асбоби дар канор монданаширо низ аз меъёр зиёд шудани тасарруфоту наққошиҳо дар таркиби хатти кӯфӣ меҳисобад.

Зайнулобиддин ибни Фатҳалии Шариф шакли аслии хатти кӯфиро аз ҳама ҷиҳат беҳтар ва хубтар медонад. Зеро ба ақидаи ӯ эътидоли табиӣ ва ҳусну таркиб дар шакли қадима, онро аз тамоми хатҳо беҳтар месозад.

Омӯзиши хатҳои қадима дар замони мо беш аз пеш аҳамият дорад. Зеро ёдгориҳои зиёди таърихии асрҳои миёнаи Тоҷикистон дорои катиба мебошанд. Ва барои тарбияи намудани мутахассисон дар ин соҳа, тарҷума ва баргардон намудани чунин рисолаҳои омӯзишӣ хело муҳим мебошад.

Дар матни баргардоншудаи рисола ба хатти сирилик кӯшиш намудем, ки шаклҳои гуногуни ҳуруфро дар ҳар як фасл мутобиқ бо матни аслии оварда, бархе аз ибораҳои калимаҳои арабии душворфаҳмро дар дохили қавсайн ба порсӣ тарҷума намоем. Ҳамзамон таркиботи форсиеро, ки аз ҷониби муаллиф ба шакли сарбаста оварда шудааст, бо тарзи содатар баён намудем.

Пас анҷоми матни рисола мақола бо ҷадвали шакли умумӣ ва ҳолати ҳарфҳо ба анҷом мерасад. Он ҷадвале, ки дар матни аслии нусха нишон дода нашудааст ва он аз ҷониби муаллифи мақола ба тартиб оварда шудааст. Умедворем, ки дар ин шакли омодашуда, нафъи матни рисола густурда мегардад:

Бисмиллоҳи-р-Раҳмони-р-Раҳим (Ба номи Худованди бахшояндаи меҳрубон)

Ал-ҳамду лиллоҳи Рабби-с-сурайё ва-с-сура ва ҳува-л-муртаҷо ва илайҳи-л-муштако. Ва-с-салоту ало хайру-л-варо, Муҳаммадани-л-мустафо ва ало олиҳӣ аълому-л-худо ва масобиҳу-д-дучо (Ситоиш Худоерост, ки офаридгори сурӣю замин аст. Ва ӯст умедгоҳу шикоятпазир. Ва дуруд бар беҳтарини ҳалоиқи он – Муҳаммади баргузида ва бар хонадонаш, ки дирафши ростиянду роҳкӯшо ва ҷароғҳои нурафшонанд андар торикиҳо) [4, 188]. Ва баъд чунин: менигорад фақири тихидаст Зайнулобиддин ибни Фатҳалӣ ибни Абдулқарими Наҳвийи Шариф таҷовазаллоҳу ан саййиотиҳӣ, тағаммадаҳу би ғуфрониҳӣ (Худованд аз гуноҳонаш даргузарад ва бо гузашти хеш, сатраш созад), ки чун ғарази асли аз нигоштани ин Қуръони маҷид эҳёи хатти кӯфӣ ва таҷдиди аҳди ин хатти шариф буд, ки пас аз нӯҳсад соли маҳҷурӣ, ки ҳарфе аз он шинохта намешуд, низ чанде шоеъу мутадовил (фарогир) гардад. Ва фақат аз ҳуруфи мураккаб ва калимоти фароҳам омада, ин мақсуд басухулат ҳосил мегардид. Лиҳозо замони тавил ранҷ бурда, ҳуруфи муқаттаъаи (ҳарфҳое, ки ҷудо навишта мешаванд) ин хатти шарифро дар ҳолоти салос (дар се шакл) ва соири авориз (сабабҳои гуногун) ташриҳу тарқим намуда, то ҳар хонанда ва нависандаро муайян бошад. Ва агар аҳли

камол нуқсе биёбанд, дар садади такмил бароянду ин фониро маъзур доранд ва бидонанд, ки доираи ҳар илм батадрич вусъат ёфта ва ҳар амр, ки умумӣ гардида, мунтаҳӣ ба як нуқта мешавад, валлоҳу валию-т-тавфиқ ва ҳува хайру муъийнин ва рафиқ (ва Худованд кафили пирӯзӣ ва муваффақиятхост ва ўст беҳтарини ҳамраҳон ва мададгори он).

Бидон аъонакаллоҳу Таъоло (Аллоҳ таоло ёрият кунад), ки хатти кӯфиро аз он рӯ “кӯфӣ” номанд, ки Кӯфа маҳалли хилофату салтанати ҳазрати амиру-л-муъминин Алӣ ибни Абутолиб саломуллоҳи алайҳ, воқеъ гардид ва бинобар он ки ҳуди он ҳазрат мухтареи ин хат буд, тамомии аҳқому арқом бад-ин хат нигошта мешуд ва ба илтизоми «Ан-носу ало дини мулукиҳим (мардум дар оини подшоҳонашонанд)», ин хатти шариф дар он балад хос-сатан мутадовил (фарогир) гардид. Ва лизо суммия би-л-кӯфӣ (аз ин рӯ кӯфӣ номида шуд). Ва ин хатро дар ҳол, ифроду таркиби усулӣ ва фуруъӣ аст. Ва муроди мо аз усул, вазъи аввалияи он аст, ки дар замони Ҳазрат хатми мартабат то замони хилофати ҳазрати вилоятмаоб саллаллоҳу алайҳимо (Худованд ба ҳардуяшон дуруд бифиристад) бар он расм нигошта мешуда. Ва аз фуруъ он чи нависандагон дар тамодии азмон, аз анҳои тасарруфоту наққо-шиҳо бар он усул афзудаанд ва ҳамин тасарруфот боиси ишколу иллати инзичори тибоъ гардида, то рафта-рафта маҳчуру матрук гардида ва ҳол он ки чун ба вазъи аслияи он назар кунӣ, хоҳӣ ёфт, ки ҳусни таркиб ва эътидоли табиъӣ ва таносуби аҷзои ин хатти шариф аз тамомии хутут бештар аст.

Фаслун фӣ аҳволи-л-алиф, ифродан ва таркибан (Фасл дар баёни ҳолатҳои ҳарфи “алиф” дар шакли танҳо ва ҷамъ)

Ҳайати «الف» дар ҳоли ифрод бадван ва аслан (бо ин шакл меояд) . Дар ҳоли таркиб, чун дар васати калима афтад навишта нашавад, хосса алиф дар “يا - يا” -и нидо ҳамчун: «Ё Мусо - يا موسى», ки (ба ин) ин наҳв навишта шавад ва дар охири калима ба ин наҳв навишта шавад ва аммо тасарруфот, ки дар ҳоли ифрод шуда, ин ва дар ҳоли таркиб ин .

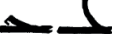
(Яъне он иловасозиҳое, ки дар ҳолати танҳоеи ҳарфи “алиф” аз ҷониби хаттотон ворид шудааст, бо ин шакл ва дар дохили калима буданаш бо ин шакл навишта мешавад).

Фаслун фӣ аҳволи-л-боъ, ифродан ва таркибан

Ҳайати «باء» ифродан ва аслан чунин: , тасарруфе, ки дар вай намудаанд, ин ва дар ҳоли таркиб, бадван ва аслан чунин . Тасарруфе, ки дар «باء» -и бадв (дар саршавии калима) шуда, ин ва дар ҳоли таркиб аслан дар васат , тасарруфан чунин ва дар охири калима аслан , тасарруфан ва «ياء» -у «ثاء» -и мусалласа (манзур аз «ثاء» -и мусаллас се нуқтаи ҳарфи “ث” арабист) дар ҳукми «باء» аст.

Фаслун фӣ аҳволи-л-ҷийм, ифродан ва таркибан

Ҳайати «جيم» ифродан ва аслан чунин , тасарруфе дар вай наёфтаам. Ва дар ҳоли таркиб,

бадван ва аслан чунин (ва) тасарруфан ин чунин . Дар васат, аслан чунин (ва) тасарруфан чунин . Ва дар охири калима аслан (чунин ва) тасарруфан (чунин) . (Ҳарфҳои «حاء» ва «خاء» дар ҳукми «جيم» аст.

Фаслун ғй аҳволи-д-дол, ифродан ва таркибан

Ҳайати «دال» ифродан ва аслан чунин (ва) тасарруфоте, ки дар вай намудаан, инчунин   (аст) ва дар ҳоли таркиб дар ибтидо, ҳамчун ҳоли ифрод аст, аслан ва ҳамчунин дар васат. Ва дар охири калима аслан низ бар ҳайати ифрод аст, инчунин (ва) тасарруфан чунин ва «ذال» дар ҳама ҳол дар ҳукми «دال» аст.

Фаслун ғй аҳволи-р-рои ва-з-зо, ифродан ва таркибан

Ҳайати «راء» ифродан ва аслан чунин (ва) тасарруфоте, ки намудаанд ифродан   (чунин ва) дар ҳоли таркиб, дар ибтидо ва аслан ҳамчун ҳоли ифрод аст. Ва дар васат ва охири калима аслан чунин   ва тасарруфан инчунин   . Ва «زاء» монанди «راء» аст.

Фаслу-с-сини ва-ш-шин ва аҳволуҳумо ифродан ва таркибан

Ҳайати «سين» ифродан ва аслан чунин: (дар он) ифродан тасарруфе наёфтаам. Ва аммо дар ҳоли таркиб, пас дар васат аслан чунин   (ва) тасарруфоте, ки (дар он) намудаанд   (чунин) ва дар ибтидои аслан чунин (ва) тасарруфан чунин . Ва дар охири калима аслан чунин (ва) тасарруфан чунин   . Ва ҳолати «شين» ҳамчун «سين» аст.

Фаслун ғй аҳволи-с-соди ва-з-зод, ифродан ва таркибан

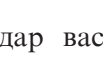
Ҳайати «صاد» аслан ва ифродан ин (ва) тасарруфан чунин . Дар ҳоли таркиб дар ибтидои калима аслан чунин   тасарруфан чунин   дар васати имло чунин   (ва) тасарруфан чунин . Дар охири калима аслан чунин тасарруфан (чунин). Ва аҳволи «ضاد» ба қиёси «صاد» аст.

Фаслун ғй аҳволи-т-тои ва-з-зоъ

Ҳайати «طاء» аслан ва ифродан чунин тасарруфан чунин дар ҳоли таркиб дар ибтидо аслан чунин тасарруфан чунин ва дар васату охири калима бар қиёси ифрод аст, аслан ва тасарруфан. Ва «ظاء» дар ҳукми «طاء» аст.

(Дар ҳавошии китоб намуди дигари ҳарфи “طاء” бо ин шакл берун аз матн оварда шудааст. Зоҳиран маълум мешавад, ки дар вақти китобат баъзе аз шаклҳои ҳуруф фаромуш шуда, сипас дар ҳавошӣ бо аломати тасҳеҳии «ّ» илова шудаанд).

Фаслун фӣ аҳволи-л-ъайни ва-л-ғайн, ифродан ва таркибан

Ҳайати «عين» дар асл чунин , тасарруфан (чунин), дар ҳоли таркиб дар ибтидо аслан чунин , тасарруфан инчунин   , дар васат аслан чунин   , тасарруфан чунин: ва дар охири калима чунин нависанд .

Ва ҳоли «غين» ҳамчун «عين» аст. (Ин се шакли дигари ҳарфи “عين” берун аз матн дар ҳошияи нусхаи таҳқиқшаванда оварда шудаанд, ки онҳоро ин ҷо дар қатори навъҳои дарҷшудаи ҳарфи «ъайн» ҷой намудем).

(Фаслун) фӣ аҳволи-л-фотъ, хусусан, аслану тасарруфан, ифродан ва таркибан

Ҳайати «فاء» аслан ва ифродан чунин , тасарруфан инчунин ва дар ҳоли таркиб дар ибтидо аслан чунин , тасарруфан чунин   , дар васат аслан чунин   , тасарруфан чунин   ва дар охир низ ба ҳамин қиёс (мебошад), ҷуз онки зайли онро бикашанд. (Яъне думчаи ҳарфро каме дарозтар бикашанд).

Фаслун фӣ аҳволи-л-қоф, аслан ва тасарруфан, ифродан ва таркибан

Ҳайати «قاف» аслан чунин: , тасарруфан чунин   , дар ҳоли таркиб дар ибтидо аслан чунин , тасарруфан чунин   , дар васат аслан чунин   , тасарруфан чунин   ва дар охир аслан чунин   тасарруфан ба қиёси ибтидо.

Фасл дар аҳволи коф, ва ақсоми он

Ҳайати «كاف» аслан ва ифродан ва таркибан дар ибтидоу васат ва охир чунин ва дар охир гоҳе чунин ва аксар дар ҷойе, ки муттасил шавад ба лом чунин бошад ва тасарруфоте, ки кардаанд чунин

Фаслун фӣ аҳволи-л-лом, аслан ва тасарруфан, ифродан ва таркибан

Ҳайати «لام» аслан ва ифродан чунин , тасарруфан чунин , таркибан
дар васат аслан чунин , тасарруфан чунин , дар охир аслан чунин ,
тасарруфан инчунин .

Фаслун фй аҳволи-л-мим, аслан ва тасарруфан ифродан ва таркибан

Ҳайати «ميم» аслан ва ифродан чунин , тасарруфан чунин
 дар ҳоли таркиб дар ибтидо аслан чунин
, тасарруфан чунин , дар васат аслан монанди ибтидо
ва тасарруфан чунин   ва дар охир аслан чунин ва тасарруфан
чунин .

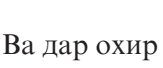
Фаслун фй аҳволи-н-нун

Ҳайати «نون» аслан ва ифродан ин , тасарруфан чунин , дар ҳоли таркиб
дар ибтидо ва васат монанди «باء» аст, дар ибтидо ва васат аслан ва тасарруфан. Ва дар охир
аслан чунин тасарруфан чунин .

Фаслун фй аҳволи-л-вов, аслан ва тасарруфан, ифродан ва таркибан

Ҳайати аслияи «واو» ин , тасарруфан (ва) ифродан чунин ,
дар ҳоли таркиб дар охир аслан чунин (ва) тасарруфан дар охир инчунин
.

Фаслун фй аҳволи-л-ҳоъ, аслан ва тасарруфан, ифродан ва таркибан

Ҳайати «هاء» аслан ва ифродан ин , тасарруфан ин ва дар ибтидо низ инчунин
. Дар ҳоли таркиб аслан дар ибтидо ва васат монанди ифрод ва тасарруфан
калмутасаррифин фиҳо (монанди тасарруфоти дар он) ифродан. Ва ҳоказо юқтабу айзан
филвасати дуна тарафайҳ (Ва инчунин дар байн бидуни ду тарафаш ингуна навишта мешавад)
 . Ва дар охир аслан чунин ва тасарруфан инчунин .

(Ҳарфҳои «о» ва «ё» -и мудаавварро) ба форсӣ «ҳову тои» гирд гӯянд, дар ҳошия бад-ин қисм низ тасарруфан нависанд .

Фаслун ғӣ аҳволу-л-лом, аслан ва тасарруфан

Ҳайати «ل» аслан чунин , тасарруфан инчунин (ки онро ломалифи) маъмунӣ (гӯянд),

(Дар ҳошия шаклҳои дигари ҳарфи “лом” нишон дода шудааст, масалан: Ломи оддӣ - , мавлоӣ ва сачҷодӣ . Дар ҳоли таркиб ин ҳарф дар ҳама ҷо ба ҳайати асли нaviшта мешавад).

Фасл дар аҳволи «ياء», аслан ва тасарруфан

Ҳарфи «ياء» бар ду қисм аст: «доира» ва «маъкус». Ҳайати «доира» аслан ва ифродан ин аст ва тасарруфан ин .

Дар ибтидо ва васат ҳамчун «ياء» -и муваҳҳада, дар ибтидо ва васат нависанд аслан ва тасарруфан. Дар охир низ ба ҳайати ифрод бошад ... ва «ياء» -и маъкус дар охир бад-ин шакл ва дар ҳоли ифрод бад-ин шакл аслан , тасарруфан бад-ин шакл ҳам навистаанд . Ва маълум бод, ки тасарруфоти дигар низ дар ин хатти шариф шуда, чунончи дар «маҳкукот» (кандакориҳо) ва «хавотим» (муҳрҳо) дида мешавад. Ва устод меёбад, ки ҷумла он тасарруфотро аз ҳамин усул, ки забт намудем бардоштаанд.

ҶАДВАЛИ АЛИФБОИ ХАТТИ КҶҒҒ БО ШАКЛҲОИ ГУНОГҒ

№	Алиф-бо	Дар танҳой	Дар аввал	Дар мобайн	Дар охир
1	ا	ا	ا ا ا	ا ا ا	ا ا ا
2	ب - ت - ث	ب ت ث	ب ب ب ت ت ت ث ث ث	ب ب ب ت ت ت ث ث ث	ب ب ب ت ت ت ث ث ث
3	ج - ح - خ	ج	ج ج ج	ج ج ج ح ح ح خ خ خ	ج ج ج ح ح ح خ خ خ

4	د - ذ	ك	ح د ذ	ك	ك ك ك ك ك ك
5	ر - ز	ه	ه ه ه ه ه ه ه ه ه	ه ه ه	ه ه ه ه ه ه ه ه
6	س - ش	س	س س س س س س س س س	س س س س س س	س س س س س س
7	ص - ض	ص	ص ص ص ص ص ص	ص ص ص	ص ص ص ص ص ص ص ص ص
8	ط ظ	ا	ا ا ا ا ا ا	ا ا ا	ا ا ا
9	ع - غ	ع	ع ع ع ع ع ع ع ع ع	ع ع ع ع ع ع	ع ع ع ع ع ع
10	ف	ا	ا ا ا ا ا ا ا ا ا	ا ا ا ا ا ا ا ا ا	ا ا ا
11	ق	ق	ق ق ق ق ق ق	ق ق ق ق ق ق	ق ق ق ق ق ق
12	ك	ك	ك ك ك ك ك ك	ك ك ك	ك ك ك ك ك ك
13	ل	ل	ل ل ل ل ل ل	ل ل ل	ل ل ل ل ل ل ل ل ل
14	م	م	م م م م م م	م م م م م م	م م م م م م

15	ن				
16	و				
17	هـ				
18	لا		 مامونى маъмунӣ оддӣ	 мавлоӣ мавлой	 сачҷодӣ
19	ى				

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Джурачоза Д.Х. О каллиграфии и каллиграфах Бухарского эмирата второй половины XVIII середины XIX вв. [Текст] / Д.Х. Джурачоза // Учёные записки. – Худжанд, 2018. – №2. (55). 51-53 с.
2. Мӯравӣ Н.М. Китоборой дар тамаддуни исломӣ [Матн] / Н.М. Мӯравӣ. – Машҳад, 1372. – 1112 с.
3. Мусоев М.С. Калонтарин дастнависи Қуръони карим дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон [Матн] / М.С. Мусоев. // Муаррих. №3 (23), Душанбе, 2020. – 69-79 с.
4. Мусхафун би-л-хатти-л-қўфӣ маъа рисолати Эҳёу-л-хат (Мусхаф бо хати қўфӣ ва рисолаи “Эҳёу-л-хат”) [Матн] [манбаи электронӣ]. <https://www.quranicthought.com>.
5. Окилов Э.И. Направления и этапы развития таджикской каллиграфии [Текст] / Э.И. Окилов. – Душанбе, 1992. – 193 с.
6. Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. История искусств Узбекистана [Текст] / Г.А. Пугаченкова, Л.И. Ремпель. – Москва, 1965. – 688 с.
7. Трактат о каллиграфах и художниках [Текст] / пер. с перс., прилож., комм. и примеч. О.Ф. Акимускина; подгот. к публикации, предисл. и указ. Б.В. Норика. - ООО «Садра», 2016. - 486 с.
8. Фазоиلى Ҳ. Атласи хат: таҳқиқ дар хутути исломӣ [Матн] / Ҳ. Фазоиلى. – Техрон, 1390. – 696 с.
9. Фолдз Р. Таърихи тоҷикон [Матн] / Р. Фолдз. Тарҷумаи Лаълзод А. – Нашрияи I.V. Tauris, Кобул, 2019. – 312 с.
10. Фрай Р.Н. Бухоро дастоварди қуруни вусто [Матн] / Р.Н. Фрай. Тарҷумаи М. Маҳмудӣ – Техрон, 1969. – 270 с.
11. Шодмон В. Зиёи Бухорӣ ва феҳристи китобхонаи ӯ [Матн] / В. Шодмон. – Душанбе: Маориф, 2021. – 560 с.

ТЕХНОЛОГИЯИ НАВИШТОРИИ ХАТТИ ҚЌФӢ ДАР “ЭӢӢУ-Л-ХАТ” – И ЗАЙНУЛОБИДИН ИБНИ ФАТӢАЛИИ ШАРИФ

Дар мақола ба таври мухтасар таърихи пайдоиш, рушд ва такомули хатти қўфӣ баррасӣ шуда, дар идомаи он технологияи навиштории ин хат дар асоси матни рисолаи “Эҳё-ул-хат”-и Зайналобиддин Фатҳалии Шариф аз ҷониби муаллиф баён гардидааст. Ин рисола аз ҳабадҳо фасл иборат буда, дар маҷмӯъ аҳкоми мутаъаллиқ ба китобати ҳуруфи арабиро дар қолаби хатти қўфӣ дарбар мегирад.

Муаллиф пас аз баргاردони матни рисолаи “Эҳё-ул-хат” ба ҳуруфоти сирилик, қўшидааст бо таърих бар маводи илмӣ дар робита ба ҷузъиёти хатти қўфӣ маълумот диҳад. Ҳамзамон бо истифода аз луғатномаҳо калимаю ибораҳои арабии рисолаҳо дар мақола (дар қавсайн) тарҷума намуда, дар шакли содда пешниҳод намудааст.

Дар мақола зикр мешавад, ки матни баргарадоншудаи ҷунин рисолаҳо метавонад ҳамчун дастури методии омӯзиши хатти қўфӣ дар қорбурди мутахассисони ҷавон қарор гирад. Зеро дар он аҳкоми марбут ба технологияи навиштории хатти қўфӣ ба тарзи содда баён шуда, ҳамзамон шаклҳои гуногуни ҳарфҳо нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо: Хатти қўфӣ, шаҳри Қўфа, маданӣ, шомӣ, ҳичозӣ, Ибни Муқлаи Шерозӣ, Китобхонаи Ҳамидия, Туркия, Қуръони карим, хатнигорӣ, Алӣ ибни Абутолиб, Зайналобиддин ибни Фатҳалии Шариф.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мусоев Муҳаммадҷон Салоҳидинович – сармутахассиси шӯъбаи мероси хатӣ ва тарҷумаи МД “Осорхонаи милли”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Тел.: 933709998.

E-mail: musoevmuammadgmail.com

ТЕХНОЛОГИЯ КУФИЧЕСКОГО ПИСЬМА В ТРАКТАТЕ "ЭХЁ-УЛ-ХАТ" ЗАЙНУЛОБИДИН ИБН ФАТХАЛИ ШАРИФА

В статье кратко рассматривается история возникновения, развития и совершенствования куфической каллиграфии, а также далее описывается стиль написания этой каллиграфии автором на основе текста трактата «Эхё-ул-хат» Зайналбуддин Фатхали Шарифа. Этот трактат состоит из семнадцати глав, и в целом он содержит правила, связанные с написанием арабского алфавита в форме куфической каллиграфии.

После перевода трактата «Эхё-ул-хат» на кириллицу автор постарался представить информацию о деталях куфической каллиграфии на основе научных материалов.

В то же время он перевел арабские слова и фразы произведения с помощью словарей и представил их в простой форме.

В статье отмечается, что переведенный текст таких тезисов может быть использован молодыми специалистами в качестве методического пособия по изучению каллиграфии. Потому что в нем объясняются правила, связанные с технологией куфического письма, и в то же время показаны разные формы букв

Ключевые слова: куфическая письменность, город Куфа, мадани, шами, хиджази, Ибн Мукла Ширази, библиотека Хамидия. Турция, Священный Коран, каллиграфия, Али ибн Абу Талиб, Зайналуддин ибн Фатхали Шариф.

Свидения об авторе: Мусоев Мухаммаджон – главный специалист отдела письменного наследия и перевода Государственного учреждения "Национальный музей" Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Тел.: 933709998.

E-mail: musoevmuammadgmail.com

THE TECHNOLOGY OF KUFIC WRITING IN THE TREATTE "EKHYO-UL-KHAT" ZAYNULOBIDIN IBN FATHALI SHARIF

The article briefly discusses the history of the emergence, development and improvement of Kufic calligraphy, and further describes the style of writing this calligraphy by the author based on the text of the treatise "Ehyo-ul-hat" Zainalbuddin Fathali Sharif. This treatise consists of seventeen chapters, and as a whole it contains the rules related to writing the Arabic alphabet in the form of Kufic calligraphy.

After the translation of the treatise "Ehyo-ul-khat" into Cyrillic, the author tried to present information about the details of Kufic calligraphy based on scientific materials.

At the same time, he translated the Arabic words and phrases of the work using dictionaries and presented them in a simple way.

The article notes that the translated text of such abstracts can be used by young specialists as a methodological guide for studying calligraphy. Because it explains the rules related to the technology of Kufic writing, and at the same time shows the different forms of the letters.

Keywords: Kufic writing, Kufa city, Madani, Shami, Hijazi, Ibn Mukla Shirazi, Hamidiya library. Turkey, Holy Quran, calligraphy, Ali ibn Abu Talib, Zaynaluddin ibn Fathali Sharif.

Information about the author: Musoev Muhammadjon – Chief specialist of the Department of Written Heritage and Translation State Institution "National Museum" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

Tel.: 933709998.

E-mail: musoevmuammadgmail.com

ЧУМЛАҲОИ ЭҲСОСӢ ВА ГУНАҲОИ МАӢНОИИ ОН ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Собирҷонов С. ¹

Дар забоншиносии тоҷик ва байналмилалӣ олимони нахвшинос вобаста ба мақсади баёни фикр ва оҳанги гуфтор (интонатсия) чумлаҳоро ба навъҳои ҳикоягӣ (хабарӣ), саволӣ, хитобӣ, амрӣ, хоҳишмандӣ, саволию ғайрисаволӣ ва эҳсосию ғайриэҳсосӣ чудо кардаанд [9, 8-9; 10, 41-49; 12, 207-218; 16, 50-64; 20, 50-59; 22, 24-35; 24, 291-298; 27, 216-218; 28, 29-36; 30, 348-351; 32, 689-701;]

Чумлаи эҳсосӣ яке аз чумлаҳои хеле камомӯхташудаи забони тоҷикӣ ба шумор меравад. Тибқи назари баъзе аз забоншиносон ифодаи ҳиссиёт ё худ эҳсосот яке аз аломатҳо ё худ гунаи (варианти) вазифаҳои чумла ё нутқ ҳисобида шудааст [30, 210].

Ба қавли забоншинос Долинин К. А. “Нутқи эҳсосӣ ҷойи аввалро ишғол намояд, ғайриэҳсосӣ дар ҷойи дуюм меистад. Нутқи эҳсосӣ пардадор буда, ғайриэҳсосӣ нутқи бепарда аст” [14, 232]. Профессор А. И. Смирницкий таъкид менамояд, ки “Дар нутқ мо ҳамеша ду вазифаи бо ҳам мувозиро мебинем: интеллектуалӣ, яъне баён намудани мазмуни муайян ва эҳсосот, яъне баёни ҳиссиётҳои гӯянда. Ин ду маврид-ифодаи фикр ва ифодаи ҳиссиёт, дар ҳама ҳолатҳо аз ҳамдигар фарқ мекунад. Тавассути забон ҳиссиётро ифода кардан мумкин аст, аммо ин вазифаи асосии забон нест. Вазифаи асосии забон баён намудани фикр буда, чун воситаи мубодилаи афкор хизмат кардан аст, эҳсосот бошад, тавассути воситаҳои мухталифи дигар: ишора, овоз, садои баланд, ханда, гиря ва ғайра ифода мегардад. Дар доираи лексика (луғат) барои ифодаи ҳиссиёт воҳиди махсус-нидо ба шумор меравад. Дар доираи нахв (синтаксис) бошад, чумлаҳои қолибан муайяни хосае дар баёни эҳсосот мавриди истифода қарор мегирад. Ҳамин тавр, чумлаҳои эҳсосӣ (эмотсионалӣ) дорои сохти ба худ хос мебошанд [33, 260-261].

Забоншиносии маъруфи рус профессор Брызгунова Е. А. ба чумлаҳои эҳсосӣ таваҷҷуҳи зиёд намуда, тобишҳои зиёду мухталифи онро чунин таъриф менамояд: “Мазмуни эҳсосии чумла ифодаи ҳиссиёт мебошад ба монанди: шодӣ, ғазаб, тарс, маъюсӣ, ноумедӣ, таҳқир, нафрат, эҳтиёткорӣ, тааҷҷуб ва ғайра. Таҳлили фарқиятҳои тобишҳои эҳсосӣ дар навбати аввал, ба муайян намудани мазмуни тобишҳои мушаххаси эҳсосии чумла ва алоқаи он бо мазмуни маъноии он вобаста аст [8, 3].

Дар грамматикаи анъанавӣ як навъи ҳелҳои маъноии чумлаҳо, ки дорои тобишҳои эҳсосианд, **чумлаҳои хитобӣ номида шудааст**, ки дар асл на ҳамаи онҳо чумлаҳои хитобианд, балки бештари онҳо чумлаҳои эҳсосианд. Баъзе аз олимони забоншинос чумлаи эҳсосиро чумлаи мустақил ҳисоб намекунад ва онро гунаи (варианти) ин ё он типии чумлаҳо ҳисобидаанд. Олимони дигар чумлаи эҳсосиро ба ду гурӯҳ чудо кардаанд:

1. Чумлаҳои эҳсосие, ки тавассути оҳанг (интонатсия) аз чумлаҳои ҳикоягӣ, саволӣ ва амрӣ ташаккул ёфтаанд ва чумлаҳои хосаи эҳсосӣ, ки онҳо танҳо ҳиссиётҳои мухталифи гӯяндаро ифода мекунад [29, 12; 35, 5].

Профессорон Қосимова М. Н. Камолиддинов Б. чумлаҳои содаро вобаста ба ифодаи тобишҳои эҳсосӣ ба ду гурӯҳ: чумлаҳои содаи эмотсионалӣ ва ғайриэмотсионалӣ чудо кардаанд [20, 55].

Профессор Камолиддинов Б. чумлаҳои хитобиро ба ду навъ: а) чумлаҳои хитобии асли ва б) чумлаҳои ҳикоягӣ, амрӣ ва саволии ба хитобӣ табдилёфта чудо намуда, аломатҳои характерноки чумлаҳои хитобии аслиро низ қайд намудааст, ки он аз 10 номгӯй иборат аст [16, 62-63].

Профессор Қосимова М. Н. “Структура ва семантикаи чумлаҳои содаи насри асри ХІ”-ро тадқиқу таҳқиқ намуда, дар бобати чумлаҳои хитобӣ чунин ибрози назар намудааст:

1. Собирҷонов Солеҳҷон – ходими пешбари илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИМТ

“Чумлаҳои хитобӣ чумлаҳоеанд, ки бо оҳанги баландтар талаффуз мешаванд ва орзу, дуоро мефаҳмонанд”. Дар насри ин давра миқдори чумлаҳои хитобӣ ниҳоят кам аст. Хабарӣ чумлаҳои хитобӣ дар насри асри XI бо сифаи орзӯӣ (дуоӣ, оптатив, конъюнктив) ифода меёбад.

Бештари чумлаҳои хитобии ин давра хитоб бо орзуи нек, дуои нек, хоҳишу талаб аз офаридгор-Худо аст [22, 34]. Чумлаҳои мазкур ба чумлаҳои эҳсосӣ қаробат доранд.

Дар забоншиносии тоҷик тобишу маъноҳои эҳсосии чумлаҳои сода мавриди назари олимони нахвшинос қарор гирифта бошанд ҳам, аммо чумлаҳои эҳсосӣ бакуллӣ, ҳамаҷониба омӯхта нашудааст.

Аз қайду мулоҳизаҳои олимони нахвшинос чунин бармеояд, ки эҳсоснокӣ (ифодаҳои эҳсосӣ) категорияи грамматикӣ буда, он дар нутқ тавассути чумлаҳои эҳсосӣ сураи мегирад ва ҳелҳои он аз чумлаҳои хоссаи (аслии) эҳсосӣ ва зехнӣ (интеллектуалӣ, мақсаднок, маънавӣ) иборат аст.

Чумлаҳои эҳсосие, ки дар забони тоҷикӣ ба назар мерасанд, ду навъи чумлаҳои эҳсосиро: чумлаҳои эҳсосии хосса ва ғайрихосса (зехнӣ) ташкил медиҳанд, ки ҳар кадоми онҳо дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошанд.

1. Чумлаҳои эҳсосии хосса (аслӣ)

Чумлаҳои эҳсосии хосса аз чумлаҳои эҳсосии ғайрихосса (зехнӣ) бо аломату хусусияту ҷиҳатҳои зерини худ фарқ мекунанд:

1) Дар чумлаҳои эҳсосии хосса оҳанг, тарзи баёни ифоданок ва тобишҳои эҳсосӣ (эмотсионалӣ) баландтару равшантар ва хушнавою хушрас аст;

2) Созмону қолаби чумлаҳои эҳсосии хосса бештар рехтаю устувортаранд;

3) Чумлаҳои мазкур чандон тафсил намеёбанд ва теъдоди аъзоҳояшон каму маҳдуд аст;

4) Чумлаҳои эҳсосии хосса ҳоси услуби гуфтугӯӣ буда, бештар дар муқолаи мавриди истифода қарор доранд;

5) Ифодаи дуою таҳсину муқоракбод ва тавсифу ситоиш, даҳному таҳқир, нолишу меҳрубонӣ, навозиш маъною мундариҷаи асосии чумлаҳои номбурдари ташкил медиҳанд.

Чумлаҳои эҳсосии хосса дорои омилҳои ифодаи ҳоси худ буда, бо сохту қолабҳои хоссашон фарқ мекунанд, ки онҳо аз воситаю қолабҳои зерин иборатанд:

1. Яке аз омилҳои асосию муҳимтарини чумлаҳои мазкур оҳанг (интонатсия) ба шумор меравад.

Интонатсия ҳамчун воситаи ифодаи обурани эҳсосӣ ва маъною тобишҳои маъноии пардапӯши чумлаҳои эҳсосӣ мақоми назаррас дорад.

Хатти ҳаракати навои оҳанги (интонатсияи) чумлаҳои эҳсосӣ дар маркази оҳанг боло-рав аст (---/--). Мисолҳо: - Бароятон ҳамеша ҳаёти нек орзу мекунам! [5, 6]; - Охир, ин кори намешудагӣ... Тамоман намешудагӣ!; Ин гапҳо ҳама сафсата. Ман фақат туро дӯст медорам! .. [5, 13]; - Ман бовар мекунам! Ман ба дадаҷон бовар мекунам! [15, 123]; Боз арзони инро намегӯӣ! [36, 35];

Чун чушша фишонӣ, эй писар, дар кӯям,
Хоки қадмат чу мушк дар дида занам!

[3, 86]

Дар чумлаҳои эҳсосии овардашуда ҳиссиёти гӯянда тавассути интонатсия алоқамандона бо тобишҳои маъноии: некроҳӣ, раҳнамоӣ, норозигӣ, таъкиднамоӣ, боварии қатъӣ, қаноатмандӣ, қадрнамоӣ ифода гардидааст.

2. Чумлаҳои эҳсосии хосса тавассути интонатсия ва нидоҳо низ сураи мегиранд, ки дар ин маврид чумлаҳои обурани эҳсосии чумлаҳои мазкур боз равшантар мегардад. Нидоҳо яке аз пояҳои сохтори чумлаҳои эҳсосӣ мебошад. Дуруст аст, ки нидоҳои эҳсосӣ маънои луғавӣ ва шаклҳои муқаррарии калимасозӣ надоранд. Маънои онҳо дар нутқ ба воситаи интонатсия ифода мегардад. Интонатсияи нидоро ҳамеша имою ишораи мувофиқ ҳамроҳӣ мекунад. Матлабери, ки бо калима (ғам хӯрдан, хурсанд шудан, шубҳа қардан, сарзаниш

намудан, ба вачд омадан, нафрат кардан, афсӯс хӯрдан ва ғайра) баён кардан мушкил аст, метавон ба воситаи фонемаи (овози) муайян ва имою ишораи махсус ифода кард. Нидо муносибати инсонро бо ҳаёти воқеӣ мухтасар ва образнок нишон медиҳад [11, 336].

Чумлаҳои эҳсосии хосса ба воситаи интонатсия ва нидоҳои эмотсионалии э, о, е, и, эҳ, оҳ, уҳ (ӯҳ), воҳ, ваҳ, вой, баҳ, оббо, эҳе, хуше, ана, мана ва ғайра сурат гирифта, маъноҳои эҳсосии хурсандӣ, шодӣ, вачд, тааҷҷуб, ҳайрат, маломат, сарзаниш, таъна, таҳмин, фарз, тарсу ваҳм, даҳшат, хавф, афсӯс, ранҷиш, истехзо, ташаккур, таҳдид, бебоки ва хашму ғазабро ифода мекунанд: - Рустамов – э, э ана тухмат! – Вой манакак мурам! - гуфт Саодатбиби бо тарсу ҳарос [42, 11] . – Вой аз дасти бекаси! [42, 99]: Рустамов - э, булбули гӯи ман! Ин қадар гапдон шудӣ? [13, 113]; Эӣ, имрӯз ҳаво чӣ қадар хуб аст! гуфт вай каф ба каф молида ... [42, 281]; - Эӣ, шумо ғалатӣ! “Пирию хиртози гуфтагӣ барин, ман кучою пойгаи велосипедчиҳо кучо! [13, 196]; Воҳ! Вой, чонаки ширин! [13, 189]; ӯҳ, ана боз як чанҷолии дигар омада истодааст [13, 200]! –Хиромон! Хиромони ман! эӣ, чарх, ин чӣ рӯзест! [26, 278]; Э, дарег, э, дарег [37,60]!

Дар мисолҳои овардашуда чумлаҳои эҳсосии хосса тавассути интонатсия маъноҳои тааҷҷубу эътироз, тавсифу мамнунӣ, маҳбубият, биму ҳарос, хушнудию мафтунро ифода кардаанд.

3. Дар ташаккули чумлаҳои эҳсосии хосса ва ифодаи маъноҳои эҳсосию тобишҳои модалии чумлаҳои мазкур феълҳои таркибии шод бод, обод бод, поянда бод, зинда бод, хуш бод, нест бод, дар ёд бод, барбод бод нақши поягузорию бунёди доранд:

Дил даруни сина бо ёди шумоён шод бод,
Хонаи уммеди дилҳои шумо обод бод!
Аз яке ғам дораму аз дигаре дорам суруд,
Мақсадам ин, ки бинои ғуссаам барбод бод!

[5, 114-115]

Дар қолаби мазкур чумлаҳои эҳсосии хосса одатан ва бештар орзуо дуои неку бади гӯяндаро ифода мекунанд.

4. Қолаби дигари чумлаҳои эҳсосии хосса бо интонатсияи хитобӣ ва ҷонишинҳои саволии сифатии чӣ хел, чӣ гуна, чӣ ва ҷонишинҳои чӣ қадар, чӣ андоза сурат гирифтани онҳо мебошад.

Дар ин қолаб чумлаҳои хоссаи эҳсосӣ бо оҳанги ситоишу тавсиф ва ғаму андӯх ҳиссиёти қаноатмандию мафтунӣ ва ғаму андуху дарду аламро низ мефаҳмонанд:

Вай ба садоҳои муассири сапедадам фурсате гӯш дода, зери лаб табассум кард. Чӣ давлати бузург! [36, 120-121]; Эҳ, чӣ рӯзи наҳс будааст он рӯз! [36, 125]:

Он чӣ сарвест, чӣ хушрафторест?
Он чӣ тӯтӣ, чӣ шакаргуфторест?

[19, 57]

Овозаш чӣ гуна маҳин! Ҳай! забонаш чунон ширин! [5, 115]. Дар мисолҳои мазкур ҷонишинҳои саволи вазифаи асосии худ-пурсишро ифода накарда, ҷиҳати эҳсосии чумларо қувватнок намудаанд ва чумлаи эҳсосӣ баҳодиҳию тавсифро фаҳмондаанд.

Ҳамин тарз, дар забони тоҷикӣ чумлаҳои эҳсосии хосса тавассути интонатсия ва калимаҳои эҳсосии аҷаб, аҷоиб, бағоят, беҳад, басо, бисёр; калимаҳои ифодакунандаи ишора: ана, мана; нидоҳои алоҳида ё дохили чумла; калимаи таркибҳои таҳсин: аҳсант, офарин, бораккало, бале, қандата зан, қанд занед ва ғайра; чумлаҳои беаъзо; чумлаҳои хитобии ифодакунандаи хушбод, хайрбод, муборакбод, дуои хайр ё дуои бад сурат гирифта, маъноҳои ҳаёлотии гуногуни эҳсосиро бо обуранги эҳсосӣ ифода мекунанд. Чумлаҳои эҳсосии хосса дорои сохтору маъноҳои гуногун буда, ба таҳқику тадқиқи мукаммали ҷудогона нигаронанд.

2. Чумлаҳои эҳсосии ғайрихосса

Чумлаҳои эҳсосии ғайрихосса аслан чумлаҳои зехнӣ (интеллектуалӣ) ё мақсаднок буда, назар ба чумлаҳои эҳсосии хосса мураккабмаъно, муштарақвазифа мебошанд. Зеро тавассути онҳо ҳам эҳсосоти гӯянда ва ҳам мақсадҳои ахборию пурсишҳои фармоишу хоҳишҳои гӯянда ифода мегардад.

Аз ин рӯ, чумлаҳои мазкур ба чумлаҳои эҳсосии хабарӣ, саволӣ, водоркунанда чудо мешаванд. Ҳар намуни ин чумлаҳо дорои интонатсияю воситаю унсурҳои луғавию грамматикӣ ба худ хос буда, вобаста ба сохтору ифодаи асли мақсадашон маъною тобишҳои рангоранги эҳсосиро низ ифода мекунанд.

1. Чумлаҳои эҳсосии хабарӣ (ҳикоягӣ)

Чумлаҳои эҳсосии хабарӣ (ҳикоягӣ) аз навъҳои гуногуни ахбор: хабари ҳолис, нақл, шикоят, маълумотдиҳӣ, табрикот ва ғайра иборат буда, тавассути оҳанг (интонатсия) ва воҳиду унсурҳои луғавӣ сурат гирифта, баробари баёни асли мақсад маъною тобишҳои мухталифи эҳсосиро ифода мекунанд.

Воситаю омилҳои асосии чумлаҳои эҳсосии хабарӣ оҳанг (интонатсия), нидо, ҳиссаҷаҳо, калимаҳои модалӣ, воҳидҳои туфайлӣ ва мухотаб мебошанд. Тавассути воситаю омилҳои мазкур чумлаҳои эҳсосии хабарӣ барои ифодаю баррасии ҳиссиёти мухталифи гӯянда, аз чумла тааҷҷубу хайрат, биму ҳарос, хурсандию хушҳолӣ, хушбинӣ, зебопарастӣ, тавсифу ситоиш, маҳбубияту самимияти беандоза доштан, ҷаҳлу ҷадал, ғазаб, нафрат доштан, эътирозу норозигӣ, бадбинӣ, бадҳоҳӣ ва ғайра ба кор бурда мешаванд.

Дар маркази хатти ҳаракати оҳанги чумлаҳои хабарӣ навои асосӣ пастрав бошад, дар маркази хатти ҳаракати интонатсияи чумлаҳои эҳсосии хабарӣ навои асосӣ пастраву болорав мебошад [11, 19].

Чумлаҳои эҳсосии дар забони тоҷикӣ бо хабарӣ маъноҳои зерини эҳсосӣ мавриди истифода қарор доранд:

1) Ифодаҳои эҳсосии хушнудию хурсандӣ ва мамнунию мафтунӣ:

– Вой, модарат закотат шавад, Пулодҷон, омадӣ! [42, 176]; Модар. Холаат садқа, омадӣ! [5, 100]; Модар. модар фидои ту шавад. Ин қадар ҳам ту маро нағз мебинӣ! [5, 71]; - Шунав, чӣ хел нияти хуб! [41, 31]; Лола. Янгаҷон, хайрият шумо ҳастед!... Ҳама вақт ғамхору ҳама вақт меҳрубон! [5, 39]; Хайрият, ки чашматро канда нагирифтааст! [40, 95]; Хайрият, баҷем, хайрият! [36, 74];

Малико, чашни меҳргон омад,
Чашни шохону Хусравон омад!

[31, 33]

Ана, ин гапи дигар! [26, 90]; Ҳарчи ӯ бе падараш танҳо нишаста будааст [4, 149].

Дар мисолҳои боло чумлаи яқум, чумлаи фразеологӣ бо нидои “вой”, чумлаи дуом, бо чумлаи фразеологии “Холаат садқа”, чумлаи сеюм, бо ибораи “ин қадар”, чумлаи чорум, бо ҷонишини саволии “чӣ хел”, чумлаи панҷум ва чумлаҳои шашуму ҳафтум бо калимаҳои туфайлии “хайрият”, чумлаи ҳаштум, бо мухотаби “малико” тавассути интонатсияи эҳсосӣ-хабарӣ маъною ҳиссиёти хушҳолию шодмониро ифода кардаанд. Чумлаҳои фразеологии “модарат закотат шавад”, “Холаат садқа” ҳоси забони гуфтугӯӣ-лаҳҷавӣ буда, бо обурани бағунаи эҳсосӣ хушнудию хурсандии гӯяндаро баён кардаанд.

2) Ифодаҳои эҳсосии шикваю нолиш:

Бо ту сӯзи дили ушшоқ магар дар нагирифт,
З-он ки ҳечат ба чигарсӯхтагон парво нест.

[19, 102-105]

Моҳи номехрубони ман вафодорӣ намедонад,
Ба аҳли дил ба ҷуз зулму ситамкорӣ намедонад.
[19, 259]

Маро зи пеш бирондӣ, ҷафо ҳамин бошад,
Ниҳояти ситам, эй бевафо, ҳамин бошад!
[19, 254]

Дар байти аввал ифодаи эҳсосии шикваю нолиш тавассути ҷумлаи мураккаби тобеи эҳсосӣ бо ҷумлаи пайрави сабаб баён гардидааст. Маркази оҳанги эҳсосии ҷумлаи мазкур дар ҷумлаи пайрави сабаб “3-он ки ҳечат ба ҷигарсӯхтагон парво нест” буда, хатти ҳарака-ти наво (тон дар оҳанги ҷумлаи мазкур андаке болорав аст. Ифодаи “сӯзи дили ушшоқ” ва калимаи “ҷигарсӯхтагон” ҳиссиёти шикваю нолишро тақвият дода, ба дарку фаҳмиши маъноӣ он равшанӣ андохтааст.

Дар байтҳои баъдина ошиқ аз нодонии маъшуқа ҷиҳати вафодорӣ ва зулму ситами вай шикваю нолиш кардааст. Ҷилоҳои ифодаҳою мазмунӣ эҳсосӣ тавассути ибора-мубта-дои “моҳи номехрубони ман” муҳотаби “эй бевафо” ва мубтадоҳои “ҷафо” ниҳояти ситам, пурқунанда “зулму ситамкорӣ” сурат гирифтаанд.

Дар байту ҷумлаҳои эҳсосии хабарии зерин бо такрори вожаи “дигар” ҳар як узви ғамноки ошиқ (дил, чон, сина, хоҳири бирён) таъкид гардида, дар маҷмӯъ ҷумлаи мазкур ҳолати беҳад зиёд ғамноку шикваю нолиши пурэҳсоси ошиқро ифода кардааст:

Дил дигар ғам дорад аз ту, чон дигар,
Сина дигар, хоҳири бирён дигар.
[19, 289]

3) Ифодаҳои ҳиссиёти муҳаббату маҳбубияти беандоза доштан

Тавассути ҷумлаҳои эҳсосӣ- хабарӣ ҳолатҳои ноорому ранҷурии гӯянда ва ҳиссиёти ба маъшуқа дӯст майлу рағбату таваҷҷуҳи беҳад зиёду муҳаббати бепоён доштани гӯянда баён мегардад:

Маро бе ту осудаҳои набошад,
Даме бе руҳат бемалоли набошад!
Хаёли ту бошад маро дар дилу бас,
Таманноӣ ҷоҳею моле набошад!
[19, 253]

Дар мисоли овардашуда тавассути мазмунӣ умумии ҷумлаҳои эҳсосӣ-хабарӣ ва оҳанги гуфтор ҳиссиёти ба маъшуқа маҳбубияти беҳаду андоза доштани ошиқ ифода гардида-аст. Яъне, барои ошиқ дар дил нигоҳ доштани хаёли маъшуқа аз ҳамаи ҷоҳею моле ё неъматҳои моддӣ болотар меистад. Бе маъшуқаю бе руҳи ёр осудаҳою бемалол набудани ошиқ ифодаи ҳиссиёти ишқу муҳаббати самимӣ доштан аст.

Ҳиссиёту тобишҳои маъноии мазкур дар ҷумлаҳои эҳсосии хабарӣ тавассути тақрор-шавии калимаҳо, муҳотабҳои латиф, калимаю ибораҳои ҳамгунҳо зоҳир мегардад:

Нест маро дӯсттар аз дӯст, дӯст,
Ўст маро дӯст, маро дӯст ўст!
[19, 149]

То ту, ороми чон, зи мо рафтӣ,
Рафт ороми чон зи рафторат.
[19, 146]

Чумлаҳои эҳсосии хабарии тавсифӣ бо ёрии нидои тавсифии “е” дараҷаи баланди хусро таъкид менамояд:

Сарви маро қаду болое хуш аст,
Дидани он гул тамошое хуш аст.
[19, 109]

4) Ифодаи ҳиссиёти эътирозу норозигӣ, ҳашму ғазаб низ яке аз вазифаҳои чумлаҳои эҳсосии хабарӣ буда, онҳо тавассути интонатсия, ҷонишини саволии “чӣ хел”, калимаҳои қабехмаъно ва баъзе воҳидҳои фразеологӣ баён мегарданд: - Ин чӣ хел берӯй! Дар киса як тин надоранду боз шарм накарда ба хонаи мардум ҷувол бардошта мебиёянд [34, 193]; Бало ба паси рӯяш [34, 175]; Э, ту тоза бефаҳм будай-ку! Баро-э! [34, 54]: Аҷаб, беандеша будад! [34, 72].

Аз мисолҳои гирдовардаамон бармеояд, ки чумлаҳои эҳсосӣ-хабарӣ бо маъною тобишҳои мухталифи эҳсосӣ хеле фаровон буда, дар баёни эҳсосоту ҳаёлотӣ рангини ғўянда мавқеи ҷолибе доранд.

2. Чумлаҳои эҳсосии саволӣ

Чумлаҳои эҳсосӣ – саволӣ ба ҷавҳари фикри баёнгардида ё ба шунаванда муносибатҳои гуногуни ғўяндаро бо оҳанги саволи хитобомез ифода мекунанд. Чумлаҳои мазкур яке аз омилҳои асосию ифодагари тобишҳои эҳсосӣ ба шумор мераванд. Маъно ва ифодаҳои эҳсосии чумлаҳои эҳсосӣ-саволӣ аз баёни тавсифу ситоиши зебоӣ, мафтунӣ, тааҷҷубу ифтихормандӣ, шикваю нолиш, эътироз, ранҷиш, хушҳоли, инқору радқунӣ иборат буда, онҳо бо ёрии оҳанг (интонатсия), ҷонишинҳои ҳиссаҷаҳои саволӣ, нидоҷаю калимаҳои такрор, муҳотабу радиҷаҳои латиф, тартиби калима, калимаю таркибу ибораҳои маҷозӣ ва санъатҳои бадеӣ сурат мегиранд. Сохти чумлаҳои мазкур гуногун буда, дар асарҳои назмӣ бештар мураккаби пайвасту тобеъ мебошанд.

Чумлаҳои эҳсосӣ-саволро аз ҷиҳати мундариҷа (мазмуну мақсади асосии истифодабарии онҳо) ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Чумлаҳои эҳсосӣ-саволии тавсифӣ;
2. Чумлаҳои эҳсосӣ-саволии таъкидӣ (риторикӣ);
3. Чумлаҳои эҳсосӣ-саволии эътирозноку шикоятӣ.

Ҳар навъи чумлаҳои мазкур вобаста ба мақсаду мавриди қорбурдашон дорои тобишҳои маъноию дараҷаҳои ифоданокии ба худ хос мебошанд.

1. Чумлаҳои эҳсосӣ-саволии тавсифӣ

Дар чумлаҳои эҳсосӣ-саволии тавсифӣ образнокию ифодаҳои эҳсосӣ ва ҷиҳати муассирии тарзи баён равшантар зоҳир мегардад. Воситаҳои асосии ифодаи чумлаҳои зикршуда оҳанги (интонатсияи) хитобомези болорав, нидоҷаю муҳотабҳои малехмаъно такрори калимаю чумлаҳо, тартиби калимаҷаю чумлаҳо, ҷонишинҳои ҳиссаҷаҳои саволӣ, вожаҳои хушсадою сермаъно, санъатҳои бадеӣ ташбеҳу истиора ва муболиға ба шумор мераванд.

Чумлаҳои эҳсосӣ-саволии тавсифиро аз ҷиҳати мундариҷаи (тематикаи) тобишҳои маъноию эҳсосиашон ба ҳелҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

- а) чумлаҳои эҳсосӣ-саволии тавсифии ситоишу мафтунӣ;
- б) чумлаҳои эҳсосӣ-саволии тавсифии ташбеҳӣ;
- в) чумлаҳои эҳсосӣ-саволии тавсифии истиоравӣ;
- г) чумлаҳои эҳсосӣ-саволии тавсифии муболиғавӣ.

а) Чумлаҳои эҳсосӣ-саволии тавсифии ситоишу мафтунӣ таваҷҷуҳи баланд ё майлу рағбати беҳад зиёди ғўяндаро нисбат ба табиат, одамон ё предметҳои ҷудогонаи зебою дилрабо доштаро ифода мекунанд. Чумлаҳои мазкур вазифаи асосии худ – пурсишро аз даст дода, тавассути баландшавии навои асосӣ дар маркази оҳанги эҳсосот вазифаи баҳодиҳӣ-ситоишу тавсиф доданро ба ҷо меоранд:

Ваҳ, чӣ қадду чӣ рӯ, чӣ хусну чамол! [19, 73]

Тораиш чӣ тарона мебарорад? Савташ чӣ навою нола дорад?! [13, 183].

Ваҳ, чӣ хуш боғи дилкушост ин, Чӣ хуш обу чӣ хуш ҳавоест ин? [13. 154].

б) Дар ҷумлаҳои эҳсосӣ-саволии тавсифии ташбеҳӣ ин ё он узви маъшуқа (ташбеҳшаванда) бо ин ё он ашёҳои зебои ташбеҳкунанда паҳлуи ҳам оварда мешавад ва интиҳоби яке аз онҳо талаб карда мешавад:

Лаб аст он ё ақиқ он дурчи ёкут,
Ки дар вай луълуи лоло ниҳон аст.
[18, 72]

Дар байти мазкур ҳиссиёти ниҳоят баланди зебоиносию зебопарастии ошиқ дар он зоҳир мегардад, ки ӯ лаби маъшуқаро ба марвориди дурахшон монанд карда, боз дар ҷустуҷӯи зебоии волотари он аст.

в) Дар ҷумлаҳои эҳсосӣ-саволии тавсифии истиоравӣ истиора – ашёи (предмети) ташбеҳкунанда номбар карда мешавад ва дараҷаи волеи зебоии он бо амалаш тавассути ҷонишини саволии чӣ ва бо оҳанги маҳиннаҳои болорав таъкид мегардад. Қофияҳои хушнавои ҳамоҳанг низ ҷиҳати эҳсосию ифоданокии ҷумлаҳоро афзуда муассир мегардонад:

Он чӣ сарвест, чӣ хушрафторест?
Он чӣ тӯтӣ, чӣ шакаргуфторест?
Он чӣ шӯхию чӣ шахрошӯбе,
Он чӣ хуш ёрею хуш айёрест?
Дили мо дошта дар зулф нигоҳ,
Бингаредаш, ки чӣ хуш дилдорест!
[18, 57]

Ҷонишини саволии “чӣ” дар ин ҷумлаҳо вазифаи асосии худ пурсишро ифода накарда, дар баёни дараҷаи бениҳоии зебоӣ (қомати бениҳоят зебо ва рафтори бениҳоят хушу тааҷҷубовар) қор фармуда шудааст. Дар охири ҷумлаҳои мазкур ғайр аз аломати савол гузоштани аломати хитоб низ мувофиқи мақсаду оҳанги ҷумла хоҳад буд.

Ҷиҳати ҷолибу назаррабоии ҷумлаҳои эҳсосӣ-саволии тавсифии ташбеҳиву истиоравӣ боз дар он падида мегардад, ки дар онҳо ҷумлаҳои саволӣ ё яке аз ҷузъҳои онҳо ҳамчун радиқҳои ҷолибу эҳсосӣ ба қор рафтаанд. Дар бобати мақоми шоистаи доштани радиқҳои ҷолибу латиф дар ғазалиёти Камоли Хучандӣ назари хушбинонаи олимону муҳаққиқон ба назар мерасад:

Рӯят гули сероб нагӯем, чӣ гӯем?
Он лаб шакари ноб нагӯем, чӣ гӯем?
Он зулфи камандафкану рухсори ту, ёро,
Дузду шаби маҳтоб нагӯем, чӣ гӯем?
[18, 362]

Ошиқ тавассути радиқу ифодаҳои саволии хитобомез дар ҷустуҷӯи ташбеҳҳои ифодакунандаи дараҷаҳои баландтару боз ҳам зеботару волотар мебошад:

Лаб ар ин асту гуфтор ин, шарар боре чӣ мегӯяд?!
Агар хуршеди руҳат ин, қамар боре чӣ мегӯяд?!
[18, 247-248]

Дар байти мазкур хусну зебоӣ, ширинии лаб ва рухсори маъшуқа аз шакари қамар

(моҳ) болотар пиндошта шудааст ва дар назди чунин зебоӣ дар тааҷҷубу хайрат мондани шакару камар таъкид ёфтааст.

г) ҷумлаҳои эҳсосӣ-саволии тавсифии муҳолиғавӣ дар баёни ҳиссиёти дараҷаи баланди ҳусну зебоие ба кор бурда мешаванд, ки ба он ягон ҳусну зебоӣ баробар шуда наметавонад:

Он чӣ рӯй аст, ки ҳусни ҳама олам бо ӯст?!
Дил дар он кӯй на танҳост, ки ҷон ҳам бо ӯст?!

Аҳсант, Камол, ин ғазал, Оби Ҳаёт аст!
Имрӯз бад-ин лутфу равонӣ сухане нест?
[18, 57]

2) Ҷумлаҳои эҳсосӣ-саволии таъкидӣ (риторикӣ)

Ҷумлаҳои эҳсосӣ-саволии таъкидӣ (риторикӣ) шаклан саволӣ буда, мазмунан (моҳиятан) хабарӣ мебошанд ва ин навъи ҷумлаҳо бо унвони “ҷумлаҳои саволии риторикӣ” мавриди назари олимони нахвиносо қарор гирифта, дар мақолаҳои китобҳои таълимию илмӣ моҳияту баъзе омилҳои ифодаи он то андозае баррасӣ шудааст [12, 211-212; 17, 52-54; 24, 86-92, 96-104; 26, 261].

Ҷумлаҳои мазкур дар баёни ифодаҳои эҳсосӣ-саволии таъкидӣ (риторикӣ) дар забони асарҳои насрӣ ва назмӣ ва бештар дар назм мавриди истифода қарор доранд ва онҳо дар забони асарҳои назмӣ бештар дар қолаби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ сурат гирифта, ифодаҳои эҳсосӣ – саволии таъкидиро равшантару гуворотар баён кардаанд:

Дар мочарои ишқат илму амал нағунҷад,
Он ҷо, ки қиссаи туст, чӣ ҷойи ҳикоят?!
[18, 65]

Хонаро гар набошад аз ту чароғ,
Чӣ кунад дида рӯшноиро?!
[18, 48]

Дар байтҳои зикршуда ҷонишини саволии “чӣ” ба маънои феъли инкории “нест” кор фармуда шудааст, яъне, ... ҷойи ҳикоят нест “ба дида рӯшноӣ лозим нест”.

Дар мачмуъ ҷумлаҳои эҳсосӣ-саволии мураккаби таъкидӣ (риторикӣ) дар байти аввал бузургии ишқ ва имконпазирии ҳалли онро бо ҳиссиёти баланду оҳанги таъкидӣ ифода карда бошад, дар байти дуюм, ҷумлаи эҳсосии мазкур барои дида (чашм) лозим набудани рӯшноие, ки дар вай чехраи маъшуқа набошад, таъкид шудааст.

3) Ҷумлаҳои эҳсосӣ-саволии эътирозноку шикоятӣ

Ҷумлаҳои эҳсосӣ-саволии эътирозноку шикоятӣ бештар дар асарҳои назмӣ ба назар мерасанд. Ҷумлаҳои мазкур ҳамчун омилу воситаи ифодагари дарду алам сӯзу гудоз ва шикояти ошиқ дар бобати безътиноии маъшуқа ва дарду ранҷи хеш мебошад:

Ту худ ба гӯш наёри ҳадиси зории мо?
Ки дар ту кор накарда-ст дарди кории мо.
Шунидам он, ки кушодӣ забон ба душманам,
Азизи ман, чӣ кушояд туро зи хории мо?
[19, 31]

Дил бурдию дин, равост инҳо,
Эй ҷону ҷаҳон, чиҳост инҳо?
[19, 38]

Дили ман ба доғи ҷафо сӯхтӣ,
Маро монда, дилро чаро сӯхтӣ?!
Киро сӯхт ишқат, ки чонам насӯхт?
Маро сӯхтӣ, ҳар киро сӯхтӣ!
[19, 431]

Дар ҷумлаҳои эҳсосӣ-саволии дар боло овардашуда ҳиссиёти сӯзу гудоз, шикваю эътироз ва нолишу шикоятӣ ошӣқ дар бобати хории хеш, бурдани дилу ҷон, мискин қаҳрамонони ғазал ва аз доғи ҷафо сӯхтани дилу вучуди ошӣқ дарк карда мешавад. Дар ҷумлаҳои эҳсосӣ-саволии мазкур оҳангу навои эҳсосию пурсиш равшантар буда, нидои эҳсосие эътирозу шикоятӣ низ фаҳмида мешавад. Ҷумлаҳои номбурда дар қолаби ҷумлаҳои мураккаби пайваст таркиб ёфтаанд ва муҳотабҳои “азизи ман”, “эй ҷону ҷаҳон” ҷиҳати ифоданокию оҳанги эҳсосии ҷумларо қувват додаанд. Ҳамин тарз, ҷумлаҳои эҳсосӣ-саволи бо нидою калимаю радиқҳои тақрор таркиб ёфта, тобишҳои эҳсосии шикоятиро пурчилотар ифода мекунанд.

1. Ҷумлаҳои эҳсосӣ-амрӣ

Ҷумлаҳои эҳсосӣ-амрӣ ва хитобӣ барои ифодаи ҳиссиёти пурҳаяҷону пуршӯри гӯянда ва фармону хоҳишу даъвати илтиҷоомези ӯ мавриди истифода қарор доранд.

Ҷумлаҳои мазкур дар қолаби ҷумлаҳои содаву мураккаб таркиб ёфтаанд. Оҳанги (интонатсияи) ҷумлаҳои эҳсосӣ-амрӣ аз оҳанги ҷумлаҳои амрии хосса то андозае фарқ мекунанд. Хатти ҳаракати наво дар маркази оҳангу маънои ҷумлаҳои амрӣ пастшав, болорави пастшав ва болорав бошад, дар ҷумлаҳои эҳсосӣ-амрӣ бештар болорав аст. Ғайр аз ин, шаклҳои гуногуни феъли фармоиш, нидою ҳиссачаҳо баъзе аз ҷонишинҳо, муҳотабу тақрори ҷузъи эҳсосӣ-амрию хитобӣ чун воситаҳои муҳиму ёрирасон ба назар мерасанд.

Ҷумлаҳои эҳсосӣ-амрӣ дар баёни тобишҳои маъноии амру хоҳиш ва амру ғзаб, ҷаҳлу ҷадал ва тамасхур, бештар ба кор бурда мешаванд:

- Ёй амак! Маро халос кунед, охир! [4, 259].
- Додар! Бо ман боз як неқӣ кунед, ин дастори бастаро ба ман диҳед... [4, 269]:

Воизо, наъраи мастона кучою ту кучо?!
Ошиқаш ношуда, гармӣ макун, эй ношуданӣ!
[20, 432]

Беадаб, тавба кун аз ин кирдор,
Ҳадяи шаҳ табаррукӣ, бардор!
[13, 156]

Дасткаш аз Комде, гум шав аз ин ҷо, рӯсиёҳ!
[13, 157]

Ҷони бобо, чист мақсаду муродат? Арз кун! [13, 172]. Торро гир, додарам, як савти озодона хон. Ғам махӯр бисёр аз ноҳақии кори замон! [13, 170]. Эй, Худо раҳм деҳ ба ҷаллодон! [13, 163].

Дар мисолҳои зикршуда ҷумлаҳои эҳсосӣ-амрӣ ба воситаи интонатсия, сиғаи амрии феъл, муҳотабу ҳиссачаи нидою ва калимаҳои қабехмаъно маъноҳои эҳсосии хоҳишу илтиҷо, таҳкиру эътироз, дилсӯзию меҳрубонӣ, дархосту илтиҷо, таманноро ифода кардаанд.

Хулоса, ҷумлаҳои эҳсосӣ ифодакунандаи ҳиссиёту олами маънавиёти ботинии гӯянда буда, вобаста ба вазифаи баёнгиришон ба ду навъ: ҷумлаҳои эҳсосии хосса ва ғайрихосса ҷудо мешаванд. Ҷумлаҳои эҳсосии хосса ҳиссиёти гӯяндаро бо обуранги эҳсосӣ баён наму-

да, ба афзудани чиҳати муассирии гуфтор, сухан нақше дошта бошад, ҷумлаҳои эҳсосии ғайрихосса фикру мақсади ғӯянда ва ҳиссиёти ӯро бо тобишҳои гуногуни маъноӣ ифода мекунанд.

Ҷумлаҳои эҳсосии хосса нисбат ба ҳақиқати воқеӣ муносибати баҳодихии (тавсифҳои) ғӯяндаро мефаҳмонад ва вобаста ба ин муносибатҳо дар намуди ҷумлаҳои нидой, ҷумлаҳои хушнаво, ҷумлаҳои субъективӣ-баҳодихӣ, ҷумлаҳои ифодагари хусни баён, ҷумлаҳои орзуву хоҳишмандӣ ва дуоӣ мавриди истифода қарор доранд.

Ҷумлаҳои эҳсосии ғайрихосса фикр, мақсад ва ҳиссиётро ифода намуда, нисбат ба фикри баёнгардида ва воқеъгардида муносибати ғӯяндаро мефаҳмонанд.

Ҷумлаҳои хитобӣ даъвату муроҷиатро ифода кунанд, ҷумлаҳои эҳсосӣ дар баёни ҳиссиётҳои ғаму андӯх, эътирозу қаҳру ғазаб, норозигӣ, мамнуниятро ифтихормандӣ, орзуву хоҳишмандӣ ба қор бурда мешаванд.

Баъзе аз муҳаққиқон ҷумлаҳои ифодакунандаи орзуву хоҳишмандиро яке аз навҳои ҷумлаҳои амрӣ ҳисобидаанд. Ба назари мо, ҷумлаҳои мазкур ба ҷумлаҳои эҳсосии хосса марбутанд.

Дар ташаккули чиҳати сохтори ҷумлаҳои эҳсосӣ ва ифодаи маъноҳои рангини он воситаҳои асосии грамматикӣ: оҳанг (интонатсия), нидоҳо, ҳиссачаҳо, ҷонишинҳои зарфҳои саволӣ, калимаҳои малеху қабелмаъно ва баъзе таркибу ибораҳои фразеологӣ нақши бунёдӣ доранд.

Ҷумлаҳои эҳсосӣ аз рӯйи вазифаю мавқеи истифодабарияшон аз ҷумлаҳои хитобӣ то андозае фарқ мекунанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абдуқодиров А., Давронов А. Каломи Камол [Матн] / А. Абдуқодиров, А. Давронов. – Хучанд, 1998. – 215 с.
2. Абдурахмонова М. Ҷумлаи амрӣ дар забони адабии тоҷикӣ [Матн] / М. Абдурахмонова. – Душанбе, 2010. – 143 с.
3. Адмони Б. Г. Введение в синтаксис немецкого языка [Текст] / Б. Г. Адмони. – М.: Изд. литературы на немецком языке, 1955. – 245 с.
4. Айни С. Кулӣёт [Матн] / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1960. – Ҷ. 2. – 620 с.
5. Ансорӣ Ф. Оинаи маҳмалпеч (песаҳо) [Матн] / Файзулло Ансорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 141 с.
6. Баҳорӣ А. Меҳмони серӯза [Матн] / А. Баҳорӣ. – Душанбе: Маориф, 1981. – 103 с.
7. Белошапкина В. А. Современный русский язык [Текст]: синтаксис / В. А. Белошапкина. – Москва: Высшая школа, 1977. – 248 с.
8. Брызгунова Е. А. Эмоционально-стилистические различия русской звучащей речи [Текст] / Е. А. Брызгунова. – Издательство московского университета, 1984. – 117 с.
9. Бузургзода Л. Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ [Матн]: барои хонандагони омӯзишгоҳҳои педагогии ғоибона / Л. Бузургзода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1941. – 55 с.
10. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык [Текст]: синтаксис / А. Н. Гвоздев. – Москва, 1958. – Ҷ. II. – 302 с.
11. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн]: фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – Ҷ. 1. – 351 с.
12. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн]: ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. – Душанбе: Дониш, 1986. – Ҷ. 2. – 372 с.
13. Деҳотӣ А. Кулӣёт [Матн] / А. Деҳотӣ. – Душанбе: Ирфон, 1965. – Ҷ. 2. – 254 с.
14. Долинин К. А. Стилистика французского языка [Текст] / К. А. Долинин. – Ленинград: Просвещение, 1978. – 136 с.
15. Иқромӣ Ҷ. Зоғҳои бадмур [Матн] / Ҷ. Иқромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 220 с.

16. Камолиддинов Б. Наҳви забони тоҷикӣ [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Со-бириён, 2010. – 279 с.
17. Камолиддинов Б. Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1986. – 136 с.
18. Камоли Хучандӣ [Матн]: мунтахабот / бо кӯшиши Ш. Ҳусейнзода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960. – 324 с.
19. Камоли Хучандӣ [Матн]: девон / бо муқаддима ва тавзеҳоти Б. Мақсудов. – Душан-бе: Адиб, 2015. – 479 с.
20. Қосимова М. Н. Маҷмӯи машқҳои синтаксисии забони тоҷикӣ [Матн] / М. Н. Қо-симова, Б. Камолиддинов. – Душанбе, 1976. – 114 с.
21. Қосимова М. Н. Ганҷи сухан [Матн] / М. Н. Қосимова. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 639 с.
22. Қосимова М. Н. Структура ва семантикаи ҷумлаҳои содаи насри асри XI [Матн] / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 1986. – 86 с.
23. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1959. – 249 с.
24. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб [Матн]: забоншиносӣ / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Ирфон, 1980. – Ҷ. 2. – 350 с.
25. Муҳаммадиев Ф. Кулӣёт Ҳикояҳо [Матн] / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Адиб, 1990. – Ҷ. 1. – 384 с.
26. Муҳаммадиев Ф. Палатаи кунҷакӣ [Матн] / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 367 с.
27. Ниёзмухаммадов Б. Забоншиносии тоҷик. Асарҳои мунтахаб [Матн] / Б. Ниёз-муҳаммадов. – Душанбе: Дониш, 1970. – 386 с.
28. Норматов М. Забони адабии муосири тоҷик [Матн]: синтаксис / М. Норматов. – Ду-шанбе: Матбуот, 2011. – 324 с.
29. Озерова Н. И. Структурные типы эмоциональных предложений в современном рус-ском языке КД [Текст] / Н. И. Озерова, Ростов-на-Дону, 1966. – 90 с.
30. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении [Текст] / А. М. Пешков-ский. – М.: Учпедгиз, 1935. – 452 с.
31. Рӯдакӣ А. Девон [Матн]: Олмотӣ / А. Рӯдакӣ. – Душанбе, 2007. – 254 с.
32. Русская грамматика [Текст]: синтаксис. – М.: Наука, 1980. – Т. 2. – 709 с.
33. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка [Текст] / А. И. Смирницкий. – М.: Литература на иностранных языках, 1957. – 286 с.
34. Собирҷонов С. Ҷумлаҳои саволии эҳсосӣ [Матн]: маҷаллаи илмӣ Паёми ДМТ. бах-ши илмҳои филологӣ / С. Собирҷонов. – Душанбе: Сино, 2010. – С. 59-63.
35. Солиходжаева С. Эмоциональные предложение в современном узбекском языке [Матн]: автореф. дис. канд. фил. наук / С. Солиходжаева. – Тошкент, 1981. – 24 с.
36. Турсун С. Аз субҳ то шом [Матн] / С. Турсун. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 191 с.
37. Улуғзода С. Восеъ [Матн] / С. Улуғзода. – Душанбе: Ирфон. – 359 с.
38. Ҳусейнзода Ш. Ҳабдаҳ мақола [Матн] / Ш. Ҳусейнзода. – Душанбе: Ҳумо, 2007. – 346 с.
39. Ҳусейнов Х. Забон ва услуби “Одина”-и устод Айни [Матн] / Х. Ҳусейнов. – Душан-бе: Ирфон, 1973. – 255 с.
40. Ҳусейнов Х. Уқоби одамгир [Матн] / Х. Ҳусейнов. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 149 с.
41. Ҳусейнов Х. Ҳикоеҳои Вахш [Матн] / Х. Ҳусейнов. – Душанбе: Маориф, 1981. – 110 с.
42. Ҷалил Р. Одамони ҷовид [Матн] / Р. Ҷалил. – Сталинобод. – Нашрдавтоҷ, 1949. – 287 с.

ЧУМЛАҲОИ ЭҲСОСӢ ВА ГУНАҲОИ МАЪНОИИ ОН ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Дар мақола яке аз масъалаҳои омӯхтанашудаи забоншиносии тоҷикӣ, ҷумлаҳои эҳсосӣ ва гунаҳои маъноии он мавриди тадқиқу таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтааст. Дар илми забоншиносӣ ифодаи ҳиссиёт ё худ эҳсосот яке аз аломатҳо ё худ вазифаҳои ҷумла ё нутқ ҳисобида шудааст. Аз ин рӯ дар забоншиносӣ ҷумлаҳоро аз рӯи ифодаи тобишҳои маъноии эҳсосӣ ба ду гурӯҳ: эмотсионалӣ (эҳсосӣ) ва ғайриэмотсионалӣ (ғайриэҳсосӣ) ҷудо кардаанд.

Муаллифи мақола дар асоси маводу мисолҳои зиёди ғирдовардааш ҷумлаҳои эҳсосиро ба ду гурӯҳи асосӣ: 1. Ҷумлаҳои эҳсосии маънавӣ (зеҳнӣ, интеллектуалӣ), 2. Ҷумлаҳои эҳсосии ҳоса ҷудо намудааст. Ҳар як гурӯҳ боз ба навъҳои гуногуни тобишҳои маъноӣ ҷудо карда шудааст. Ҷумлаҳои эҳсосии маънавӣ (зеҳнӣ) ба ҷумлаҳои эҳсосии хабарӣ, саволӣ ва амрӣ ҷудо шудаанд. Ҷумлаҳои эҳсосии хабарӣ дорои тобишҳои ифодаҳои эҳсосии: а) хушҳолию, хурсандӣ ва мамнунию мафтунӣ; б) шикваю нолиш, ранчиш қаҳру ғазаб; в) муҳаббат, маҳбубияти беандоза доштан буда, бо тарзу воситаҳои мухталиф сурат гирифтаанд. Ҷумлаҳои эҳсосии саволӣ ба се гурӯҳ (тавсифӣ, таъкидӣ (риторикӣ) эътирозноку шикоятӣ) ҷудо гардидааст.

Ҷумлаҳои эҳсосӣ-амрӣ тавассути оҳанг (интонатсия) шаклҳои гуногуни феъли фармоиш, нидо, ҳиссачаҳо, баъзе аз ҷонишинҳо, муҳотабу такрори ҷузъи хабари ҷумлаҳои амрӣ, радиғҳои латиф сурат гирифтааст. Ҷумлаҳои эҳсосии ҳоса бо феълҳои содаи зихӣ ва таркибҳои зинда бод, поянда бод, хучаста бод: ҷонишинҳои саволи чӣ, чӣ хел, чӣ гуна, чӣ қадар, калимаҳои аҷаб, аҷоиб, басо, бағоят, бисёр: калимаҳои ифодакунандаи ишора: ана, мана... нидоҳо: калимаю таркибҳои ифодакунандаи таҳсин: аҳсант, офрин, борақалло, бале, қанд занед ва ғайра сурат гирифта ҳиссиёти ҳолиси мамнунию, хушҳолию ифтихорӣ ва некроҳии гӯяндаро ифода мекунанд.

Калидвожаҳо: ҷумла, ҷумлаи эҳсосӣ, тобишҳои маъноӣ, ҷумлаҳои эҳсосии маънавӣ (зеҳнӣ, интеллектуалӣ), ҷумлаҳои эҳсосии хабарӣ, саволӣ, амрӣ, ҷумлаҳои эҳсосии ҳоса, тавсифӣ, таъкидӣ, нидо, ҷонишин, ҳиссача

Маълумот дар бораи муаллиф: Собирҷонов Солеҳҷон, ходими пешбари илмии Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ **Нишонӣ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Х. Рӯдакӣ, 17. **Тел:** (+992) 907 – 907- 003

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ТИПЫ ИХ ЗНАЧЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассмотрен и проанализирован один из малоизученных вопросов таджикского языкознания - эмоциональные предложения и типы их значения. В науке о языке само выражение чувств или эмоций считается одним из признаков или функций предложения или речи. Следовательно в языкознании предложения делят на две группы в зависимости от выражения эмоционального значения: эмоциональные и неэмоциональные.

Автор статьи на основе собранных им материалов и примеров разделил эмоциональные предложения на две основные группы: 1. Чувственно-эмоциональные предложения (умственные, интеллектуальные), 2. Особые эмоциональные предложения. Каждая группа далее подразделяется на разные типы смысловых оттенков. Чувственно-эмоциональные (интеллектуальные) предложения делятся на повествовательные, вопросительные и повелительные эмоциональные предложения. Эмоциональные повествовательные предложения имеют эмоциональные оттенки и выражения: а) счастье, радость, удовлетворение и восхищение; б) ропот и жалобы, обиды и злость; в) имеющие безмерную любовь и привязанность, причем делаются они разными способами и средствами. Эмоционально-вопросительные предложения делятся на три группы (описательные, эмфатические (риторические, и выражающие недовольство и жалобу).

Эмоционально-повелительные предложения образуются с помощью тона (интонации), различных повелительных форм глаголов, междометий, частиц, некоторых местоимений, восклицаний и повторения смыслового компонента повелительных предложений, красноречивых выражений. Особые эмоциональные предложения с простыми глаголами зихйи словосочетаниями: зинда бод, поянда бод, хучаста бод: вопросительные местоимения чй, чйхел, чйгуна, чйкадар, словамиачаб, ачоиб, басо, бағоят, бисёр: слова, выражающие указания: ана, мана...: междометия: слова и словосочетания, выражающие похвалу: аҳсант, офарин, боракалло, бале, қанд занеди др., и выражающие чувства полного удовлетворения, счастья, гордости и доброжелательности говорящего.

Ключевые слова: предложение, эмоциональное предложение, смысловые оттенки, чувственно-эмоциональные предложения (умственные, интеллектуальные), эмоционально-повествовательные предложения, вопросительные, повелительные, специальные эмоциональные предложения, описательные, эмфатические, междометие, местоимение, частица.

Сведения об авторе: Сабиржанов Солежан, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки ННАТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул Рудаки, 17. Тел: (+992) 907907003

EMOTIONAL SENTENCES AND TYPES OF THEIR MEANING IN THE TAJIK LANGUAGE

The article considers and analyzes one of the little-studied issues of Tajik linguistics - emotional sentences and types of their meaning. In the science of language, the very expression of feelings or emotions is considered one of the signs or functions of a sentence or speech. Consequently, in linguistics, sentences are divided into two groups depending on the expression of emotional meaning: emotional and non-emotional.

The author of the article, based on the materials and examples he collected, divided emotional sentences into two main groups: 1. Sensory-emotional sentences (mental, intellectual), 2. Special emotional sentences. Each group is further subdivided into different types of connotations. Sensual-emotional (intellectual) sentences are divided into declarative, interrogative and imperative emotional sentences. Emotional declarative sentences have emotional shades and expressions: a) happiness, joy, satisfaction and admiration; b) grumbling and complaints, resentment and anger; c) having immense love and affection, and they are done in different ways and means. Emotional-interrogative sentences are divided into three groups (descriptive, emphatic (rhetorical, and expressing dissatisfaction and complaint).

Emotionally imperative sentences are formed with the help of tone (intonation), various imperative forms of verbs, interjections, particles, some pronouns, exclamations and repetition of the semantic component of imperative sentences, eloquent expressions. Special emotional sentences with simple verbs зихйи and phrases: зинда бод, поянда бод, хучаста бод: interrogative pronouns чй, чйхел, чйгуна, чйкадар, words ачаб, ачоиб, басо, бағоят, бисёр: words expressing instructions: ана, мана...: interjections: words and phrases expressing praise: аҳсант, офарин, боракалло, бале, қанд занед, etc., and expressing feelings of complete satisfaction, happiness, pride and benevolence of the speaker

Keywords: sentence, emotional sentence, semantic shades, sensory-emotional sentences (mental, intellectual), emotional-declarative sentences, interrogative, imperative, special emotional sentences, descriptive, emphatic, interjection, pronoun, particle

Information about the author: Sabirzhanov Solezhan, Leading Researcher, the Institute of Language and Literature after Rudaki of the NAST. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave.,

Tel.: (+992) 907907003

ШИНОХТИ МОҲИЯТИ ТАЪРИХ АЗ НИГОҲИ МУҲАММАДҶОН ШАКУРӢ

Ҳошимова Х. ¹

Шинохти таърих, моҳият ва омӯзиши марҳалаҳои рушди он барои арзёбии бурду боҳти гузаштагон ва дарси ибрат бардоштан аз он хеле муҳим мебошад. Дигар ин ки ҷаҳонбинии таърихӣ нависандагон ва таҳаввули тафаккури адабию бадеӣ, яъне падидаҳои бадеии гузашта ба мо хусусияти замони ҳозираро мекушояд. Бинобар ин омӯзиши моҳияти таърихӣ гузашта дар заминаи асарҳои бадеӣ барои муайян кардани таносуби воқеияти таърихӣ ва воқеияти бадеӣ имрӯз низ аҳаммияти махсус дорад. Ниҳоят, дарку биниши таърихӣ, фаҳмидани моҳияти равандҳои муҳимми таърихӣ барои муайян кардани моҳияти аслии замон муҳим буда, омӯзиши амиқи он, дар заминаи таҷрибаи гузаштагон дар шинохти моҳият ва муайян намудани арзишҳои иҷтимоӣ маънавии инсоният на танҳо кӯмак мерасонад, балки ба навҷӯиҳо ва навсозиҳо замина муҳайё месозад.

Принсипи таърихиятро муҳаққиқон дар риоя ва амалӣ намудани се шарти асосӣ зарур шумурдаанд: якум, баррасии падидаҳо ва инкишофи онҳо, дуюм, кушодани алоқамандии онҳо бо падидаҳои дигар ва ниҳоят, омӯзиши таърих дар асоси таҷрибаи ҳозиразамон (ҳамчун калиде барои истифодаи таърих ва интиҳоби муҳимтарин бо мақсади дарки амиқи таърихӣ) [6, 17].

Адабиёт вобаста ба раванди замон, вазъи иҷтимоӣ сиёсӣ ва иқтисодӣ таърихан дигаргун мешавад, яъне падидаҳои таърихӣ он рушдбанда ва тағйирёбандаанд. Воқеан ҳам афкори сиёсӣ иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва адабии мардум таърихан тағйир меёбад ва дар ҳар шакл зухур мекунад. Ба ақидаи адабиётшинос Н. Салимӣ, «ҳофизаи таърихӣ маҷмуи ҳосиятҳои ирсӣ, тасаввуроти ғаризаҳои маънавӣ ва фарҳангиву ҳунарии як халқ ва кулли инсонхост, ки дар ҳар замон ба ҳар шакле зухур мекунад ва шомили силсилаи ногуастаниву мудаввом аст» [5, 8]. Пас метавон гуфт, ки насри муосири тоҷикӣ дар заминаи таҳаввули таърихӣ ва тафаккури бадеӣ бо тақозои замон арзи вучуд кардааст. Истиқлоли Тоҷикистон дар арзишҳои маънавӣ низ тағйироти ҷиддиро ба амал овард ва имрӯз масъалаи бознигарӣ ба таърихи адабиёти замони нав ба миён омадааст.

Адабиёти солҳои 50-90-уми қарни XX давраи бузурги таърихӣ буда, воқеаҳо ва дигаргуниҳои азимро сипарӣ намудааст. Аз ин ҷиҳат давраи пеш аз истиқлол дар таърих ҳамчун давраи шуравӣ сабт гардида, таҳқиқи ҷадиди он ба тамоми бурду бохтани равшанӣ андохтанро тақозо дорад. Ба ин масъала адабиётшинос М. Шукуров ҳамчунин диққати ҷиддӣ дода, навиштааст: «Бо фаро расидани истиқлоли миллӣ ва тағйири куллии бунёди зиндагии иҷтимоӣ давраи тозаи таърих оғоз гардид, қарни бист ба қатори давраҳои гузаштаи таърихӣ даромад. Албатта, зиндагии мо, тафаккури тасаввури мо, аз ҷумла адабиёту санъат, дер гоҳ ба садаи бист вобастагӣ хоҳад дошт, робитаи ногуастани қарни бисту як бо қарни бист ва асрҳои дигар ҳеҷ гоҳ қатъ нахоҳад шуд ва имрӯзу фардо идомаи дирӯзу парирӯз хоҳад буд, вале ба ҳар ҳоле садаи бист дар таърихи халқҳои шуравии собиқ давраест, ки ба охир расидааст. Худуди садаи бист ва бисту як худуди ду давраи бузурги таърихист» [9, 8]. Бале, дар садаи бист ва бисту як марҳалаҳои муҳимми таърихӣ, гузариши як сохт ба сохти дигар, бунёди ҷомеаи дунявӣ ҳуқуқбунёд ба амал омадааст, ки ба тафаккури бадеии мардум таъсир гузоштааст. «Шубҳае нест, ки – таъкид мекунад М. Шакурӣ, – пас аз октябр, яъне аз солҳои бисту сӣ сар карда тафаккури бадеии халқҳои Осиёи Миёна дигар шуд. Ин дигаргунӣ дар адабиёти тоҷикӣ аз охири қарни XIX хеле қувват гирифта буд, вале ҷиддитарин натиҷаҳои эстетикӣ он дар замони баъди октябр ба даст омадаанд» [9, 14]. Аз ин лиҳоз тавачҷуҳ ба таърих, воқеаҳо ҳодисаҳои замон ва омӯзиши афкори бузургон барои таҳлилу тадқиқи амиқи тамоюлҳо ва тозакориҳо аҳаммият дорад. Аммо таҳқиқи ҳамаҷони-

1. Ҳошимова Ҳуршеда – ходими пешбари шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёт ба номи Рӯдакии АМИТ.

баи асарҳои таърихӣ насри шуравӣ тоҷик дар адабиётшиносии тоҷик идома хоҳад ёфт, зеро масъалаҳои зиёде вучуд доранд, ки таҳқиқи онҳо дар як рисолаи илмӣ ё мақола имкон надорад ва баррасии муфассалро тақозо мекунад.

Чунонки ишора шуд, омӯзиши таърихӣ адабиёти қарни XX ба бештари масъалаҳо, ташаккулу тақомули адабиёти воқеъгаро ва бозёфтҳои он равшанӣ хоҳад андохт. Пеш аз ҳама, ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки таваҷҷуҳ ба таърих дар адабиёти шуравӣ тоҷик, хусусан дар солҳои шастаи садаи XX тақомул ёфтааст, зеро ибтидои қарн бо воқеаҳои бузургии таърихӣ оғоз гардида, ин дигаргуниҳои бузургии давр барои офариниши асарҳои таърихӣ мусоидат намудааст. Хусусан дар солҳои 50-90-и садаи бистум дар асоси тағйироти азиями таърихӣ назари воқеъбинона дар адабиёт тадричан зухур карда, вуҷуд меёбад. Агар ба гузашта назар афканем, хоҳем дид, ки қариб дар ҳар давру замон воқеоти бузургии таърихӣ ба адабиёт ҳам таъсири худро бевосита гузоштааст.

Адабиёт, ки инъикоскунандаи дигаргуниҳои кулли ҳаёти инсонӣ мебошад, дар ҳар давру замон воқеоти таърихиро вобаста бо назару ҷаҳонбинӣ ва идеологияи давр арзёбӣ кардааст. Гоҳе воқеоти таърихӣ дар асл аз ҳақиқат дур инъикос шудаанд, ки бешубҳа ба омиле вобастагӣ дорад. «Замони мо, ки навазарӣ ва биниши нав»-ро ба гузаштаю имрӯз тақозо дорад, ба зиммаи аҳли илму адаб вазифаи навро вогузошт. Зарурате пеш омад, ки таҳаввули жанри таърихӣ дар ҳикоя, қиссаю романҳо дар насри адабиёти тоҷики нимаи дувуми садаи XX бо биниши нав тавзеҳ дода мешавад.

Аз солҳои 60-80-и садаи бист дар бораи жанри таърихӣ тадқиқоти зиёде ба анҷом расонида шуд, аз ҷумла И.С. Брагинский, М. Шукуров, Л.Н. Демидчик, Ю. Бобоев, А. Сайфуллоев, Ҷ. Бақозода, Н. Салимов, Б. Худойдодов дар баррасиҳои худ хусусиятҳои насри таърихиро равшан намуданд. Хусусан дар омӯзиши жанри таърихӣ адабиётшинос М. Шакурӣ ҳиссаи арзишманд гузошта, тамоми паҳлуҳои насри таърихӣ устод Айниро баррасӣ намуд. Дар боби «Жанри таърихӣ ва моҳияти замон» (дар китоби «Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо. Насри солҳои 1945-1974»), «Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ» (1987), «Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ» (2006), хусусиятҳои муҳими жанри таърихӣ садаи бист муайян карда шуд, вале М. Шакурӣ соли 1991, вақте ки Тоҷикистон ба истиқлол ноил шуд ба бештари масъалаҳо, арзишҳои маънавӣ аз диди нав назар кард. Сабаби инро адабиётшинос чунин шарҳ медиҳад: «Имрӯз бисёре аз андешаҳои пештараи худро ботил мешуморам, бо қатъият аз онҳо даст мекашам. Баъзеи ин андешаҳо аз пиндорҳои расмӣ замони шуравӣ ва бархе аз норасоии фаҳмиши худам сар зада буданд. Албатта, набояд гумон кард, ки ҳар чӣ то нимаи солҳои ҳаштод (яъне то зухури М. Горбачов ва тағйири меъёрҳои арзёбӣ) навишта будем, нодуруст буд. Не, он гоҳ низ донишмандони мо мулоҳизоти ҷиддии зиёд баён кардаанд. Ва баъзе навазариҳои баъдӣ реша дар воқеияти пеш дорад» [9, 5-6]. Ҷамчунин дар мақолаи «Аз пайи фаҳмиши нав» М. Шакурӣ бар «ақидаҳои давраи пеш аз истиқлолро аз нав санҷидан» таъкид карда, дар назди муҳаққиқон биниши нав ба воқеаҳои муҳими замон, сиёсати ҳукуматдории даврони шуравӣ ва таваҷҷуҳ ба ташаккули насри реалистиро ба миён гузошт.

Муҳаммадҷони Шакурӣ – донишманди барҷаста ва асили тоҷик, ки беш аз панҷоҳ соли ҳаёти худро ба таҳқиқи ҷанбаҳои таърихӣ ва нақди асари бадеӣ бахшидааст. Дар «Зиндагиномаи худнавишт» М. Шакурӣ дар бораи ба расмӣ дароварда шудани рӯзи таваллуд, аҳли байт ва рӯзгору фаъолияти илмӣ хеш дар ҳаҷми 13 саҳифа маълумот додааст. Таълифоти устод М. Шакурӣ, чунон ки ишора кардаанд, аз 44 китоб ва бештар аз 500 мақола иборат буда, масъалаҳои умдатарини адабиётшиносӣ ва забоншиносиро фаро гирифтаанд.

Ба осори илмӣ М. Шакурӣ устодашон И. Брагинский баҳои баланд дода, аз ҷумла гуфтааст: «Осори илмӣ Муҳаммадҷон Шукуровро санадшиносии амиқ хос аст, ки бар ҷамъоварӣ ва гулчин кардани санадҳо, батамом омӯхтану таҳлил кардани онҳо ва дар ин замина берун овардани ҳулосаҳои қавию собитҳои илмӣ асос ёфтааст. Ин махсусият ба асарҳои олим ҳақнигорӣ асил бахшида, хонандаро бо мағзи эҷодиёти нависандае, ки ҳадафи таҳқиқи ӯ қарор гирифтааст, шинос мекунад» [8, 36-38].

Воқеан ҳам устод М. Шакурӣ олими забардаст ба шумор меравад, ки осори илмӣ хеш масоили муҳимми таърихию фарҳангӣ ва нақди адабиро фаро гирифтаанд. Бояд гуфт, ки то замони ба истиқололият расидани Тоҷикистон (соли 1991) назари М. Шакурӣ дар бораи моҳияти ҷамъияти шуравӣ дигар буд. Вобаста ба замон дар адабиёти даврони шуравӣ «ҷанбаи иҷтимоӣ синфӣ ба унвони меъёри асли» ба қор бурда мешуд, бинобар он устод М. Шакурӣ низ аз назари иҷтимоӣ синфӣтаҷӯӣ барҳазар набудааст. Аммо дар солҳои охир ақидаи адабиётшинос дар бораи таърихи ҷамъияти шуравӣ, хусусан «мазмунӣ иҷтимоӣвиҷи сиёсӣ солҳои бисту сӣ ва чилу панҷоҳ» дигар шуд. Вале бо вучуди он ба ақидаи устод М. Шакурӣ «адабиёти шуравӣ тоҷикӣ ҳам як ҳиссаи ҳамон воқеияти таърихӣ, ҳамон шароити воқеиятро аз баъзе ҷиҳатҳо ҷунон ки буд, инъикос додааст» [9, 10]. Пас бурду боҳти даврони шуравӣ низ бояд аз дидгоҳи нав баррасӣ шавад. Ҳамин тариқ, адабиётшинос М. Шакурӣ дар солҳои охири ҳаёти худ бо вучуди бемор буданаш, асарҳои илмӣ хешро асосан аз рӯи меъёрҳои нав, биниши нав таҳрир кард. Бо фаро расидани истиқлолияти миллӣ ва тағйири куллии бунёди зиндагии иҷтимоӣ ба назари М. Шакурӣ, давраи нави таърих оғоз гардид.

Албатта, раванди дигаргуниҳои садаи бист то замони ба истиқлол расидани Тоҷикистон аз тарафи адабиётшиносон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, вале танҳо аз диди идеология ва сиёсати ҳамон замон. Дар натиҷа ғайолияти бисёр шахсиятҳои барҷаста ва баъзе воқеаҳо аз назарҳо пинҳон монд. Ба ин маънӣ М. Шакурӣ шахсиятҳои барҷастаеро монанди Абдурауфи Фитрат, Саидахмадхонаи Аҷзӣ ё Маҳмудхонаи Бехбудӣ ном мебарад, ки гӯё ин мардон дар майдони адабиёт вучуд надоштанд «ва ҳол он ки дар шахсияти онҳо, аз ҷумла дар ғайолияти пуриштилофи Фитрат зиддиятҳои тунду тези овони инқилоби иҷтимоӣ, пастию баландии роҳҳои таърихӣ замон, драматизму фоҷиаҳои он равшану возеҳ нақш гузоштаанд. Инро бо ҷузъиёту тафсилат надонем, ҳастии таърихӣ худро ноқурра хоҳем донист» [9, 15].

Биниши нави воқеъбинонаи М. Шакурӣ ба таърихи давраи шуравӣ ва замонҳои пеш аз он, дар роҳи муайян кардани моҳияти аслии ҳақиқат дар адабиёт, назари устодро дигар кард. Ба андешаи М. Шакурӣ, дар давраи шуравӣ «аз байн бурдани ёди таърихӣ паёмдари мудҳише дошт: шуури эстетикӣ миллиро аз баъзе хусусиятҳои муҳимми анъанаи ҷандинасра маҳрум сохт, дар баъзе мавридҳо бинои онро аз беҳу бунёд вайрон кард» [9, 16]. Бешубҳа, барои қурра донишмандони таърихӣ ҳалқи худ бояд воқеиятҳои замон ва ғайолияти шахсиятҳои барҷаста амиқ ва бо тамоми ҷузъиёташ омӯхта шавад, танҳо дар ин маврид метавон ҳақиқати таърихро муайян кард. Ҷунин ақидаро М. Шакурӣ дар шинохти нави адабиёту таърих таъкид кардаанд. Дар давраи шуравӣ, ҷунонки баъдан маълум гардид, мардуми тоҷик як андоза аз таъриху адабиёт дур шуда буд, ки ин ҳақиқат сабаби «барои инкишофи тафаккури бадеӣ», шуури эстетикӣ оқибатҳои нохуш овард.

Маълум аст, ки адабиёти давраи шуравӣ адабиёти реализми сотсиалистӣ ба шумор мерафт, вале ба пиндошти М. Шакурӣ, «реализми адабиёти тоҷикӣ солҳои сиву чилу панҷоҳ дар бисёр мавридҳо ҷандон реализми амиқ набуд. На танҳо беташрибагиву камташрибагии нависандагон, балки бештар аз ҳама воқеияти иҷтимоӣ ва ноҳинҷорӣҳои замон имкон надод, ки биниши реалистӣ амиқ равад» [9, 26]. Илова бар он «замонасозии сиёсӣ, ба масъалаҳои зиндагонӣ бо саҳлангорию содаандешӣ ва иҷтимоигарии оддӣ наздик шудани нависандагон, назари сотсиологии онҳо монанди ҷиддие дар роҳи инкишофи реализми ҳақиқӣ пеш овард, анъанаҳои бадеии миллии ҷандин асрро бар боди фано додан гирифт». Имрӯз дар давраи истиқлол метавон гуфт, ки адабиёт озод аст ва нависандагон дар ҷустуҷӯҳои эҷодкоронаи хеш бештар имкон доранд. Бинобар ин М. Шакурӣ умед мебардад, ки дар оянда «ҳақиқати ҳол бо ҷустуҷӯҳои илмӣ паҷӯҳишгарон, ба вежа наврасони навбин, равшан хоҳад шуд».

Дар охири қарни бист, вақте ки Тоҷикистон ба истиқлол даст ёфт, ҷунонки дар боло ишора шуд, М. Шакурӣ ба бисёре аз масоил бо диди нав нигарист. Ҳанӯз дар солҳои 60-уми садаи XX М. Шакурӣ ба инкишофи жанри таърихӣ дар насри тоҷик таваҷҷуҳ зоҳир карда

буд. Ба андешаи ӯ, дар насри тоҷик тадқиқи васеи ҳаёти халқ бештар аз ҳама дар жанри таърихӣ, таърихии инқилобӣ ва тарҷумаи ҳоли бадеӣ амиқ рафтааст (Жанри таърихӣ ва ҳудогоҳии халқ // Садои Шарк, №10, 1976, С.123). Чунонки маълум аст, анъанаи таърих-нависӣ, ки дар фаъолияти илмию адабии устод С. Айни чараён гирифта, яъне ин анъана пеш аз Инқилоби Бухоро дар эҷодиёти аҳли илму адаби гузашта, аз ҷумла дар навиштаҳои Аҳмади Дониш, вучуд дошт. «Ҳомили ҳофизаи таърихӣ халқ аст, синф, табақаю гурӯҳ ва ё афроду ашхос метавонад ягон ҷиҳати онро ба комилтарин шакле дар ҳастии хеш инъикос кунад» [5, 8]. Садриддин Айни таърихро дар шакли васеъ, комил дар асарҳояш бо маҳорати баланд инъикос кардааст. Дар солҳои бист нависанда оид ба таърих ғайр аз чанд мақола се китоб – «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» (1920-1921), «Материалҳои таърихи инқилоби Бухоро» ба забони ўзбакӣ (1926) ва «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро навишт, ки аз ҷониби М. Шакурӣ ҳамаҷониба тадқиқ шудаанд.

Метавон гуфт, ки М. Шакурӣ дар адабиётшиносии тоҷик муҳаққиқест, ки назари таърихии устод С. Айни (дар повести «Одина», романи «Дохунда», эпопеяи «Ғуломон», очерки таърихии «Темурмалик», инчунин дар «Ёддоштҳо»), Ҷ. Иқромӣ (дар романҳои сегонаи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» (1960-1973), драмаҳои «Дохунда» (1954), Дилҳои сӯзон» (1970), «Гарнизон таслим намешавад (1974)), С. Улуғзода (дар «Шӯриши Восеъ» (1930), намоишномаҳои «Рӯдакӣ» (1958), «Темурмалик» (1968), «Алломаи Адҳам» (1973), романи «Восеъ» (1967), повести «Ривояти суғдӣ» (1975), Р. Ҷалил (дар романҳои «Одамони ҷовид (1941-1949, «Шӯроб» (1956-1967), Ғ. Абдулло (драмаҳои «Тӯфон» (1957), «Хуррият» (1964), «Сарбозони инқилоб» (1970)), мавзӯи насри Р. Ходизода ва инкишофи баъдинаи насри тоҷикро дар солҳои 70-80-уми садаи XX дар осори Ф. Муҳаммадиев, Ҷумъа Одина, Саттор Турсун, Ёрун Кӯҳзод, Сорбон, Баҳром Фирӯз, Абдулҳамид Самад, Караматуллоҳ Мирзоев ва дигарон муфасссал омӯхта, тадқиқ намуда, инъикоси мақоми таърихро дар насри тоҷик муайян кардааст.

Дар мавриди тадқиқи «Ёддоштҳо»-и устод Айни М. Шакурӣ ба назари таърихии нависанда таваҷҷуҳ намуда, ба чунин натиҷа мерасад: «Китоби «Ёддоштҳо» авҷи реализми Айнист, ки ҳар он чиро, ки миллат дар як давраи муҳимми таърих дошт, мукаммалан фаро гирифт, онро бо диди ибратомӯзи таърихӣ амиқан санҷид ва ҳудогоҳии миллиро як дараҷа боло бурд, то ки раҳнамои фардои таърихӣ бошад.

Айни гуфта буд: «Таърих он гоҳ маъние хоҳад дошт, ки ба дасти мардумон силоҳе дар муборизаи роҳи фардо бошад» [9, 279].

Дар натиҷаи омӯзиши ҳамаҷонибаи осори Садриддин Айни, ки дар навиштаҳояш моҳият ва асли масъалаҳои муҳталифи таърихии халқи тоҷикро фаро гирифтааст, М. Шакурӣ ба натиҷае мерасад, ки адабиёту таърихи ғании тоҷик барои устувор сохтани пояҳои маънавии ҳастии халқ, моҳияти ҳастии инсон, мақсад ва зиндагӣ, вазифаи инсон дар назди ҷомеа, замон ва таърих аҳаммияти муҳим дорад. Танҳо омӯзиш ва дарки таърихи гузаштагон ва натиҷаҳои солим бардоштан аз он мардуми соҳибмаърифатро ба ояндаи нек раҳнамо месозад.

Метавон гуфт, ки сарнавишти воқеъбинонаи таърихи халқи тоҷик дар осори Садриддин Айни воқеъбинона тасвир ёфт, ин ва дигар осори арзишманди адибони тоҷик дар мавзуи таърих ба он мусоидат кард, ки мардуми тоҷик аз мероси маданияту адабии ҳазорсолаи худ маҳрум намонад ва ҳамчун миллати бузурги соҳибтаърих дар арсаи ҷаҳон шинохта шавад. Аз ин рӯ, муҳаққиқ М.Шакурӣ дар мавриди баррасии насри тоҷик дар қисмати асосҳои милли ва байналмилалӣ ба чунин натиҷа мерасад: «Ҳар халқ рӯзгорони навини ҳозира ва ояндаи раҳшони худро он гоҳ барпо карда метавонад, ки аз ҳофизаи таърихӣ маҳрум набошад ва таърихи худ, таърихи тӯлонии ба вучуд оварда шудани дорониҳои моддӣу маънавии худро ба ҳубӣ донад ва аз дарсҳои он сабақ гирад» [Имрӯзи насри тоҷик, с.142]. Барои мисол, дар ин роҳ якумин асари тадқиқотии Садриддин Айни дар адабиётшиносӣ «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) «барои исбот кардани мавҷудияти халқи тоҷик, маданият, адабиёт ва забони ӯ» як хидмати бузурги таърихиро дар роҳи муборизаи иҷтимоӣу сиёсии он давр анҷом дод. Аз ин рӯ, чунин натиҷа гирифтани мумкин аст, ки дар заминаи омӯзиши таъ-

рихи насри тоҷик, осори илмию тадқиқотӣ ва бадеии нависандагони давр, хусусан, осори С. Айнӣ, тадқиқи равандҳо ва тамоюлҳои таърихӣ адабии тоҷик муҳаққиқ М. Шакурӣ саҳми босазое гузошт. Дар давраи истиқлол устод М. Шакурӣ на танҳо аз баъзе назарҳои табакотӣ, синфӣ ва пиндорҳои замони шуравӣ даст кашидааст, балки ба қадри имкон, навназарӣ ва мулоҳизоти хешро дар бораи вазъи умумии адабиёт ва дигаргуниҳои таърихӣ иброз доштааст, ки аҳамияти он барои адабиёти кунунии тоҷик бағоят бузург аст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

- Набавӣ, А. Таърихият ва тасвири равонӣ (психологӣ) [Матн] / А. Набиев // Ҷустурҳо ва ибтикорот дар наср: маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Адиб, 2009. – 324 с.
2. Раҷабӣ М. Бурду боҳти насри таърихӣ [Матн] // Садои Шарк, №10, 1985. – С.112.
3. Раҷабӣ, М. Тадқиқи таърих – тадқиқи характер [Матн] / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 192 с.
4. Сайфуллоев А. Бурду боҳти насри тоҷик [Матн] / А. Сайфуллоев // Садои Шарк, 1976. – №7. – С. 60-72
5. Салимов Н. Маърифати бадеии таърих [Матн] / Н. Салимов. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1997. – 173 с.
6. Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении Образ, метод, характер [Текст]. – М.:, 1962. – 452 с.
7. Шакурӣ, М. Таърихи адабиёти советии тоҷик: насри солҳои 1941–1974 [Матн] / М. Шакурӣ // – Душанбе: 1980. – 379 с. – 4 ҷ.
8. Шакурӣ, М. Абармарди илму фарҳанг [Матн] / М. Шакурӣ // Маҷмуаи мақолаҳо, ёддошт ва меҳрномаҳо бахшида ба 80–солагии академик М. Шакурӣ. – Душанбе; 2006. – 367 с.
9. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист [Матн] / М. Шакурӣ. – Душанбе: 2006. – 456 с.
10. Шарифов Х. Гӯяндаи достони таърихи тоҷикон. Дар китоби Озурдагон ва умедворон (андешаҳо оид ба адабиёти гузашта ва муосир) [Матн]. – Душанбе: “Сино”, 2001, с.174-195.
11. Шукуров М. Жанри таърихӣ ва моҳияти замон [Матн] / М. Шукуров // Садои Шарк, №3, соли 1971. – С.122-136.
12. Шукуров М. Жанри таърихӣ ва ҳудӯҳои халқ [Матн] / М. Шукуров // Садои Шарк, №10, 1976, С.122.
13. Шукуров, М. Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ [Матн] / М. Шукуров. – Хучанд: Нури Хучанд, 2006. – 190 с.
14. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 452 с.

ШИНОХТИ МОҲИЯТИ ТАЪРИХ АЗ НИГОҲИ МУҲАММАДҶОН ШАКУРӢ

Муаллиф дар мақола шинохти моҳияти таърих, марҳилаҳои рушду такомул ва муҳимияти омӯзиши онро аз нигоҳи адабиётшинос М. Шакурӣ баррасӣ намудааст. Дар мақола гуфта мешавад, ки таваҷҷуҳ ба таърих, воқеаю ҳодисаҳои замон ва омӯзиши афкори бузургон барои таҳлилу тадқиқи амиқи тамоюлҳо ва тозақориҳои аҳамияти ҳоса дорад. Таҳқиқи ҳамаҷонибаи асарҳои таърихӣ насри шуравӣ тоҷик дар адабиётшиносии тоҷик ҳанӯз идома дорад, зеро масъалаҳои зиёде ҳастанд, ки таҳқиқи онҳо дар як рисолаи илмӣ ё мақола имкон надорад ва баррасии бештареро тақозо мекунад. Бо суҳанони дигар, аз нигоҳи нав омӯзиши қарни XX ба бештари масъалаҳо, ташаккули такомули адабиёти воқеъгаро ва бозёфтҳои он равшанӣ хоҳад андохт.

Дар ин баррасӣ муайян шудааст, ки дарку биниши таърихӣ, фаҳмидани моҳияти ра-

вандҳои муҳимми таърихӣ ва дарси ибрат бардоштан аз он барои муайян кардани маънои аслии замон ва ояндаи ҷомеа ниҳоят муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: таърих, раванд, моҳият, таҳаввул, афкор, замон, абабиёт, адабиётшиносӣ, М. Шукуров, дирӯз, имрӯз

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳошимова Хуршеда – ходими пешбари шӯбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёт ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишонӣ:** Ёумъурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21.

Тел.: +992 93-511-23-87

ПОЗНАНИЕ ИСТОРИИ И ЕЕ СУЩНОСТИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МУХАММАДЖАНА ШАКУРИ

В статье рассматривается познание сущности истории, ее развитие и совершенствование, значимость её изучения с точки зрения М.Шакури. Отмечается, что обращение внимание на историю, события периодов и изучение передовых мыслей имеют большое значение для анализа и глубокого изучения тенденций и процессов. Однако, всестороннее исследование истории на основе таджикских исторических произведений советского периода должно продолжаться в будущем, так как существует много вопросов, исследование которых не возможно в рамках одной статьи или же монографии. Иначе говоря, новый взгляд на историю и литературу XX века может внести много ясности в большинство вопросов, связанных с развитием и совершенствованием реалистической литературы и ее особенностей.

В данной статье определено, что исторический взгляд, понимание сущности важных исторических процессов является очень важным шагом в определении главного смысла связи литературы и общества в историческом плане.

Ключевые слова: история, процесс, преобразование, мысль, период, литература, литературоведение, М. Шукуров, вчера, сегодня.

Сведения об авторе: Хошимова Хуршеда – Институт языка и литературы им. Рудаки Академии наук Республика Таджикистан, ведущий стар. науч. сотрудник. Адрес: Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 21.

Тел.: +992 93-511-23-87

KNOWLEDGE OF HISTORY AND ITS ESSENCE FROM THE POINT OF VIEW OF MUHAMMADJON SHAKURI

The article examines the knowledge of the essence of history, its development and improvement, and the significance of its study from the point of view of M. Shakuri. It is noted that paying attention to history, events of periods, and the study of advanced thoughts are of great importance for the analysis and in-depth study of trends and processes. However, a comprehensive study of history based on Tajik historical works of the Soviet period should continue in the future, since there are many issues that cannot be studied within the framework of one article or monograph. In other words, a new look at the history and literature of the XX century can bring a lot of clarity to most issues related to the development and improvement of realistic literature and its features.

This article determines that a historical view, understanding the essence of important historical processes is a very important step in determining the main meaning of the connection between literature and society in historical terms

Keywords: history, process, transformation, thought, period, literature, literary criticism, M. Shukurov, yesterday, today.

About the author: Khoshimova Khursheda - a leading employee of the modern literature department of the Rudakii Institute of Language and Literature of the NAST

Тел.: +992 93-511-23-87

УСУЛҲОИ МАҲФУЗМОНИИ ИБОРАҲОИ РЕХТАИ ФЕЪЛИИ ОСОРИ НИЗОМӢ ДАР ГӢИШҲОИ ТОЧИКӢ

Чӯраева С.¹

Мусаллам аст, ки аносири луғавии дар гӯишҳои мухталифи тоҷикӣ пайдормондаи осори кӯхани асримиёнагӣ барои возеҳ гардидани нуктаҳои нокушуда ва мавҳуми таърихи забони тоҷикӣ мадади калон хоҳад расонид. Аз ин ҷиҳат унсурҳои тасодуфӣ ва аҳамияти дувумдараҷа доштаи забон ҳисобидани чунин калимаю ибораҳо мувофиқи мақсад нахоҳад буд. Ба ин нукта ҳанӯз ҳале барвақт муҳаққиқи машҳури Эрон Парвиз Нотили Хонларӣ ишора карда навишта буд, ки пасту беарзиш шуморидани ин гуна дороиҳои луғавии забон ва ба онҳо бо ҷашми безъитиноӣ нигаристан дуруст нест, зеро онҳо низ «...суратҳои дигаре аз ҳамон забони аслии кӯҳан ё муншаиб аз асли бостонии кӯҳане ҳастанд.» [17, 82]. Ба чунин гуфтаҳо ҳаминро афзудан лозим меояд, ки бисёре аз вожаю ифодаҳои ғавқ, баҳусус воҳидҳои фразеологӣ дар давраҳои ҳале қадим ба вучуд омадаанд. Даврони тахминии ташаккули онҳоро аз рӯи вожаҳои дохилиашон муайян намудан мумкин аст: аксари он таъбирҳои, ки дар таркиби худ фақат калимаҳои аслии тоҷикӣ доранд, дар асрҳои пеш аз ҳуҷуми арабҳо ба вучуд омадаанд, аммо онҳое, ки дар таркибашон як-ду ё беш аз он вожаҳои иқтибосӣ, баҳусус арабиҳо доранд, дар садаҳои баъдтар ташаккул ёфтаанд. Ҳамин ҷиҳати масъаларо дар назар дошта, забоншиноси маъруфи тоҷик, профессор Мачидов Ҳ. навиштааст, ки «инъикоси захираи фразеологӣ умуми-эрониро дар забонҳои ҷудогонаи имрӯза, албатта, бисёр вақт дар шакли як андоза тағйирёфта ва дигаргуншуда мушоҳида намудан мумкин аст. Чунинчи, ибораҳои тоҷикии «қасам хӯрдан», «гӯш додан» ва монанди инҳо, ки аз қабилҳои воҳидҳои фразеологӣ ҳале қадимаи тоҷикӣ ба шумор мераванд, бо тағйироти андаке дар забонҳои дигари имрӯзаи эронӣ ба қор бурда мешаванд. Ибораи «қасам хӯрдан», ки дар таркиби худ калимаи арабии «қасам»-ро дорад, варианти лексии нисбатан баъдтари ифодаҳои қадимаи тоҷикии «савганд хӯрдан» ё «савганд ёд кардан» мебошад» [7, 67].

Таҳлили ибораҳои рехтаи осори Низомӣ ва муқоисаи истифодаи онҳо бо гӯишҳои ҳозираи тоҷикӣ нишон медиҳанд, ки қисме аз онҳо дар тури мавҷудияти дуру дарози худ ба таҳаввулоти шаклӣ, ҳиссаи дигар ба дигаргунӣ шаклию маъноӣ ва гурӯҳи севумашон аз баъзе маъноҳои кӯҳанашон маҳрум шудаанд ё дорои маъноҳои нав гардидаанд, ки ба риштаи таҳлил кашидани ҳар кадоме аз онҳо барои инъикос гардидани дараҷаи таҳаввули онҳо мадади калон хоҳад расонд.

Дар осори мансуру манзуми асри XII ибораҳои рехтаи феълӣ ҳамчун захираи муҳими луғавӣ мақому мавқеи махсус дошта, дар ифодаи маъноҳои мухталиф мавриди истифода қарор гирифтаанд. Маҳз ба ҳамин нукта ишора карда, забоншиноси шинохта, шодравон Ҳалимов С. қайд карда буд, ки «ибораҳои рехта ҳамчун яке аз қисматҳои муҳими таркиби луғавии забон таърихан ташаккул ва таркиб ёфта, дар осори манзуми ин асрҳо (садаҳои XI-XII - С.Ҷ.) то андозае инъикос ёфтааст» [18, 34]. Таҳлили таркиби луғавии ашъори Низомии Ганҷавӣ баёнгари он аст, ки ӯ дар радифи истифода аз аносири луғавии адабӣ, умумистеъмолӣ боз баъзан таркибу ибораҳоеро истифода намудааст, ки онҳо ҳам дар забони осори гузаштагон, ҳам дар даврони ҳозира доираи маҳдуди қорбурд доранд, вале ҳамин унсурҳои луғавии дар забони адабӣ маҳдудистеъмол дар гӯишҳои ҳозираи тоҷикӣ фаровон ба назар мерасанд. Чунин ибораҳоро аз рӯи дараҷаи мутобиқат доштаниашон бо меъёрҳои забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ба гурӯҳҳои зайл тақсим намудан мумкин аст:

1. Як қисми ин гуна таъбирҳоро онҳое ташкил медиҳанд, ки аз ҷиҳати шаклу маъно аз забони ҳозира тафовуте надоранд. Ба силсилаи чунин ибораҳо таъбирҳои аз раҳ задан (Ҳавои дил раҳаш мезад, ки барҳез, Гули худро бар ин шаккар баромез – 8, 1, с. 100), ба дасти қасе афтодан (Ҳам охир дар қанори пастам афтӣ, – Ба даст оиву ҳам дар дастам афтӣ – 8,

1. Чӯраева Сарвиноз – н.и.ф., дотсенти Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи акад. Б. Ғафуров.

1, с. 295), гӯш кар кардан (Набиди талх бо ӯ мекунам нӯш, – Зи талхҳои Ширин кар кунам гӯш – 8, 1, с. 295), бозори касе тез шудан (Аз он пазруфтаҳои рағбатангез, – Дигарбора шавад бозори ман тез – 8, 1, с.408), бозор тез кардан (Гавҳари гӯши гавҳаровезаш, – Карда бозори ошиқон тезаш – 8, 3, с.123), чашми бад дур (Дурроҷаи Муштарӣ ба он нур, – Аз чашми ту гуфта чашми бад дур – 8, 2, с. 38), ба ҳуш омадан (Омад чу ба ҳуши ҳештан боз, – Дод аз дили худ шикебро соз – 8, 2, с.204), дида бастан (Чунки Баҳром шуд нишотпараст, – Дида дар нақши ҳафт пайкар баст – 8, 3, с.148), дам задан (То дами субҳ ҳеҷ дам назананд, – Чуз паи якдигар қадам назананд – 8, 3, с. 232), аз ғам сӯхтан (Шамъвор имшабе барафрӯзам, – К-аз ғамат чун чароғ месӯзам – 3, с.176), ба гӯш расидан (Ба гӯши халифа расид ин сухан, – Ки нақли нав омад зи кони куҳан – 8, 5, с.75), дилро шикастан (Диламро ғами бенавоӣ шикаст, – Гирифтаи раҳи нонвоӣ ба даст – 8, 5, с.80), ангушт ба дандон газидан 3-ин ситам ангушт ба дандон газид, – Гуфт: «Ситам бин, ки ба мурғон расид» – 8, 5, с.316), корд ба устухон расидан (Нағзорам нохуне зи дастат, – Чун корд ба устухон расидаст – 8, 5, с.403), дида дӯхтан (Ба зонуи адаб пешат нишонам, – Бидӯзам дида в-он ғаҳ дар ту бинам – 8, 1, с.301) ва монанди инҳо дохил мешаванд.

2. Гурӯҳи дигари ибораҳоро онҳое ташкил медиҳанд, ки дар тӯли мавҷудияти тӯлонияшон вожаҳои алоҳидаи таркибашон ё унсурҳои алоҳидаи калимасозу шаклсозашон ё ки калимаҳои ёварӣ дар муносибати грамматикӣ байни вожаҳо истифода мешаванд ба таҳаввулот дучор гардидаанд. Масалан, дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ва ғӯшҳои он ибораи фразеологӣ аз даҳон бӯи шир омадан ба кор меравад. Дар осори Низомӣ бошад, ин ибора дар натиҷаи ивази яке аз вожаҳои таркиби он- даҳон ба дандон ба гунаи аз дандон бӯи шир омадан (Ҳанӯзам бӯи шир ояд зи дандон, – Машав дар хуни ман чун шер хандон – 8, 1, с. 65) мавриди истифода қарор гирифтааст. Бо ибораи намак хӯрда намакдонро шикастан низ ҳодисаи ба ин монанд рӯй додааст, яъне шоир бо роҳи ивази калимаи шикастани таркиби ибора ба вожаи рехтан таъбири мазкурро ба шакли намак хӯрдан, намакдон рехтан (Намак хӯрдан, намакдон рехтан чанд, – Бас он, к-аз баҳри ту бечора гаштам – 8, 1, с.299) табдил додааст. Ба силсилаи чунин ибораҳои рехта боз даст бар пой задан (Ба сони ғӯсфанди кушта бар чой, – Фурӯ афтода мезад даст бар пой – 8, 1, с. 167), пой хешро баркашидан (Аз ин ҷо агар баркашам пой хеш, – Ниғаҳ дорам андозаи рои хеш – 8, 4, с.248), орзу даршикастан (Хандаи ғафлат ба даҳон даршикаст, – Орзуи умр ба ҷон даршикаст – 8, 5, с.391) ва ғайраҳо метавонанд мансуб бошанд, ки дар онҳо имрӯз мутаносибан пешоянди бар ба пайвандаки "–у" иваз шуда (дасту пой задан), ба ҷои ҷонишини хеш калимаи худ истифода гашта, пешвандҳои феълсози бар-(пойи худро кашидан) ва дар- (орзу шикастан) фурӯгузор шудаанд.

3. Дасти дигари фразеологизмҳои осори шоирро онҳое ташкил медиҳанд, ки ҳоло асосан дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ истифода гардида, дар забони адабӣ бештар дар нутқи персонажҳои асари бадеӣ ба назар мерасанд. Ибораҳои чапро аз рост надоништан (Хирад дар ҷустанаш хушёр бархост, – Чу доништан, намедонад чап аз рост – 8, 1, с. 26), аз даст ҳеҷ кор наомадан (Ба саҳти меғузаштан рӯзгоре, – Намеомад зи дасташ ҳеҷ коре – 8, 1, с.208), беҳуд шудан (Овози нашид баркашидӣ, – Беҳуд шуда сӯ ба сӯ давидӣ – 8, 2, с.86), ҷони касеро баровардан (Кас нест, ки оташе дарорад, – Дуд аз ману ҷони ман барорад – 8, 2, с.95 бо касе (чизе) бозӣ кардан (К-осмон бин, ҷӣ турктозӣ кард, – Бо чу ман хусраве ҷӣ бозӣ кард – 8, 3, с.151), кор аз даст рафтан (Гарм гаштам ҷунон ки гардад маст, – Ёр дар дасту рафта кор аз даст – 8, 3, с.165), душманро ба шакар куштан (Симкушон, к-оташи зар куштаанд, – Душмани худро ба шакар куштаанд-8, 5, с.358) аз ҳамин ҷумла мебошанд.

4. Баъзеи ин гуна ибораҳо ҳоло танҳо дар як ё ду лаҳҷаи тоҷикӣ мавриди истифода қарор доранд. Масалан, дар байтҳои зерини Низомӣ таъбирҳои захира бидаридан (Зи бас бонги шайпури захирашикоф, – Бидаррид захира, бупечид ноф – 8, 4, с.177) ва саҳт гирифтаи (Рутаб, к-ӯ расида бувад бар дарахт, – Ба сустӣ расад, гар нагириш саҳт – 8, 4, с.421) дучор меоянд. Агар имрӯз ибораи захира бидаридан, ки маънои «тарсидан»-ро дорад, танҳо ҳоси лаҳҷаи Исфара (дар ноҳияи Панҷакент низ дида мешавад) бошад [19, 26], пас таъбири

дувум дар ифодаи маънои «чиддӣ муносибат кардан» бештар аз забони мардуми ҷануби Тоҷикистон шунда мешавад.

5. Дар байни чунин захираҳои луғавӣ ибораҳои низ дучор меоянд, ки соҳибони осори гузашта онҳоро дар қаринаҳои гуногун ба кор бурда, якеро бештар, дигареро камтар мавриди истифода қарор додаанд. Чунончи, дар ашъори Низомӣ ибораи дер ояду шер ояд (Ба арзи зиндагӣ дер омадам, дер, – В-агар дер омадам, шер омадам, шер – 8,1, с.44) боз ба гунаи дер ояду дуруст ояд (Чӣ хуш гуфт ин суҳан пири ҷаҳонгард, – Ки «дер ою дуруст ой, эй ҷавонмард» – 8, 1, с.44) низ ба кор бурда шудааст.

Имрӯз ҳам дар забони адабии тоҷикӣ, ҳам ғӯишҳои он танҳо шакли аввал дучор меояд.

Ифодаҳои ба дил гуфтан [8, 209], дар дил омадан [8, 123] низ аз қабилҳои ҳамина гуна воҳидҳои фразеологӣ ҳастанд, ки Низомии Ғанҷавӣ онҳоро дар баёни маънои «ба худ гуфтан» ба кор бурдааст. Имрӯз дар қатори дигар ғӯишҳои тоҷикӣ ҳар ду таъбирро сокинони шимоли Тоҷикистон ба маънои «тахмин кардан» мавриди истифода қарор медиҳанд [2, 108].

6. Дар ашъори Низомии Ғанҷавӣ як силсила ибораҳои фразеологӣ ба назар мерасанд, ки онҳо низ дар айни ҳол дар забони адабии тоҷикӣ мустақиман нестанд, аммо дар ғӯишҳои тоҷикӣ ба ҳама гунаи қадим ё бо таҳаввулотӣ ҷузъии шакливу маъноӣ маҳфуз мондаанд. Яке аз чунин ибораҳо воҳиди фразеологӣ бӯ шундан (Мурғ зи гул бӯи Сулаймон шунид, – Нолаи доводӣ аз он баркашид – 8, 5, с.298) ҳисоб мешавад.

Барои забони адабии ҳозираи тоҷикӣ бегона будан ва фақат ҳоси лаҳҷаҳои алоҳида будани ин ибора ба маънои «эхсос намудан ба воситаи узви шомма» олимонаро ба ҳулосае овардааст, ки истифодаи феъли таркиби он: шундан ба маънои «дарк кардан ба воситаи ҳисси бӯёӣ» мувофиқи тақозои ҳусни баён нест (ниг. 3, с.39; 11, с. 256). Вале аҷиб аст, ки ҳамина калимаи «мувофиқи тақозои ҳусни баён» набударо ҳанӯз Абулқосим Фирдавӣ, Саъиди Ғанҷавӣ ва дигар адибони асримиёнагӣ ба кор бурдаанд:

Наванд аспӣ ӯ бӯи аспон шунид,
Хурӯше бароварду андар дамид.

[15, ҷ.5, 192]

Бӯи пирохани гумкардаи худ мешунавам,
Ғар бигӯям, ҳама ғӯянд, залолест қадим.

[14, ҷ.2, 192]

Ҷозилов М. дар «Ғарҳанги ибораҳои рехта» ибораи «бӯи ҷизеро ғарҳидан (шундан)»-ро зикр намуда, онро «ҷизеро доништан, ба ҷизе пай бурдан» шарҳ додааст ва аз Ҷ. Ирфон, инчунин баъзе маҷаллаҳои рӯзномаҳо шӯҳид овардааст [16, ҷ.1, 149].

7. Афзунӣ таъбирҳои феълиро дар осори Низомӣ аз ҳамина ҳам ғарҳидан мумкин аст, ки шоир барои ифодаи мафҳуми «мурдан, ғарҳидан» силсилаи зиёди чунин ибораҳоро мавриди истифода қарор додааст. Азбаски роҷеъ ба ифодаи мафҳуми «мурдан, ғарҳидан» суҳан рафт, бояд ишора намуд, ки ҷанде аз муҳаққиқон дар ҷараёни тадқиқи асарии ин ё он шоир ё нависанда дар баёни мафҳуми номбурда ба кор рафтани ҷил [21, с. 92] ё сад [5, с. 18] ё ки ҳазору ҳаштасду ҳаштоду нӯҳ (ниг. 4, с.89-139) калимаҳои ибораҳоро ишора намудаанд. Аз осори Низомии Ғанҷавӣ маълум мегардад, ки корбурди ин гуна таъбирҳо дар забони тоҷикӣ собиқаи тӯлонӣ доштааст: ҷон баровардан (В-он кас, ки на ҷон ба ту супорад, Он беҳ, ки зи ғусса ҷон барорад – 8, 2, с.87), ҷон додан (Ёре, ки зи ҷон мутеам ўро, – Дар додани ҷон шафеам ўро – 8, 2, с.95), ҷон супордан (Чун ҷони худ инчунин супорам, – Бар ҷони шумо ҷӣ раҳмат орам? – 8, 2, с.134), аз ҷаҳон бурун рафтан (Аҳвол ҷӣ пурсиям, ки чун рафт, – Бо ишқи ту аз ҷаҳон бурун рафт – 8, 2, с.253), зи ҷаҳон рафтан (К-эй тозагули ҳазонрасида, – Рафта зи ҷаҳон, ҷаҳон надида – 8, 2, с.257), зи ҷаҳон рахт барбастан (Маҷнун зи ҷаҳон ҷу рахт барбаст, – Аз сарзаниши ҷаҳонӣён раст – 8, 2, с.266), дида бастан (Бар маҳди арӯс ҳобанида, – Ҳобаш бирабуду баст дида – 8, 2, с.266), зи олам рафтан (Ё Раб, ҷу ба эҳтирозу покӣ, – Рафтанд зи олам он ду ҳокӣ – 8, 2, с.268), рахт аз ин ҷаҳон бурдан (Лайлӣ шуду рахт аз ин ҷаҳон бурд, – Бо доғи ту зист, ҳам дар он мурд – 8, 2, с.304).

Холо дар гӯишҳои тоҷикӣ аз байни чунин ибораҳо асосан таъбири чон додан ба кор рафта, ифодаҳои дигар дар лаҳҷаҳои алоҳидаи тоҷикӣ бо таҳаввулотӣ ҷиддӣ ё ҷузъии шаклӣ дучор меоянд.

Ба ин тариқ, маълум мегардад, ки Низомии Ғанҷавӣ дар ҷараёни ифодаи матлаб баробари истифода аз дороиҳои забони адабии тоҷикӣ боз аз бархе ибораҳои устуворе низ истифода намудааст, ки онҳо ба шоир барои ифодаи андешаҳои ёрии калон расонидаанд. Аксари чунин ибораҳо имрӯз дар гӯишҳои тоҷикӣ ба ҳамон гунаи қадим ё бо гирифтани хусусиятҳои алоҳида мавриди истифода қарор доранд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Деххудо А. Луғатнома. Ҷилди 3 [Матн] / Алиакбари Деххудо. – Техрон, 1373.
2. Зоҳидов А., Осимова Б. Фарҳанги воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷаи Хучанд [Матн] / А. Зоҳидов, Б. Осимова. – Хучанд: Нури маърифат, 2013.
3. Камолиддинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967.
4. Қосимӣ М. Тасвири марг дар адаби форсӣ [Матн] / М. Қосимӣ // Номаи пажӯҳишгоҳ. Фаслномаи пажӯҳишгоҳи эроншиносӣ. – Душанбе, 2007. № 15-16. – С.89-139
5. Маҳкамова Б. Воҳидҳои фразеологӣ ашъори Лоик Шералӣ [Матн] / Б. Маҳкамов. – Хучанд: Ношир, 2009.
6. Лоик Шералӣ. Фарёи бефарёдрас [Матн] / Лоик. – Душанбе: Адиб, 1997.
7. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик [Матн] / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 1982.
8. Низомии Ғанҷавӣ. Куллийёт. Иборат аз панҷ ҷилд [Матн] / Низомии Ғанҷавӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982-1984. Ҳамаи мисолҳо аз ҳамин нашр аст.
9. Ромпурӣ М. Ғ. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 1 [Матн] / М.Ғ. Ромпурӣ. – Душанбе: Адиб, 1987.
10. Саймиддинов Д. Дар мавриди иқтибосҳои сӯғдӣ бо як нишонаи овой дар осори форсии дарӣ ва гӯишҳои тоҷикӣ [Матн] / Д. Саймиддинов // Пажӯҳишнома (маҷмӯаи мақолот). – Душанбе: Деваштич, 2002, № 2, -С.5-24.
10. Сайфуллоев А. Аркони сухан [Матн] / Атоҳон Сайфуллоев. – Душанбе: Маориф, 1985. –С. 213-271.
12. Саной. Осори мунтахаб [Матн]. – Душанбе: Адиб, 1993.
13. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Таджикско-русский словарь. Нашри дувум бо илова, тақмил ва ислоҳ [Матн]. Зери таҳрири Д. Саймиддинов, С.Д. Холматова, С. Каримов. Душанбе, 2006.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилдҳои 1-2 [Матн]. -М.: Советская энциклопедия, 1969.
15. Фирдавсӣ А. Шоҳнома. Ҷилдҳои 1-9 [Матн] / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1987-1991.
16. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷилдҳои 1-2 [Матн] / М. Фозилов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963-1964.
17. Хонларӣ П.Н. Дастури таърихӣ забони форсӣ. Чопи аввал [Матн] / П.Н. Хонларӣ. Техрон, 1372.
18. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои XI-XII) [Матн] / С. Ҳалимов. – Душанбе, 2002.
19. Ҳасанов А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию нахви осори садаҳои X-XIII дар гӯиши шимолӣ (бахши Фарғонаи ғарбӣ) [Матн] / А. Ҳасанов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003.
20. Ҳасанов А. Сесаду панҷоҳ муродиҳои гуногунрешаи як вожаи эронӣ [Матн] / А. Ҳасанов // Армуғони «Ганҷи сухан», Ҷилди сеюм. – Хучанд: Ношир, 2009. –С.106-116.
21. Ҳикматуллоев Н. Хусусиятҳои маъноӣ услубии муродифоти луғавӣ [Матн] / Н. Ҳикматуллоев. – Хучанд: Ношир, 2013.
22. Ҷӯраева С. Муродифот дар ашъори Абдурахмони Ҷомӣ [Матн] / С. Ҷӯраева. – Хучанд: Меъроҷ, 2011.

23. Ҷӯраева С. Чил муродифи як вожаи эронисл дар тарҷумаи «Таърихи Табарӣ»-и Табарӣ [Матн] / С. Ҷӯраева // Гулистони маърифат. - Хуҷанд, 2012. –С. 122-125.

24. Ҷӯраева С. Эвфемизмҳои ҳаммаъноӣ як вожаи вулгарӣ дар тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» [Матн] / С. Ҷӯраева // Забон-рукни тоат (маҷмӯаи мақолаҳо). Китоби шашум. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. –С. 101-106.

УСУЛҲОИ МАҲФУЗМОНИИ ИБОРАҲОИ РЕҲТАИ ФЕЪЛИИ ОСОРИ НИЗОМӢ ДАР ГӢИШҲОИ ТОЧИКӢ

Дар мақола масъалаи дараҷаи робитаи воҳидҳои фразеологӣ осори Низомии Ганҷавӣ бо шеваҳои ҳозираи тоҷикӣ баррасӣ гардида, тарзҳои гуногуни маҳфузмонӣ онҳо дар гӯишҳои алоҳидаи тоҷикӣ таҳлил шудаанд. Муаллиф дар заминаи маводи аз осори Низомӣ ва шеваҳои кунунии тоҷикӣ гирдовардааш нишон додааст, ки аксари таъбирҳои дар ашъори шоир истифодашуда ҳоло ҳам дар забони адабӣ, ҳам лаҳҷаҳо маҳфуз мондаанд, вале баробари ин, ҳиссае аз онҳо бо таҳаввулоти гуногуни шаклӣ дар гӯишҳо ба таври васеъ истифода мегарданд.

Калидвожаҳо: Низомии Ганҷавӣ, «Хамса», гӯиш, лаҳҷа, робита, таърихи забон, таъбирҳои қадимӣ, таҳаввулот, шакл, маъно, воҳидҳои фразеологӣ, маҳфуз мондан.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷӯраева Сарвиноз – номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи акад. Б. Гафуров.

Тел.: 927 93 14 08.

МЕТОДЫ СОХРАНЕНИЯ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ОБОРОТОВ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье обсуждается вопрос о степени связи фразеологизмов произведений Низами Гянджеви с современными таджикскими стилями, а также анализируются различные способы их сохранения в отдельных таджикских диалектах. На основе материалов, собранных из произведений Низами и современных таджикских стилей, автор показал, что большинство выражений, использованных в стихах поэта, сохранились как в литературном языке, так и в диалектах, но в то же время некоторые из них используются в диалектах с различными изменениями формы получили широкое распространение.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, «Хамса», диалект, общение, история языка, древние выражения, эволюция, форма, значение, фразеологизмы, сохранение.

Сведения об авторе: Джураева Сарвиноз – кандидат филологических наук, доцент Худжандского государственного университета им. акад. Б. Гафуров.

Тел.: 927 93 14 08

METHODS OF PRESERVATION OF CURRENT EXPRESSIONS OF MILITARY ARTIFACTS IN TAJIK DIALECTS

In the article, the matter of the degree of connection between the phraseological units of Nizami Ganjavi's works and current Tajik dialects is discussed, and different ways of their preservation in separate Tajik dialects are analyzed. Based on the material collected from Nizami's works and contemporary Tajik styles, the author has shown that most of the expressions used in the poet's poems are still preserved in the literary language and dialects, but at the same time, some of them are widely used in dialects with various formative evolutions.

Keywords: Nizami Ganjavi, "Khamsa", speech, dialect, connection, language history, ancient definitions, evolution, form, meaning, phraseological units, preservation.

About the author: Juraeva Sarvinov - candidate of philological sciences, associate professor of the Khujand State University named after acad. B. Gafurov.

Tel.: 927 93 14 08.

АДАБИЁТШИНОСӢ

«МАСНАВИИ МАЪНАВӢ» – ШОҲКОРИ БЕМИСЛИ АДАБИЁТИ ФОРСИИ ТОЧИКӢ ВА ҶАҲОНӢ

Алии Муҳаммадӣ.¹

I

Хоки фарҳангпарвари Хуросони бузург дар масири таърих ба сифати сарзамини фарҳангсолорон шинохта шуда, имрӯз на танҳо дар Хуросону Мовароуннаҳр, балки дар ҷаҳон чун зодбуми барҷастатарин симоҳо, шахсиятҳо, нобиғагону номоварон ва эҷодкорони хушқареҳа ном баровардааст. Осори зикимати то замони мо ба ниҳояти кам расидаи Одамушшуаро Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ, офаридаҳои Носири Хусрав, маснавиҳои ирфонӣ ахлоқии Фаридуddини Attor, «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ, ғазалиҳои шухратӣ Саъдии Шерозӣ, Ҳоҷа Ҳофиз, Камоли Хучандӣ, «Ҳафт авранг»-у офаридаҳои дигари Мавлоно Ҷомӣ, «Бадоеъу-л-вақоеъ»-и Зайниддин Восифӣ, «Наводиру-л-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш ва дигарон дар баробари фароғии рӯҳияи баланди миллӣ имрӯз шухрати ҷаҳонӣ касб намудаанд. Яке аз чунин суҳанварони фарзонаи адабиёти форсии тоҷикӣ, ки номаш моёи ифтихори ин миллати барӯманд ва офаридаҳои килки шахдбору сеҳрангезаш оташафрӯзи базму маҷлисҳои адабисту имрӯз шухрати ҷаҳонӣ касб намудааст, Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ (30.09.1207м. – 29. 12.1273 м.) мебошад. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммад ибни Султонлуламо Баҳоуддин Муҳаммад ибни Ҳусайн ибни Аҳмади Хатиби Бакрии Балхӣ, ки бо алқоби «Мавлавӣ», «Мавлоно», «Мавлонои Рум», «Ҷалолуддин Муҳаммади Румӣ», «Мавлоно Ҷалолиддин ибни Муҳаммад», «Мавлавии Румии Балхӣ», «Мавлонои Балх» ва... шухрат дошта, иддае муҳаққиқин дар заминаи дарёфт аз ашъораш таҳаллуси шоирӣ ёро «Хомӯш», «Хамӯш», «Хамуш» донистаанд. Ва акнун дар олами шеър адаби форсии тоҷикӣ суҳанвареро пайдо кардан муҳол аст, ки маҳбубияту шухрати беназири Мавлоно Ҷалолуддини Балхиро сазовор гардида, дар тули қарнҳо номаш вирди забонҳо, шеъраш чароғи равшани маҳфилҳо ва худ ровии беминнати розу ниёзи тамоми қишри ҷомеа шинохта шуда бошад.

Бино ба гуфтаи Алиакбари Деҳхудо гузаштагони Мавлоно Ҷалолуддин аз Вахшонзамини Тоҷикистони кунунӣ будаанд [3, 120]. Илова бар ин, насаби Мавлавӣ ба гуфти баъзе мавлавишиносон аз ҷониби табори падарӣ ба Абубакри Сиддиқ мепайвандад, ки ин андешаро пажӯҳишгарони Мавлоно тахмину гумоне беш наметонанд.

Падари Ҷалолуддин Баҳоуддин Валад дар атрофи акнофи диёр, байни хоссу ом, бо лақаби «Султону-л-уламо» маъруфият дошта, дар Балх мударрисии воизӣ мекард ва мавриди эҳтироми Султон Муҳаммади Хоразмшоҳ қарор дошт. Вай бо сабабе аз Муҳаммад Хоразмшоҳ ранҷише дида, Хуросонро тарк мегӯяд ва чанде дар Балху Бухорою Вахшу Самарқанд бо ойилааш зиндагӣ ба сар бурда, аз он ҷо озими ҳаҷ мешавад. Гӯянд, ки вақте дар ҳамин сафар ба шаҳри Нишопур расиданд, Шайх Фаридуddини Attor ҳам ба ақлу заковати фитрӣ ва ҳам ба синну сол солор, ба зиёрати Баҳоуддин Валад омад, зеро ба дидори ҳамдигар расидани машоиху орифон ва зиёрати ҳамдигар дар байни эшон дар он замонҳо фарзу суннат дониста мешуд ва ба ӯ маснавии «Асрорнома»-и худро ҳадя намуд. Ҷалолуддини хурдсол дар ин мулоқот паҳлуи падар ҳузур дошт ва чун Шайх Attor ёро дид, ба Баҳоуддин Валад ишора намуда гуфт: «Зуд бош, ки ин писари ту оташ дар сӯхтагони олам занад». Шарқшиноси олмонӣ Ҳ. Этте дар асари пургунҷоиши худ «Таърихи адабиёти форсӣ» доир ба ин мулоқот чунин нигоштааст: «Ба соли 609 х., (1212 м.), ки Фаридуddини Attor аввалин ва охирин бор ҳарифи ояндаи худ, ки мерафт дар шухрати шоирӣ бузургтарин ҳамдӯши ӯ гардад, яъне Ҷалолуддинро, ки он вақт писаре панҷсола буд, дар Нишопур зиёрат кард ва

1. Алии Муҳаммадӣ – н.и.ф. мудири шӯъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва нашри мероси хаттии Маркази мероси хаттии назди раёсари АМИТ..

гузашта аз ин, ки маснавии «Асрорнома»-ро барои ҳидояти ӯ ба мақоми ирфонӣ ба ӯ ҳада намуд, бо як рӯҳи азамати ҷаҳонгир ояндаи ӯро пешгӯӣ кард».

Баҳоуддин Валад ва аҳли хонадонаш баъди сафари ҳаҷ ва зиёрати Каъба муддате дар Озарбойҷон, чанде дар Шом ва шаҳрҳои Осиёи Сағир иқомат ихтиёр намуда, бо даъвати Султон Алоуддин Кайқубоди Салҷуқӣ ба пойтахти давлати ӯ шаҳри Қуния меравад. Баҳоуддин Валад дар тамоми муддати сафарҳояш, то муқими доимии шаҳри Қуния шудан, барои таълиму тарбияи писараш, ки соҳиби зехни ҷобуку гиро ва хотираи доро буд, молу манолро дарег намедошт. Вай бо забонҳои модарӣ, арабӣ ва туркӣ озодона ҳарф зада, забони юнониро низ медонистааст. Ҳамин аст, ки Ҷалолуддин Муҳаммад баъди сари падар бар маснади иршоду тадрис нишаста, дар тарбияи толибони улуми шариат Ҳиммат мегуморад ва дар ин ҷода мақому манзалати арзишмандеро касб менамояд. Ӯ бо он ҳама донишу биниш лаҳзае аз омӯзишу андӯзиш барканор намеистод ва бо раҳнамоии устодаш Бурҳонуддин Муҳаққиқи Тирмизӣ соли 630х. (1232м.) ба Шому Ҳалаб барои тақмили маълумоту камолот меравад. Шоир шояд ҳамин раҳнамоии устодашро дар назар дорад, ки дар дафтари дувуми «Маснавӣ» мегӯяд:

Пухта гарду аз таҳаййур дур шав,
Рав, чу Бурҳони Муҳаққиқ нур шав.
[2, 7]

Ин сафари Мавлоно ҳафт сол тӯл кашида будааст.

Зиндагии Ҷалолуддин Муҳаммад пас аз ошноӣ бо Шамсуддин Муҳаммад Алӣ ибни Маликзод, маъруфу машҳур ба Шамси Табрезӣ сурати дигар мегирад. Шамси Табрезӣ соли 642 х. (1243м.) ба Қуния ворид гардида, баъди шонздаҳ моҳи ҳамнишинӣ бо Мавлоно ба қаҳру ғазаби ҷонибдорон ва эътиқодмандони фарзанди барӯманди Баҳоуддин Валад тоб оварда натавониста, ба Димишқ паноҳ мебарад.

Таъсири Шамси Табрезӣ ба Мавлоно ҷунон буд, ки ӯро дар як муддати кӯтоҳ аз фақеҳе ботамкин ошиқе шӯрида сохт. Ин пири мармузу пӯшида дили Ҷалолуддин Муҳаммадро бар дарсу баҳсу улуми расмӣ сард гардонид ва ӯро аз маснади тадрис ва минбари вазъи кашида, дар ҳалқаи рақсу самоъ печонид. Худи суханвар ба ин маънӣ ҷунин гуфтааст:

Дар даст ҳамеша Мусҳафам буд,
Дар ишқ гирифтаам ҷағона.
Андар даҳане, ки буд тасбех,
Шеър асту дубайтию тарона.
[6, 10-11]

Ҷалолуддин Муҳаммад бо ҷудой аз Шамси Табрезӣ бар дарди хичрон месӯхт, вале бо ин ҳама оташи ишқу умедро дар дили худ фурузон медошт. Аз ин рӯ, ӯ сар ба шайдоӣ баровард ва бештар ғазалҳои пуршӯру сӯзноки «Девони Шамс»-ро муҳаққиқин аз дастоварду бозёфтҳои ҳамон рӯзҳои лаҳзоти шайдоӣ медонанд. Муддате нагузашта Шамси Табрезӣ ба воситаи номае Мавлоноро хабар мерасонад, ки ӯ дар Димишқ иқомат дорад. Мавлоно барои ба Қуния баргардонидани Шамс писараш Султон Валадро бо чанд нафар муриду иродатмандони содиқаш ба Димишқ мефиристад ва бар муроди дил мерасад. Вале баробари ба Қуния расидан Шамси Табрезӣ дубора ба ҷаҳлу таассуби мардуми авом рӯ ба рӯ мегардад. Бадгӯйию захми забон чандон мешавад, ки Шамси Табрезӣ ин бор беҳабар Қуниро тарк мегӯяд, нопадид мегардад ва дигар аз ӯ хабаре намерасад. Ба қавли Султон Валад Мавлоно аз гум кардани Шамси Табрезӣ ба нолаю фиғон меояд, вале ҷӣ суд:

Бонгу афғони ӯ ба арш расид,
Нолаашро бузургу хурд шунид.
[2, 8]

Рочеъ ба ҳамнишинию ҳамдамии Мавлоно бо Шамс ва таъсири Шамс ба ӯ Абдурафеъи Ҳақиқат дар китоби «Таърихи ирфон ва орифони эронӣ» чунин хулосае дорад, ки барҳақ ба рӯзгору осори Мавлоно мувофиқат мекунад: «Мунтаҳо дар сафари аввал Шамс ғами дурии Мавлоноро ба сукуту узлат фаро меҳонад, чунонки самову рақсу шеърро ғазалро тарк гуфт ва рӯй аз ҳамагон дарҳам кашид. Лекин дар сафари дувум дуруст маъкуси он ҳолро дошт... Ғазалиёти индавраи зиндагии Мавлоно аз тӯфони дарду шайдоии ӯ ҳикоят мекунанд» [11, 129].

Пас аз ғайби ногаҳонӣ ва ҳамешагии Шамси Табрешӣ шӯрмоияи ҷони Мавлоно Балхӣ дидору ҳамнишинии марде заргару содадил Салоҳуддин Заркӯби Қуниявӣ будааст. Ҷалолуддин Муҳаммад ӯро ҳамчун гулобе дарёфта, бӯйи гул (бӯйи Шамси Табрешӣ – А.М.) аз ӯ меҷуст.

Салоҳуддини Заркӯб дар тӯли беш аз даҳ сол Мавлоноро шефтаи худ месозад. Дар «Девони Шамс» беш аз 70 ғазал аз сурудаҳои шӯрангези шоир ба номи вай зеварбандию ҳусни мактаъ ёфтаанд. Ин марди наҷиб ва ҳамнишини ҳабиб ғайриҷашмдошт дунёи фонири тарк мегӯяд. «Вале рӯҳи ноороми Мавлоно ҳамчунон дар ҷустуҷӯи мизроби тоза бо оҳанги шӯрангезтару сӯзандатаре буд ва он бо ҷозибайи Ҳусомуддини Чалабӣ ба ҳосил омад» [4, 120], – менависад Алиакбари Деҳхудо.

Ҳусомуддин ибни Аҳии Туркӣ аз аҳли футӯҳу тақво буд ва пас аз марги Салоҳуддини Заркӯб сурудмоияи ҷону тавони Мавлоно Балхӣ ва ангезаи пайдоиши асари азиму баландовозаи «Маснавӣ» гардид, ки ин асар баъди эҷод чӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ ва чӣ дар адабиёти ҷаҳонӣ ягонаю асл ва бемонанд шинохта шудааст. Мавлоно дар ҳар дафтари асараш шукргузорӣ аз он мекунад, ки бо ташвиқу дастгирии ин марди доно ва баҳуш «Маснавӣ»-ро бад-ин пояи баланд, хонданибобу писандида, офаридааст:

Эй Зиёулҳақ Ҳусомуддин тувӣ,
Ки гузашт аз маҳ ба нурат «Маснавӣ».
Ҳиммати олии ту, эй муртаҷо,
Мекашад инро, Худо донад кучо!...
«Маснавӣ»-ро чун ту мабдаъ будай,
Гар фузун гардад, туяш афзудай.

[2, 314]

Бақияи умри Ҷалолуддини Балхӣ дар паҳлӯи ёрон, баҳусус Ҳусомуддин, бо сурудани «Маснавӣ» сипарӣ мешавад ва нотаомон мондани қисмати охири дафтари шашуми ин асар низ шаҳодат бар ин аст.

Ҷалолуддини Балхӣ бо он ки муддати зиёде обу нони шаҳри Қунияро хӯрдаю бо ҳоссу оми он унс, дилбастагӣ ва муҳаббати беандоза дошт, боз ҳам муҳаббаташ ба ватан, ба он ҷое, ки хуни нофаш рехтааст, аз вучодаш берун нарафта буд. Дар ашъораш омадани номҳои Балху Самарқанду Бухорою Насаф ва ғ. шаҳодат бар гуфта бошанд ҳам, боз ин андешаро дар «Маснавии маънавӣ» равшантар баён карда мегӯяд:

Пешаи аввал кучо аз дил равад,
Меҳри аввал кай зи дил берун шавад?
Дар сафар гар Рум бинӣ ё Хутан,
Аз дили ту кай равад ҳубби ватан?!

[2, 109]

Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ бо ба дунё омадану чанде бо ҳастии худ дар рӯйи замин шӯро исёни бесобиқа ва нотақроре бар зиндагӣ андохтан, билохира рӯзи якшанбеи панҷуми ҷимодию-с-сонии соли 672 х., мутобиқ ба 29 декабри соли 1273 м., бо зиндагӣ падруд гуфт. Рӯзи маргаш хурду калони шаҳри Қуния, ҳатто масеҳиёну юнониён бо нолаву зорию

шеван ўро ба диёри хомӯшон гуселонида будаанд. Қисми поки Мавлоно дар мақбараи хонаводагӣ, дар канори падар, ба хок супорида мешавад. Баъдтар бар сари турбати ӯ боргоҳе сохтанд, ки бо номи «Қуббаи хазро» шуҳрат дорад. Иддае навиштаанд, ки Мавлоно Ҷалолуддин рӯзҳои охири умр гӯё ин рубоиро гуфта ва зери лаб замзама мекард:

Ҳар дида, ки бар ҷамоли ҷонон нигарад,
Шак нест, ки дар қудрати Яздон нигарад.
Безорам аз он дида, ки дар вақти аҷал
Аз ёр фурӯ мондаю дар ҷон нигарад.

Аз замони эъмори боргоҳи «Қуббаи хазро» то ба имрӯз дар канори оромгоҳи Мавлоно «Маснавӣ»-хонону «Қуръон»-хонон ҷамъ меоянд. Муридону дӯстдоронаш бештар ба хоҳири ҷилваҳои инсонӣ, ирфонӣ, шоирӣ, фалсафӣ ва шахсияти ӯ ба зиёрати оромгоҳаш мешитобанд, аз хоки покаш ҳиммату мадад меҷӯянд. Нолаи форами ҷамешагии най боргоҳи «Қуббаи хазро»-ро шӯру исёни ноаёне бахшидааст, ки бо роҳи гӯшҳо бар дилҳо асар намуда, ҳар шунавандаи бинодилро муддате ба олами бекарони Мавлоно мепаївандад.

II

Мавлоно Ҷалолуддин Балхӣ аз пурқортарин адибони адабиёти форсии тоҷикӣ махсуб ёфта, бо осори гаронмояи манзуму мансури худ дар таҳаввули фарҳанги мо -- форситаборон саҳми бузург дорад. Нигоштаҳои килки сеҳрангези адиби мутафаккир дар «Девони Шамс», «Маснавии маънавӣ», «Маҷолиси саъба», «Фиҳи мо фиҳи» ва «Мактубот»-и ӯ фароҳам омадаанд.

Пойгоҳи ин суҳанвар дар олами шеърӯ шоирӣ онҷунон баланд аст, ки ҷамъе вайро бехтарин шоири адабиёти форсии тоҷикӣ, иддае суҳангустари тавонои Шарқ, гурӯҳе бузургтарин шоири ҷаҳон ва ғ. ба қалам додаанд. Ин ба он хотир, ки ӯ ду қоҳи бегазандро дар адабиёти форсии тоҷикӣ бунёд намудааст; яке «Куллияти Шамс» ё «Девони қабир» ва дигаре «Маснавии маънавӣ». Шарқшиноси рус Е.Э. Бертелс роҷеъ ба осори ғиноии шоир андешаронӣ намуда, навишта буд: «Лирикаи Ҷалолуддин яке аз қомебиҳои бузургтарин аст. Ва агар вай дар Ғарб машҳур мебуд, бешубҳа, номи ӯ дар он ҷо низ ба мисли номи шоирони бузург – Шекспир, Гёте, Пушкин ва ғайраҳо вирди забон мешуд». Барои тақмили ин андешаи шарқшиноси рус гуфтаи Муҳаммадризо Қадқании эронироро меорем, ки гуфтааст: «Бегумон дар адаби форсӣ ва фарҳанги исломӣ ва фаротар аз он, дар фарҳанги ҷаҳон, дар ҳеҷ маҷмуаи шеърӣ ба андозаи «Девони Шамс» ҳаракату иштиёқ намечӯшад».

Роҷеъ ба рӯзгору осори Мавлоно, баҳусус «Маснавии маънавӣ», баъди ҷаҳони моддиро падруд гуфтани ӯ чи дар сарчашмаҳои илмию таърихӣ, чи дар тазқираҳо, чи дар осори як идда адабиётшиносону шарқшиносони ҷаҳон андешаҳои зиёде забту сабт ва радду бадал гардидаанд, ки дар ин ҷо ҳамаи онҳоро омӯхтаю интиқодан баҳо додан ғайриимкон аст. Танҳо ҳаминаро бояд гуфт, ки ин асар баъди дар як китоби бузургҳаҷм ба шакл даромадан то ба ҳол диққати уламою удаборо ҳар чӣ бештар ба худ ҷалб карда меояд ва ҳамина «Маснавии маънавӣ»-ст, ки номи Мавлоноро шуҳратёр кардаю қудрати суҳанвариашро пайваста афзудааст. Дар «Маснавӣ» масоили бисёри динию мазҳабӣ, фалсафӣ, тасаввуфӣ ва иҷтимоию сиёсии замони пурмоҷарои мутафаккир, умуман мавзӯҳои зиёди дарҳамбарҳами зиндагӣ бо забони шевои бадеӣ баён ёфтааст. Аз ин рӯ, ин асари гаронарзиш сермавзӯ буда, аҳли таҳқиқ беш аз 1280 мавзӯи дар он матраҳшударо баршумурдаанд.

Мавлоно дар тули беш аз даҳ сол ин маснавии бузургро дар шаш дафтар гуфтааст, ки мувофиқи маълумоти мавҷуда ҳамаи онро шоири тавоно бадохатан эҷод мекарду Ҳусомуддин ва дигар муридони ӯ китобат менамуданд. Дафтари шашуми «Маснавӣ» тақрибан дар қисмати ба анҷомрасӣ дар нимаи ҳикояте қатъ мегардад ва бо ҳамина ин манзумаи бузург нотаом монда. «Аз ин ҷо тахмин кардан мумкин аст, ки, - менависад профессор Р. Ҳодизода, Ҷалолуддин то дами марг ба гуфтани «Маснавии маънавӣ» машғул будааст» [12, 484].

Дар баробари нотаом мондани дафтари шашуми «Маснавӣ» дар мавлавишиносӣ бо

ишораҳое дучор меоем, ки гӯё Мавлоно дафтари ҳафтуми шоҳасари худро гуфтаасту бо мурури замон он аз ҷамъи шаш дафтар берун афтада. Аммо ин гумоне беш нест, зеро ҳуди муаллиф дар дафтари шашум тамоми «Маснавӣ»-ро шаш дафтар доништа, нияти дар ҳамин дафтар ҷамъбаст кардани андешаҳою нуктаи хотимаи гузоштанро доштааст. Ў ба ин маънӣ ба Ҳусомуддини Чалабӣ чунин ишорае дорад:

Ай ҳаёти дил, Ҳусомуддин, басе
Майл мечӯшад ба қисми содисе,
Ғашт аз ҷазби чу ту алломае
Дар ҷаҳон гардон «Ҳусоминомае».
Пешкаш меорамат, ай маънавӣ,
Қисми содис дар тамоми «Маснавӣ».

[2, 511]

Агар ба байти охири мисоли ғавқ ҷиддан таваҷҷуҳ равад ва ба калимаи «тамоми «Маснавӣ» хосса, метавон умқи масъалагузории Мавлоноро ва бад-ин васила қисмати охирин будани дафтари шашумро дар тамоми ин асар дарёфт намуд. Максуди Ҷалолуддини Балхӣ аз «Маснавӣ»-ро дар шаш дафтар гуфтан он буда, ки ӯ ба ҳастии дунё, ки аз шаш ҷиҳат -- Замину Осмон ва ҷаҳор атрофи олам -- Шарқу Ғарбу Ҷанубу Шимол иборат аст, бо нигоҳи илмӣ дар ҷомаи бадеӣ баҳо додан будааст. Ин ҳам як далели мантиқист, ки Мавлоно мебоист асари худро дар ҳамин шаш дафтар ҷамъбаст намояду ба хидмати ҷомеа пешкаш созад. Вале дафтари шашум нотаом монд...

Роҷеъ ба маъонию муҳтаво ва бунёди фикрию иҷтимоии «Маснавӣ» аз ҳар масоили муҳталифи дар рӯзгор будаю дар ин асар забту сабтшуда оғоз намоему бигӯему бинависем, боз ҳам мебинем, ки нуктае ё андешае аз нӯки қалами мо афтада. Дар фарҳанги ҷаҳонӣ камтар китобе то бад-ин ҳад саршори маъноии баланд ва андешаю мазомини печида аст. Гӯё «Маснавӣ» зиндагиро дар худ бо ҳама шодию ғам, бешу кам, шӯру шар, барору нобарориҳо, гармию сардӣ, фарозу нишебҳо, тавонгарию нотаомӣ, покию нопокӣ, баҳору ҳазон, дороию муфлисӣ ва ғайраҳои зиёде таҷассум намудааст ва ин, тавре ишора рафт, боиси бисёрмавзӯии асар гардида.

Мавлонои Балхӣ бо эҷоди «Маснавӣ» тавонист шавқҳое ба дилҳои маънос барангезад, савдоҳои сархуше ба сарҳои саргардон ворид созад ва гармиҳои зиндагибахше ба ҷонҳои сарду афсурда бахшад. Агар ба саросари мавзӯю муҳтавои ин асари зикимат ворид шавем, мебинем, ки бо фикри волею қору талоши мусанниф ва ёрони ҳамфикраш гӯшҳо шунаво, ҷашмҳо соҳиббасират, забонҳо гӯё, дилҳо молмоли шавқи озодӣ шуданду дар ҷомеа растохези фикрӣ эҷоб мешавад. Вақте ба «Маснавӣ» ва ҷараёни зиндагию осори Ҷалолуддини Балхӣ назари амиқ меафканем, дармеёбем, ки бузургтарин дарди ӯ дарди дину мазҳаб ва мардум буда. Ў ҳам мардумашро мешинохт ҳам дину мазҳабашро ва ҳам дарди муштараки худ ва ҷомеаро. Ҳанӯз қимати баланди «Маснавии маънавӣ»-ро хирадмандона дарк намуда Шайх Баҳои Омилӣ гуфта буд:

Он Фаридуни ҷаҳони маънавӣ,
Бас бувад бурҳони зоташ «Маснавӣ».
Ман чӣ гӯям васфи он олиҷаноб,
Нест пайғамбар, вале дорад Китоб.
«Маснавии маънавӣ»-и Мавлавӣ,
Ҳаст «Қуръон» дар забони паҳлавӣ!

[1, 3-4]

Мустаҳрики хинд Халифаи Абдулҳаким ба мазмуну мундариҷаи «Маснавӣ» баҳои арзишмандеро қоил гардида, менависад, ки «Таҳқиқ дар бораи «Мавлавӣ» на танҳо аз ин

чихат чолиб аст, ки ӯ бузургтарин шоири ирфонии исломист, балки аз ин чихат, ки ҳеч масъалае аз масоили ҳаёти фалсафӣ ва динӣ нест, ки вай бад-он напардохта бошад. Таҳқиқ дар бораи Мавлавӣ таҳқиқ дар бораи бехтарин дастовардҳои ҳаёти фалсафӣ ва динӣ дар ислом аст».

Мавлоно дар эҷоди «Маснавӣ» шоирест бо диду тафаккури илмӣ. Биниши вай дар саросари «Маснавӣ» бинишест олимона ва ӯ хостааст бо ҳамин роҳ илмро бо хунар бипайвандад ва дар ин роҳ тавфиқ ҳам ёфтааст. Бале, Мавлоно бо диде олимона ба ҳар масъала менигарад ва таҷрибаро пояи қору андешаи худ қарор медиҳад. Ӯ ба «чашм» чандон итминон надорад. Мӯяҳои дурӯғинро тоқат надорад. Шунидаҳоро ҳам бовар намекунад. Ба андешаи ӯ чашм фиребанда ва шунидаҳо афсонае беш наяндр. Дар ин маврид таҷриба метавонад ба исботи масоили мавҷуда ёрӣ расонад. Ҷалолуддини Балхӣ дар «Маснавӣ» на аз нусха, балки аз асли зиндагӣ сухан мегӯяд ва бештар ҳақиқати диданаш душворро рӯйи тасвир қарор медиҳад. Қиссаи бозаргон ва тӯтии маҳбуси ӯ, қиссаи макри харгӯш бар шер, рафтани рӯбоҳ ба хидмати шер ба шикор, ҳикояти ба иёдат рафтани кар бар ҳамсои ранҷури хеш аз дафтари аввал, ҳикояти гум қардани шох бозро ва дарёфтани дар хонаи кампир, қиссаи гирифтани шудани боз миёни ҷугдон ба вайрона аз дафтари дувум, ҳикояти фирефтани рустой шаҳрро аз дафтари севум, қиссаи зани палидкор ва шоҳи амрудбун аз дафтари чаҳорум, қиссаи оху ва охури харон, ҳикояти макри рӯбоҳ бар хар аз дафтари панҷум ва ғайра бозгӯи андешаи ғайбанд. Шоир дар ҳамин замина сӯфиёни муртаҷеъ ва мутаассибони ношудро зер тазияна танқид мегирад ва мақоми Инсонро дар ҷойгоҳи олий қарор медиҳад. Мавлоно ба низоъҳои динию мазҳабӣ саҳт муқобил баромада, ваҳдату муҳаббатро байни одамон талқин менамояд.

Бояд ёдрас шуд, ки «Маснавии маънавӣ» ба таври умум як асари хеле мураккаб буда, вусъати назар ва баландии андешаи муаллифи он бесобиқа доништа мешавад. Дар фаҳми ин асари пурмуаммо иттилооти ҳамаҷониба бо фарҳанги исломӣ ва ошноии комил бо зарофатҳои хосси форситаборон қорро осон месозад. Ҳамзамон дониستاني таъриху фалсафаи Шарқ ва тафаккури исломӣ низ дар қушодани гиреҳҳои мушкилписанду печидани «Маснавӣ» таъсири амиқе доранд, ки инро набояд ноҳида гирифт.

Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ баробари истифода намудани маонии ғанӣ дар «Маснавӣ» ба боигарии забони он низ тавачҷуҳи махсус равона намудааст. Дарёфту бардошти калимаю таркибу иборот барои ифодаи маънӣ ва огоҳона истифода гардидани онҳо дар ин асар, бо он ки доир ба забони «Маснавӣ» то ба имрӯз андешаҳои баён ёфтаанду қорҳои зиёди илмие анҷом пазируфтаанд, омӯзишу таҳқиқи доманадортару алоҳидааст. Дар алоқамандию робитаи сарояндаи «Маснавӣ» бо осори суханварони сутурги пешин низ метавон авроқи зиёдеро зеби рақам қард. Мавлоно пеш аз он ки ба сурудани ин асари пурмуаммо оғоз намояд он қадарҳо омӯхтаасту андӯхтааст, ки дар ин боб маҷоли ҳарф задан нест. Худи ӯ бо эҷоди ин асар соҳит сохтааст, ки чи дониши воло ва чи фаҳму фаросати аъло дошта. Бо ин ҳама қудрату тавон, ки Мавлоно дар «Маснавӣ» намоиш додааст, худро пайраву муриди Санои Ғазнавӣ ва Аттори Нишопурӣ медонад:

Аттор рӯҳ буду Саной ду чашми ӯ,
Мо аз пайи Саноию Аттор омадем.

[6, 12]

«Маснавии маънавӣ» минбаъд на танҳо ба суханварон, балки ба ҷомеаи ҷаҳонӣ бетаъсир намонд. Шарқшиносони тамоми нукоти олам аз Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ва осори ӯ ёд қардаанду мекунанд, мардуми ҷаҳон тавассути матни аслу тарҷумаи муҳтасар ё пурра аз офаридаҳои қилки сеҳрангези шоир баҳра мебардоранд. Ба забонҳои зиёди дунё тарҷумаю чоп шудани матни пурра ва мунтахаботи «Маснавӣ» башорати шуҳратӣ гардидани ин шохасар мебошад. Ба андешаи Абдулҳусайни Зарринқуб шуҳрати оламгирӣ «Маснавӣ» аз он аст, ки «Аз нигоҳи муҳаққиқони ошно ба адабиёти ҷаҳонию мероси

фарҳангии ирфонии олам «Маснавӣ»-и Мавлоно дар байни тамоми осори ирфонии ҷаъмеи курун якто ва беҳамтост». Ба ибораи дигар, аз оғози асри XX дар ҷомеаи мо ва, умуман, дар ҷаҳони мутамаддин марҳалаи бозшинохти Мавлоно ҷараён дорад. Гузашта аз ин, ки дар Аврупо ҳанӯз дар аввали асри XX Мавлоно ва «Маснавӣ»-и ӯро хуб шинохта буданду дар ибтидои асри XXI дар Амрико ин шоҳасар хонандаи сершуморе пайдо кардааст.

Шоири маъруфи Ҳинду Покистон Муҳаммад Иқбол (1877-1938), ки худро тамоми умр муриди Мавлоно медонист, бо меҳру муҳаббати саршор нисбат ба пири маънавияш гуфта буд:

Пири Румӣ, муршиди равшанзамир
Корвони ишқуц мастиро амир.
Манзилаш бартар зи моҳу офтоб,
Хаймаро аз қаҳкашон созад таноб.

Нуктаҳо аз пири Рум омӯхтам,
Хешро дар ҳарфи ӯ во сӯхтам.
Боз бархонам зи файзи пири Рум
Дафтари сарбаста – асрори улум.

[5, 517]

Ҳамин тавр, агар мо ҷамъи ҷустаю дарёфтаҳо, андешаю ақоиди дар «Маснавӣ» омадаро аз тамоми «Маснавӣ» берун оварда, ба сурати як пайкара ё як мактаби тарбиявию ахлоқӣ ва иҷтимоӣ ифода созем, дар ин пайкара устухонбандӣ ва риштаи иртиботи дарунӣ мисли «дастгоҳи гардиши хун ё аъсоб вучуд дорад», ки тамоми ин шоҳасарро ба ҳам мепайвандад ва ба ривоёти тамсилӣ, оятҳою ҳадисҳо, латифаҳою ҳикоят ва бардоштҳои маънавии Мавлоно аз зиндагӣ як шӯри давомнок мебахшад. Ин риштаи иртиботу алоқамандӣ ҳатти аслии андешаҳои Ҷалолуддини Балхӣ «дар бораи ин ҷаҳон ва моварои ин ҷаҳон аст», - менависад мавлоношинос Муҳаммад Истеъломӣ.

Шухрати ҷаҳонии «Маснавии маънавий»-ро ҷамъбаст намуда Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, соли 2007, дар рӯзҳои таҷлили 800-умин солгарди бузургдошти Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ дар дили кишварамон–Душанбе гуфта буд: «Афқору андешаҳои пурқимати ин абармарди илму ирфон, баҳусус дар марҳалаи эҳёи давлатдорӣ тоҷикон ва ҳалли тазобу мушкилоти даврони ҷаҳонишавӣ арзиши дучанд пайдо кардаанд. Назми оламгир, афқору андешаи бунёдӣ ва фалсафии инсондӯстонаи ин орифи бузург дар Шарку Ғарб маъруф гашта, мардум дар саросари олам осори ӯро меписанданд ва мутолиа мекунанд. Ӯ масъалаҳои умдаи умумибашарӣ, фарҳанги инсондӯстӣ ва дигар паҳлуҳои муҳимми ҳаётро чунон дурандешонаю воқеъбинона тафсиру баён кардааст, ки имрӯз низ ҷавобгӯии ниёзу ормонҳои ҷаҳони муосир мебошад...

Қаломии басо дилчаспу содаи Мавлоно баъди гузашти 800 сол имрӯз низ барои ҳар пиру ҷавони тоҷик фаҳмою дастрас буда, ҳамчунин аксари мардуми оламро сарфи назар аз эътиқод ва дину ойинҳои мухталифи онҳо мафтун гардонидааст» [13, 46-48], ки ҳақ бар ҷониби ӯст.

III

Баробари навишта шудани дафтарҳои аввали «Маснавии маънавий» дар шаҳри Қуния ва атрофу акнои он, чун «Шоҳнома»-и безаволи Ҳаким Фирдавсӣ дар Тӯсу Нишопу-

ру Машҳад, варақҳои асар дасти ба даст мегаштанду ҳанӯз мухлисонро хонандагони зиёд пайдо карда буд. «Маснавии маънавӣ» дар шаш дафтар навишта, нусхабардориҳо шуда, доираи васеи ҳаводорон пайдо карда, Шарқу Ғарбу қораи Амрико мусаххар намуда, бо мурури вақт ба забонҳои зиёди дунё тарҷума, писанди хотирҳо ва дар ҷаҳон шуҳратёр шуд ва ғ. Акунун шуҳрати ҷаҳонии «Маснавии маънавӣ»-ро дар он мебинем, ки аз он дар олам нусхаҳои хаттии зиёде маҳфуз мондаасту онҳо дар ганҷинаву музейҳо ва китобхонаҳои боззиётибор нигоҳдорӣ мешаванд. Бори нахуст матни илмӣ-интиқодии «Маснавий»-ро олими англис Р. А. Николсон анҷом дода, солҳои 1925-1937 м. ба таърифи расонид. Ин матн аз 25632 байт иборат мебошад. Минбаъд дар Эрон матни то ҷойе пурраи асар ва қисматҳои алоҳидаи он чандин дафъа нашр гардид, ки матнҳои таҳиякардаи дуктур Муҳаммад Истеъломӣ, дуктур Абдулкарими Суруш ва дар заминаи матни Р.А. Николсон тайёрнамудаи Азизуллоҳи Косиб аз он ҷумлаанд. Матни умумии он имрӯз дар заминаи радду бадал ва муқобалаву муқоясаи мутуни мавҷуда фарогири 25685 байт буда, дафтари якум аз 4018 байт, дафтари дувум аз 3826 байт, дафтари сеум аз 4813 байт, дафтари ҷаҳорум аз 3856 байт, дафтари панҷум аз 4241 байт ва дафтари шашум аз 4931 байт иборат аст.

Баъди ҷопи нусхаи таҳиянамудаи Р.А. Николсон дар Осияю Аврупою Амрико шуҳрати маснавий бештар гардид, ба забонҳои англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, италиявӣ, испанӣ, ҷеҳӣ, шведӣ туркӣ, арабӣ, ҳиндӣ, чинӣ, урду, ҷапонӣ ва ғ. пурра ё мунтахабан тарҷума шуд, ки ин ҳам аз шуҳрати ҷаҳонӣ ёфтани ин шоҳкорӣ шаҳодат медиҳад. Умуман, адабиёти форсии тоҷикӣ аз бунёди худ то имрӯз ду шоҳкориҳои миллии шуҳратёфта, монанди «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ ва «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ дорад, ки дар ҷаҳон беназиранду аввалин аз боби давлату давлатдорӣ ва ватану ватандорӣ ва ҳифзи марзу буми ватан бароямон дарси ибрат бошад, дувумӣ ҳикмати зиндагӣ ва фалсафаи одаму одамгариро талқин менамояд. Риоя намудан ба раҳнамоию ҳикмату фалсафаи ин ду шоҳасар зиндагии осудаю ором ба сар бурдани инсонҳо дар ҳамаи давраи замонҳо доништа шудааст.

Дар Тоҷикистон «Ҳикояҳои халқии «Маснавий» соли 1963 дар интиҳобу таҳияи Р. Ҳодизода ҷоп шуда, дар ҷанд шумораи соли аввали маҷаллаи «Фарҳанг» дафтари аввали ин асар дастраси ниёзмандон гардида буд. Минбаъд, «Маснавии маънавӣ» дар диёри мо – Тоҷикистон солҳои 1999-2000 аз ҷониби А.М. Хуросонӣ, Б. Ализода ва М. Акбарзод ба ҳуруфи кириллии тоҷикӣ таҳияю тадвин гардида, ба пуррагӣ соли 2001 тавассути интишороти «Замон»-и Техрон ҷоп ва пешкаши алоқамандон гардонида шуд. Ҳамин асари пурарзиш соли 2008, ба истикболи 800-умин солгарди бузургдошти Мавлоно, ба ҳуруфи кириллии тоҷикӣ ба сифати ҷузвони эҳдоӣ дар шаш дафтари алоҳида дар шаҳри Кония (Қунияти Туркия) бо пешгуфтори Мири шаҳри Кония муҳтарам Тоҳир Акюрек ба забони тоҷикӣ нашр гардид. Боз соли 2013 дар кишвар «Маснавии маънавӣ» дар се ҷилди силсилаи 50-ҷилдаи «Ахтарони адаб» тавассути нашриёти «Адиб» дастраси хонанда шуд. Нашри ҷаҳоруми он имсол ба ҳуруфи кириллии тоҷикӣ ба муносибати дар ноҳияи Ҷалолуддини Балхӣ кушода шудани «Маҷмаи муҳташами фарҳангии Ҷалолуддини Балхӣ» бо амру дастгирии Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар як ҷилди матни мукаммал ва дар се ҷилд, дар умум ба таъдоди 3500 нусха, ба сифати аъло, ба ҷоп расид [2, 22]. Дар таҳия намудани ин китоби бузург илова бар матнҳои ғавқуззикр аз нусхаи дастнависи «Маснавий», ки зери рақами 2243 дар Ганҷинаи осори хаттии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИ Тоҷикистон нигоҳдорӣ мешаваду рӯзи охири моҳи зулҳиҷҷаи соли 863 ҳ., баробар ба 27 октябри соли 1459 м. китобати он дар Ҳирот анҷом пазируфтааст, истифода шуд [3]. Маълум гардид, ки ин матн на камтар аз матнҳои боззиётимоди истифоданамудаи Р. А. Николсон ва М. Истеъломӣ мебошад. Ба сабаби аз байн рафтани варақҳои охири он номи котиби зарқалам низ аз байн рафтааст. Илова бар матни хуб доштани ин дастхат дар ҳошия ва ҷойҳои холии он шарҳи баъзе калимаҳои душворфаҳм ҷой дода шудаанд, ки дар фаҳми мазмуни асар беаҳаммият нестанд. Инчониб бар он боварам, ки дастхати рақами 2243 дар замони дар дарбори Султон Ҳусайни Бойқаро ифои вазифа намудани Амир Алишери Навоӣ (1441- 1501) бо ҳидояти Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ (1414- 1492) китобат шудааст ва хеле бодикқатона. Нусхаи

мазкур дар таҳияи матни мукамалтари илмӣ-интиқодии ояндаи асар метавонад, дар баробари дигар нусхаҳои дараҷаи аввали асар, ки дар китобхонаҳои ҷаҳон маҳфузанд, хидмат намояд.

Ниҳоят, «Маснавии маънавӣ» аз шоҳасарҳои ҷаҳонӣ маҳсуб ёфта, он на танҳо барои адабиёти форсии тоҷикӣ, зиёда аз ин барои адабиёти ҷаҳонӣ низ тавонистааст хидмати шоисаю боистаро анҷом дода ояд. Ҳар қадар ин шоҳасар аз нигоҳи соли таълиф аз мо дуртар меравад, ҳамон қадар бароямон арзишмандтару қиматтару созандатар мегардад ва барои зиндагии осудаю ободи бани-башар дар хидмати пайваста аст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдулло, Фотех. Равшанзамире дар хидмати тамаддуни ориёӣ [Матн] / Фотех Абдуллох // Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. Садои вақт. – Душанбе: Адиб, 2017. – С. 3-4.
2. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ [Матн] / Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. Таҳияю тадвини матн бо муқаддима ва луғатномаи мухтасар аз Алии Муҳаммадии Хуросонӣ, Баҳриддин Ализода, Мубашшир Акбарзод. – Душанбе: Адиб, 2022. – 688 с.
3. Дастхати № 2243-и Ганҷинаи дастхатҳои ба номи ак. А. Мирзоеви Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ [Матн].
4. Деҳхудо, Алиакбар. Луғатнома. Мавлоно Ҷалолуддин Румӣ. Ҷилди 46 / Алиакбари Деҳхудо. – Техрон: Сирус, 1345. – 336 с.
5. Иқболи Лоҳурӣ, Муҳаммад. Куллии форсӣ [Матн] / Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ. Таҳифи матн ва таҳқиқи илмии Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ва Шарафнисо Пӯлодова. – Душанбе: Дониш, 2013. – 672 с.
6. Румӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Девони кабир. дар ҷаҳор ҷилд. Ҷилди якум [Матн] / Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. таҳияю тадвини матн бо муқаддима ва шарҳи луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Дониш, 2007. – 686 с.
7. Румӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Девони кабир. дар ҷаҳор ҷилд. Ҷилди дувум [Матн] / Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. таҳияю тадвини матн бо муқаддима ва шарҳи луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Дониш, 2007. – 718 с.
8. Румӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Девони кабир. дар ҷаҳор ҷилд. Ҷилди сеюм [Матн] / Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. таҳияю тадвини матн бо муқаддима ва шарҳи луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. – 772 с.
9. Румӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Девони кабир. дар ҷаҳор ҷилд. Ҷилди чаҳорум [Матн] / Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. таҳияю тадвини матн бо муқаддима ва шарҳи луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Дониш, 2009. – 588 с.
10. Румӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Маснавӣ. Дар шаш дафтар [Матн] / Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. Баргардон ба ҳуруфи кириллии тоҷикӣ аз Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ва Баҳриддин Ализода. – Коня (Туркия): Шаҳрдории шаҳри Коня, 2008. Дафтари 1- 293 с.; дафтари 2- 243 с.; дафтари 3 – 320 с.; дафтари 4 – 264 с.; дафтари 5 -366 с.; дафтари 6 – 352 с.
11. Ҳақиқат Абдураффеъ. Таърихи ирфон ва орифони эронӣ [Матн] / Абдураффеъи Ҳақиқат. – Техрон,
12. Ҳодизода Р. Ҷалолуддини Румӣ [Матн] / Расул Ҳодизода // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ.3. – Душанбе, 2004. – С. 464.
13. Шарифзода Абдуфаттоҳ. Фарҳанг ҳастии миллат аст [Матн] / Абдуфаттоҳ Шарифзода. – Душанбе: Эр-гарф, 2021. – С. 46.

МАСНАВИИ МАЪНАВИЙ» – ШОҲКОРИ БЕМИСЛИ АДАБИЁТИ Форсии Тоҷикӣ ва Ҷаҳонӣ

Дар мақола раванди мухтасари зиндагинома ва мероси гаронмояи яке аз суҳанварони фарзонаи адабиёти форсии тоҷикӣ Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, ки номаш ифтихори

миллати мост, баён ёфта, дар ин замина роҷеъ ба шоҳкорию ӯ «Маснавии маънавӣ» сухан рафтааст.

Қойи ишора аст, ки ин асар баъди эҷод шуданаш на танҳо моёи ифтихори тамоми форситаборон гардид, балки ҳамзамон зина ба зина шуҳрати ҷаҳонӣ касб намуд. Гузашта аз сохту ҳаҷм муҳтавои «Маснавии маънавӣ» гуногунпаҳлуст. Дар «Маснави» масоили бисёри динию мазҳабӣ, фалсафӣ, тасаввуфӣ ва иҷтимоию сиёсии замони пурмочарои мутафаккир, умуман мавзӯҳои зиёди дарҳамбарҳаи зиндагии одамӣ бо забони шевои бадеӣ баён ёфтааст. Аз ин рӯ, ин асари гаронарзиш сермавзӯ буда, аҳли таҳқиқ беш аз 1280 мавзӯи дар он матраҳшударо баршумурдаанд.

Дар мақола инчунин ба таври фушурда метавон доир ба ҷопҳои асар ва баъзе тарҷумаҳои он ба забонҳои дунё ишораҳои муҳтасару мушаххаш пайдо намуд.

Калидвожаҳо: Ҷалолуддини Балхӣ, адабиёти форсии тоҷикӣ, «Маснавии маънавӣ», моёи ифтихор, муҳтаво, масъалаҳои дину мазҳаб, фалсафа, тасаввуф, шоҳкорӣ, шуҳрати ҷаҳонӣ, забон, ҳусни баён.

Маълумот дар бораи муаллиф: Али Мухаммадӣ – н.и.ф., мудири шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва нашри мероси хаттии АМИТ. **Нишонӣ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳусейнзода, 35.

Тел.: 927377242;

«МАСНАВИИ МА’НАВИ» - УНИКАЛЬНЫЙ ШЕДЕВР ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ И МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В статье рассказывается краткая биография и драгоценное наследие одного из великих носителей таджикско-персидской литературы Мавлоно Джалалуддина Балхи, имя которого является гордостью нашего народа, в этом контексте рассматривается его шедевр «Маснавии ма’нави».

Следует отметить, что после своего создания — это произведение не только стало предметом гордости всех персов, но вместе с тем постепенно приобрело мировую известность. Помимо структуры и объема, содержание «Маснавии ма’нави» многогранно. В «Маснави» изящным художественным языком выражены многие религиозно-конфессиональные, философские, суфийские, социальные и политические вопросы бурного времени мыслителя, вообще многие темы, связанные с жизнью человека. Поэтому эта ценная работа является многотематической: исследователи насчитали, что в ней затронуты более 1280 тем.

В статье также можно найти краткие и четкие указания об изданиях произведения и некоторых его переводах на многие языки мира.

Ключевые слова: Джалалуддин Балхи, таджикско-персидская литература, «Маснавии ма’нави», источник гордости, содержание, вопросы религии и конфессии, философия, суфизм, шедевр, мировая слава, язык, выражения.

Сведения об авторе: Али Мухаммади – к. ф.н., заведующий отделом текстологии, исследования и публикации письменного наследия АМИТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Хусейнзода, 35.

Тел.: 927377242;

“MASNAVI-YE-MA’NAVI” - UNPARALLELED MASTERPIECE OF PERSIAN-TAJIK AND WORLD LITERATURE

In the article, the brief biography and precious heritage of one of the famous speakers of Tajik Persian literature, Mavlono Jalaluddin Balkhi, whose name is the pride of our nation, is described and in this context, was told about his masterpiece - "Masnavi-ye-Ma'navi".

It should be noted that after its creation, this work not only became a source of pride for all

Persians but at the same time gradually gained world fame. In addition to the structure and volume, the content of the "Masnavi-ye-Ma'navi" is diverse. In "Masnavi" many religious, philosophical, mystical, and socio-political issues of the adventurous thinker's time, in general, many topics of human life are expressed in an elegant artistic language. Therefore, this valuable work is multi-topical, and researchers have counted more than 1280 topics covered in it.

In the article, it is also possible to find brief and clear indications about the editions of the work and some of its translations into the languages of the world.

Key words: Jalaluddin Balkhi, Persian-Tajik literature, "Masnavi-ye-Ma'navi", source of pride, content, issues of religion, philosophy, Sufism, masterpiece, world fame, language, good expression.

Information about the author: Alii Mohammadi - n.i.f., head of the department of textology, research, and publication of written heritage of the NAST. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Huseynzoda Street, 35.

Tel.: 927377242;

НИГОҶЕ БА АШЌОРИ АРАБИЗАБОНИ ҲАВЗАИ БАЛҲ (АСРИ XII)

Холов А.С.,¹ Мирзомуддинов А.²

Аз гузаштаи таъриху тамаддун маълум аст, ки Балх яке аз марказҳои муҳими таърихӣ фарҳангӣ, маҳди илму адаб, ҳикмату ирфон ва қароргоҳи давлатҳои гузаштаи Юнону Бохтар буда, дар сарчашмаҳои таърихӣ бештар бо номи Бохтар маъруфу машҳур аст. Дар оғози давлати Сосониён Балх дар ихтиёри давлати Кӯшониён буда, баъдҳо ҳамчун маркази Хуросони бузург мегардад.

Балх дар асри XI бахше аз сарзамини Афғонистон махсуб меёфт, ки шомили Кобулу Қандаҳор то Синду дарёи Уммон буда, қисмати шарқӣ ҷанубии он тавассути Ғазнавиён ва қисмати ғарбӣ шимолиаш аз ҷониби Салҷуқӣён идора мешуд ва онҳо тамоми Эрон, Туркия, қисмате аз Ироқ, Сурия ва Фаластинро дар тасарруф доштанд. Ин то замоне идома ёфт, ки соли 569 х./1174м. Ғӯриён давлате ташкил доданд ва бар қисмате аз Эрон Ҳинд низ мусаллат шуданд. Маркази давлати Ғӯриён яке аз вилоятҳои кунунии Афғонистон Ғӯр буд [4, 44-45].

Дар давраи Салҷуқӣён вазъи иҷтимоии Балх бар асари муборизаю тохтутозиҳои дохилию беруна чандон ором набуд. Танҳо дар замони Султон Санҷар Балх дар як оромиши нисбӣ қарор дошт. Чунончи ишора гашт, дар натиҷаи ҳаракатҳои бенатиҷаи Амир Қумоҷ бузургтарин фоҷиаи инсонӣ ҳучуми ғузо ба вуқӯ пайваст, ки на танҳо ҳудуди Балх, балки тамоми Хуросонро ноором сохт.

Дар баробари ин ҳама нобасомониҳо ва вазъи ногувори даврон илму адаб аз масири инкишофи табиӣ худ боз намонд. Махсусан, зикр кардан лозим аст, ки дар давраи Салҷуқӣён ба ибтикори вазири мударриби тоҷик Ҳоҷа Низомулмулки Тӯсӣ пояи донишгоҳи бузург бо номи «Низомияи Балх» дар Балх гузошта шуд, ки дар навбати худ яке аз марказҳои бузурги Хуросон ба шумор мерафт. Мусаллам аст, ки муҳассилини ин донишгоҳ фозилони хираду андешаи даври худ буда, дар ривочу равнақи илму адаб ва таҳаввули фикрӣ нақши муҳим бозиданд ва осори манзуму мансури арзишманд ба мерос гузоштаанд.

Осори мансури, ки аз ин қарн то ба мо расидааст, дар мавзуоти адабӣ, забонӣ, таърихӣ, динӣ, табиӣ ва ғайра буда, ба қалами донишмандону мутафаккирони маъруф, ба монанди Абулмаоли Муҳаммади Балхӣ соҳиби асари «Баён-ул-адён», Қозӣ Ҳамидуddини Балхӣ муаллифи «Мақомот», Рашидуddин Ватвоти Балхӣ нигорандаи рисолаи «Наср-ул-маоли мин каломи амир-ил-муъминин Алӣ» ё «Сад калима» ва хоссатан Носири Хусрав мусаннифи асарҳои «Зод-ул-мусофирин», «Сафарнома», «Ваҷҳи дин», «Қомеъ-ул-ҳикматайн», «Хон-ул-ихвон» ва амсоли инҳо тааллуқ доранд.

Чунончи, Рашидуddин Ватвот (1088-1182) шоири тавоно, адиби нуктасанҷ, нависандаи маъруф ба забонҳои форсӣ-тоҷикӣ ва арабӣ дар назму наср таълифоти арзишманд дорад. Ӯ дар насри мусаччаъ ҳунари баланд нишон дода, дар мантиқу фалсафа низ баҳсҳои ҷолиб дорад. Муҳтасоти осори арабизабон ва форсии тоҷикии Рашидуddини Ватвот дар пажӯҳиши муҳаққиқи тоҷик М. Раҷабова равшан таҷассум гардидааст [5].

Рисолаи «Сад калима»-и шоир сад панди ҳазрати Алӣ ибни Абиталибро дар бар мегирад, ки аз тарафи нависандаи машҳури давраи Аббосӣ Умар ибни Қоҳиз тавзеҳ ёфта, Рашиди Ватвот пандҳо ва шарҳи онро ба забони форсии тоҷикӣ тарҷумаю шарҳ додаю мазмунӣ онро бо назми форсӣ баён намудааст. Аз ҷумла, дар шарҳи калимаи ҳаштум: «من عذب لسانه» [9, 2] «كثير إخوانه» (Ҳар кӣ ширинзабон бошад, дӯстонаш зиёд гардад.) байти зеринро меорад:

1. Холов А.С. – номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи забон ва адабиёти араби ДИТ ба номи Имоми Аъзам

2. Мирзомуддинов А. – унвонҷӯи кафедраи филологияи араби Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Гар забонат хуш аст, чумлаи халқ
Дар маваддат бародарони туанд.
В-ар забонат бад аст дар хона,
Хасми чони ту чокарони туанд [2, 96-10a].

Ва ё дар шарҳи калимаи чордахум зимни ин ҳикмат: “لا ثناء مع كبر” (Ситоишро бо кибр нашоёд.) овардааст:

“Ҳар кӣ мутакаббир бошад мардумон санои ӯ нагӯянд ва вилои ӯ бичӯянд” [2, 36]. Мазмуни ин ҳикмат дар абёти зайл равшан ба зухур омадааст:

Ҳар киро кибр пеша шуд, ҳама халқ
Дар маҳофил ҷафои ӯ гӯянд.
В-он ки бар манҳачи тавозуъ рафт,
Ҳама олам санои ӯ гӯянд [2, 36].

Рашидуддини Ватвот ба ҳамин тартиб сад панди ҳазрати Алиро шарҳу тавзеҳи мухтасар дода, маънии онро ба зевари назми тоҷикӣ дармекашад.

Мавриди зикр аст, ки доир ба назми арабизабони дигари ин давр, дар мисоли эҷодиёти Зиёуддин Абушучоъ Бистомии Балхӣ, Ҳамидуддин Ҳамиди Балхӣ ва Низом Воизи Балхӣ низ муҳаққиқи тоҷик М. Раҷабова мулоҳизаю андешаҳои ҷолиб пешкаш кардааст [5].

Бояд таъкид кард, ки шоирони балхӣ дар замони Салҷуқӣён, Ғӯриён ва Хоразмшоҳӣён ашъори зиёде офариданд, ки девонҳои бархе аз онҳоро, аз қабили Ҳаким Носири Хусрави Балхӣ, Анварии Балхӣ, Рашидуддин Ватвоти Балхӣ, Захируддини Форёбиро дар ихтиёр дорем.

Муҳимтарин хусусиятҳои шеъри ин давра дар он зоҳир мегардад, ки сурудаҳои онҳо асосан ба забони ноби тоҷикии дарӣ будааст. Гузашта аз ин, шоирони дигаре чун Рашиди Ватвот дар баробари девони форсӣ-тоҷикӣ, девони арабӣ низ доштанд, ки эшон ҳам ба забони дари тоҷикӣ ва ҳам арабӣ шеърҳо эҷод мекарданд. Чунин шоиронро шуарои зул-лисонайн меноманд. Ғайр аз ин, дар эҷодиёти шоирони дигаре, ба мисли Носири Хусрав, Анварии Абивардӣ, Захири Форёбӣ, Ҳамидуддини Ҳамидӣ, Зиёуддин Бистомии Балхӣ ва дигарон осори таъсири забон ва адабиёти араб мушоҳида мегардад.

Боиси зикр аст, ки роҷеъ ба хусусиятҳои ашъори арабӣ, муламмаот, таъсири забон, адабиёт ва фарҳанги арабӣ ба эҷодиёти Носири Хусрав ва Захири Форёбӣ аз ҷониби арабшиноси варзидаи тоҷик Т.Н. Мардонӣ монографияи илмӣ ба таъъ расидааст, ки паҳлуҳои ҷолиби эҷодиёти шоирони зикршударо дар бар мегирад [3].

Аз ҷумлаи чунин шоирон, ки дар назми арабизабони форс-тоҷик нақши муҳим гузоштааст, метавон Захируддин Абулфазл Тохир ибни Муҳаммади Форёбиро ном бурд. Ӯ соли 556х./1160м. дар деҳаи Форёби Балх таваллуд шуда, дар зодгоҳи худ ва Нишопур касби илму дониш кардааст. Дар Нишопур вазъи иҷтимоӣ ба шоир чандон мувофиқ намеояд ва баъдан ба тарафи Исфahон сафар ихтиёр мекунад, зеро Исфahон дар он рӯзгор аз марказҳои илму адаб буда, донишмандону суҳанварони бисёр бо он ҷо иртибот доштанд ва ба ин васила касби маош мекарданд. Баъд аз тақрибан ду сол Заҳир озими Мозандарон ва Озарбойҷон шуд. Ӯ дар Мозандарон муддати кӯтоҳе умр ба сар бурда, ҳокими он Ардашер ибни Ҳасанро сутудааст. Шухрати бештар касб кардани ҳавзаи адабии Озарбойҷон ва овозаи шоирнавозии Салҷуқӣёни Озарбойҷон боис гардид, ки Захири Форёбӣ ба ин сарзамин ояд. Заҳир дар ситоиши Туғрал ибни Арслони Салҷуқӣ, Қизил Арслон ибни Элдигиз, Абубакр ибни Муҳаммад ибни Элдигиз ва умарои дигари Салҷуқӣ қасидаҳои мадҳӣ гуфтааст.

Лаҳзаҳои охири зиндагии Захири Форёбӣ дар Табреш гузашта, ба қавли тазкиранигорон соли 598х./1202м. вафот кардааст. Мазори вайро ғӯристони Сурхоби Табреш ва дар ҷивори Афзалуддин Бадили Ҳоконӣ ёд мекунанд [6, 299].

Мероси адабии шоир аз девоне иборат аст, ки навъҳои шеърии қасида, ғазалиёт, мас-

навӣ, рубоӣ, муламмаот ва ғайраро фаро мегирад.

Чунонки ишора гардид, Захири Форёбӣ низ аз ҷумлаи шоирони зуллисонайн ба шумор рафта, бо ду забон ашъори шевое эҷод кардааст. Дар девони Форёбӣ ду муламмаъ мавҷуд аст, ки дар маҷмуъ 14 байтро дар бар мегирад ва ба қавле он дуру барои табъозмоя ва тафаннуни хотир сурудааст [6, 335].

Муламмаи зерин дар мадҳи Абубакр ибни Муҳаммад гуфта шудааст:

يا من حوى المعالمى بالصارم المهند	للعالمين منه ظل النعيم سرمد
اى بر فراز گردون قدرت نهاده مسند	برخور ز ملك باقى وز دولت مخلد
فاضت على البر ايا من كفك العطايا	كفت يدالرزايا عن جندك المجد
فرمانرواى عالم مقصود نسل آدم	شاهنشاه معظم بوبكر بن محمد

[6, 243]

Тарҷума:

(Эй касе, ки соҳиби нишонаҳои шамшери ҳиндӣ бурро ҳастӣ. Аз партави он (шамшер) барои мардумон неъмату баракат пойдор гаит...

Аз дастӣ саҳобаҳои ту нозу неъмат бар замин ҷорӣ шуд ва дастӣ бадфишон аз сарбози даъватшудаи ту худдорӣ кард.)

Бояд зикр кард, ки Захири Форёбӣ беш аз ҳама мамдуҳонаш Атобек Нусратуддин Абубакр ибни Муҳаммадро мадҳу ситоиш кардааст. Ӯ пас аз марги Қизил Арслон то соли 607х./1211м. дар Табрез ҳукумат кардааст. Шоир дар мадҳи ин султон беш аз даҳ қасида сурудааст.

Форёбӣ ғайр аз муламмаоти хеш дар девонаш мисраю байтҳои арабии зиёде дорад, ки дар дохили ашъори форсӣ-тоҷикиаш хеле салису равон сураат гирифтаанд.

Форёбӣ дар баробари ашъори муламмаъ, ба қавли М. Рачабова яксаду ҳаштод байти арабӣ доштааст [5, 255].

Алоқамандии адабиёти арабизабон бо адабиёти форсии тоҷикӣ дар ин давра идома меёфт ва дар натиҷа, заминаи мусоиде барои таъсири мутақобилаи суннатҳои адабии Аҷаму Араб фароҳам омад, ки он ба ғаномандии адабиёти форсизабон ва арабизабон мусоидат намуд. Дар сурудаҳои шоироне чун Анварии Абевардӣ суннатҳои адабии арабӣ ва мазмуну мундариҷаи ашъори шуарои араб мушохида мегардад. Албатта, Анварӣ дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ бо сурудани қасида ва инкишофи ин жанр, ҳам дар шаклу ҳам дар мазмун, навапардозҳои зиёде кардааст. Ӯ дар радифи навоварӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ, ба омӯзиши забон ва адабиёти арабӣ пардохт. Шоир дар бисёр абёти худ аз вожаҳои наву тозаӣ ҳар ду забон истифода кардааст. Аз ин сабаб аст, ки баъзе аз мутахассисон бар он ақидаанд, ки бештари шеърҳои Анварӣ арабиуслуб буда, муфрадоти форсии тоҷикӣ ва арабиро бо ҳамдигар пайваст карда, аз як қолаб баровардааст. Анвариро аз ҳайси таҷдид ва навоварӣ метавон ҳамрадифи Башор, Абунувос, Абулатоҳия қарор дод. Вай аз тариқи гуногун ба навоварӣ дар қофия, баҳри арӯз ва наздик шудан ба забони кӯчаю бозор таҷдиде дар услуби пешиниён падид овард. Ҳамчунин мазмуну маъниҳои шоирони араб, аз қабилӣ Имруулқайс, Ҳотаи Тоӣ, Язид, Ахтал, Ҷарир, Мутанаббӣ, Ибни Румӣ, Абутамом, Абулатоҳия, Ибни Ҳонӣ ва дигаронро дар сурудаҳои худ инъикос намудааст.

Анварӣ шоирони зеринро машҳуртарин намоёндагони адабиёти аҳди Умавӣ медонад:

Эй дар ҳунари муқаддами аъёни рӯзгор,
Дар назму наср Язиду Ахталу Ҷарир [1, 175].

Қои дигар Анварӣ дар васфи бодаю хушҳолӣ дар зиндагӣ шеърэ эҷод кардааст, ки ҳаммонанд ба шеъри Язид – намояндаи шеъри аҳди Умави мебошад:

Маро вақт хуш аст имрӯзу ҳолӣ,
Қадаҳҳо пур кунеду хучра ҳолӣ.
Ки донад то чи хоҳад буд фардо,
Бизан рӯду биёвар бода ҳолӣ [1, 565].

Дар ин мисраъҳои шеърӣ Анварӣ васфи бодаю вақти хушгузаронӣ кардааст, ки ба абёти зерини Язид монандӣ дорад

وَدَاعَى صَبَابَاتِ الْهَوَى يَتَرْنَمُ
فَكُلْ وَإِنْ طَالَ الْمَدَى يَنْتَصِرْ
فَرُبَّ غَدٍ يَأْتِي بِمَا لَيْسَ يُعْلَمُ

أَقُولُ لَصَحْبِ ضَمَّتِ الْكَأْسُ سَمْلَهُمْ
خُذُوا بَنَصْبِ نَعِيمٍ وَ لَذَّةٍ
وَلَا تَتْرَكُوا يَوْمَ السُّرُورِ إِلَى غَدٍ

[7, 123]

(Тарҷума: Ба надимон мегӯям, ки ҷоми шароб ҷамъи онҳоро фаро гирифта, занони ошиқешаро, ки овоз сар медиҳанд.

Баҳрае аз неъмату лаззатҳо бигиред, гарчи замон он қадар тулонӣ шуда, ки поён назираад.

Айёми хуширо раҳо накунад ва ба фардо масупоред, чӣ басо фардо ояд ба он чи мушаххас нест).

Албатта, аз мазмуну муҳтавои шоирони давраи мавриди назар бармеояд, ки арабигӯӣ дар ҳавзаҳои адабии Балх ба шакли анъана даромада буд. Аксар шуарои моҳир дар ду забон: арабӣ ва форсии тоҷикӣ дасти боло доштанд. Шакле нест, ки чандин шоирони дигари адабиёти форсии тоҷикӣ ҳатто эҷодиёташонро пурра ба забони арабӣ нигоштаанд.

Ҳамин гуна бояд зикр кард, ки дар давраи Салҷуқӣ, Ғуриён ва Хоразмшоҳӣ ба ҷуз аз шоирони зикршуда аз иддаи дигари шуарои ин давр, монанди Аҷибии Ҷузҷонӣ, Ҳорисии Балхӣ, Қоинии Кушқакии Балхӣ, Воизи Балхӣ, Боқлонии Балхӣ, Масъуди Андхӯдӣ, Маҳмуди Андхӯдӣ, Қатрони Балхӣ, Сирочи Балхӣ, Маҳмуди Балхӣ, Хусайн Маҳмудии Балхӣ, Котиби Балхӣ, Зиёуддин Хуррамободии Балхӣ, Аҳмад ибни Алӣ ибни Абдулазизи Балхӣ, Қозӣ Маҳмудии Балхӣ, Футӯҳии Балхӣ, Қозӣ Шамсуддин Маҳмуди Балхӣ ва дигарон ашъори пароканда дар қолабҳои қасида, қитъаю ғазал, рубоӣҳо бар ҷо мондаанд. Дар ҳақиқат, Балх сарзаминест адабпарвар, шоирпарвар, маърифатпарвар, маҳди илму дониш ва ҳунару фанноварӣ.

Омӯзиш, таҳқиқ ва муқоисаи сурудаҳои шоирони Балх ва махсусан шуарои арабизабони ин давра ҷанбаҳои хеле муҳимми паҷуҳишӣ дошта, муҳаққиқонро водор месозад, ки дар ин замина рисолаву мақолоти бунёдӣ эҷод намоянд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Анварӣ, Абевардӣ. Девони Анварӣ [Матн] / Анварии Абевардӣ. Бо эҳтимоми Муҳаммадтақӣ Мударрисӣ Разаӣ. Ҷ.1. – Техрон: Илм ва фарҳанг, 1966. – 340 с.
2. Ватвот, Рашидуддин. Сад калима [Матн] / Рашидуддини Ватвот // Нусхаи хаттии маҳфуз дар китобхонаи Маҷлиси Шуарои миллии ҚИЭ. – № 5765. – 48 в.
3. Мардони, Т.Н. Влияние арабской поэзии на творчество персидско-таджикских поэтов XI-XII вв. [Текст] / Т.Н. Мардони. – Душанбе: Дониш, 2020. – 380 с.
4. Мисбоҳзода, Муҳаммадбоқир. Таърихи сиёсии мухтасари Афғонистон [Матн] / Муҳаммадбоқир Мисбоҳзода. – Кобул: Маркази паҷуҳишҳои “Офтоб”, 1387 – 255 с.
5. Раҷабова, М.Т. Таҳаввули назми арабизабони форсу тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XI ва асри XII (дар заминаи “Ҳаридат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср”-и Имомуддини Исфохонӣ)

[Матн] / М.Т. Раҷабова : дисс... докт. илм. филол.: 10.01.03 / Т.М. Раҷабова. – Душанбе, 2022. – 375 с.

6. Форёбӣ, Заҳируддин. Девони Заҳируддини Форёбӣ [Матн] / Заҳируддини Форёбӣ . Тасҳиҳ, таҳқиқ ва тавзеҳи Амир Ҳусайн Яздигурдӣ. – Техрон: Нашри Нукта, 1380. – 592 с.

7. Язид. Девони Язид [Матн] / Ибни Язид. Шарҳи Абдурахмон Ал-Барқуқӣ. – Бейрут: Дор-ул- арқом, 1417. – 236 с.

НИГОҶЕ БА АШЪОРИ АРАБИЗАБОНИ ҲАВЗАИ БАЛҲ (АСРИ XII)

Дар мақола масъалаи мақоми намояндагони ҳавзаи Балх дар адабиёти арабизабони асри XII баррасӣ гардида, вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва таъсири он ба эҷодиёти адибону шоирони давр нишон дода шудааст.

Бояд зикр кард, ки як ҷанбаи таърихи адабиёти мо давраи арабизабониро фаро мегирад, ки аз таҳқиқоти адабиётшиносони мо то андозае дур мондааст. Таҳқиқи ҷунин масъалаҳо ҳолиғохҳои адабиёти пурғановати моро такмил мегардонад.

Адабиёти арабизабони ҳавзаи Балх, махсусан асри XII дорои хусусиятҳои ғоявию поэтикӣ ва таъсирпазирию таъсиргузори буда, таҳқиқи мукаммалу густардари такозо мекунад.

Каливожаҳо: адабиёти татбиқӣ, адабиёти араб, адабиёти арабизабон, ҳавзаи Балх, вазъи сиёсӣ асри XII, шоирони арабизабон, муламмаъ, шеърӣ арабӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холов А.С. – номзоди илмҳои филологӣ, мудири кафедраи забон ва адабиёти араби ДИТ ба номи Имоми Аъзам;

Тел.: 985.34.24.42; **E-mail:** xolov.a@list.ru;

Мирзомуддинов А. – унвонҷӯи кафедраи филологияи араби Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Тел.: 919-65-48-88.

ВЗГЛЯД НА АРАБОЯЗЫЧНУЮ ПОЭЗИЮ ОКРУГА БАЛХ (XII в.)

В статье рассматривается статус представителей региона Балха в арабоязычной литературе XII века, показывается политическая и социальная ситуация и ее влияние на творчество писателей и поэтов этого периода.

Следует отметить, что один аспект истории нашей литературы охватывает арабоязычный период, который несколько далек от исследований наших литературоведов. Исследование таких вопросов еще больше обогатит нашу литературу.

Арабоязычная литература Балхского региона, особенно XII века, обладает содержательными и поэтическими характеристиками и требует всестороннего и обширного исследования.

Ключевые слова: сравнительное литературоведение, арабская литература, арабоязычная литература, округа Балха, политическая обстановка XII в., арабоязычные поэты, муламма, арабская поэзия.

Сведения об авторах: Холов А.С. – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой арабского языка и литературы ТИИ имени Имама А'зама;

Тел.: 985.34.24.42; **E-mail:** xolov.a@list.ru;

Мирзомуддинов А. - соискатель кафедры арабской филологии Национального университета Таджикистана;

Тел.: 919-65-48-88.

A LOOK AT THE ARABIC-LANGUAGE POETRY OF THE BALKH REGION (XIIth c.)

The article discusses the status of representatives of the Balkh region in the Arabic literature of the XII century, shows the political and social situation and its influence on the work of writers and poets of this period.

It should be noted that one aspect of the history of our literature covers the Arabic-speaking period, which is somewhat far from the research of our literary critics. The study of such questions will enrich our literature.

The Arabic-language literature of the Balkh region, especially of the 12th century, has meaningful and poetic characteristics and requires a comprehensive and extensive study.

Key words: comparative literature, Arabic literature, Arabic-language literature, Balkh region, political situation in the 12th century, Arabic poets, mulamma, Arabic poetry.

Information about the authors: Kholov A.S. – Candidate of Philological Sciences, Head of the Department of Arabic Language and Literature of the TII named after Imam A'zam;

Tel.: 985.34.24.42;

E-mail: xolov.a@list.ru;

Mirzomuddinov A. – researcher of the Department of Arabic Philology of the National University of Tajikistan;

Tel.: 919-65-48-88.

САНЪАТҲОИ БАДЕИИ МАЪНОИ ДАР АШЪОРИ КАМОЛИ ХУЧАНДИ

Исматова З.¹

Камоли Хучандӣ аз зумраи шоирони забардаст ва камназири адабиёти форсии тоҷикӣ маҳсуб мешавад. Ӯ бо ашъори ноб ва шевою дилнишини хеш дили ҳаводорону ихлосмандони илму адабро тасхир намудааст. Шоир дар ашъораш аз навъҳои гуногуни санъатҳои бадеӣ моҳирона истифода бурда, ки ин аз истеъдоди баланди фитрӣ ва маҳорати камназири шоирии ин суҳанвари бузург шаҳодат медиҳад. Камол аз тасвирҳои бадеӣ фаровон истифода бурда, ба ин тариқ суҳани хешро боз ҳам муассиру ҷаззоб намудааст. Истифодаи бамаврид аз ташбеҳу истиора, маҷоз, ташхису тақрор, тазоду муқобала, суолу ҷавоб, талмех ва дигар санъатҳои бадеӣ гувоҳ бар он аст, ки эҷодкор аз шеърӣ шуароӣ моқабл огоҳии комил дошта.

Дар мавриди истифодаи баъзе саноеи бадеӣ дар ашъори Камоли Хучандӣ муҳаққиқон ва адабиётшиносоне чун устод Садриддин Айнӣ, Шарифҷон Ҳусейнзода, Аълоҳон Афсаҳзод, Бадриддин Мақсудов ва дигарон иброи назар кардаанд. Аз ҷумла, устод Садриддин Айнӣ дар таҳқиқоти худ оид ба санъати таҷнис дар шеърӣ Камол бештар таваҷҷуҳ кардааст. Ва Бадриддин Мақсудов санъатҳои тавсиф, ташбеҳ ва таҷнисро дар ашъори Камоли Хучандӣ ба таври муфассал ба баррасӣ гирифтааст. Ҳамин тавр, ташбеҳу истиора, ташхису маҷоз, тавсифу рӯҷу, тазоду муқобила, таҷнису ихом, кинояю талмех, нидову тазмин, саволу ҷавоб, муаммову сифатчинӣ, тарсеъу мусаччаъ, илтизому тақрор ва ғ. аз ҷумлаи саноеи ашъори Камол аст, ки дар бораи серистеъмолтарини онҳо баҳс хоҳем кард.

Камоли Хучандӣ дар ғазалиёти худ пеш аз ҳама аз санъати ташбеҳ ва хелҳои он дар офаридани симоҳои асосию фаръӣ истифода намудааст. Адабиётшиноси Эрон Саид Нафисӣ дар бораи ташбеҳ ва истифодаи он дар назм чунин гуфтааст: «Бузургтарин маҳорати ҳар шоире дар ташбеҳот аст. Шеърӣ беташбеҳ чун ҳусни ноороста ва чун гули нопероста аст. Шоири бузург он аст, ки мушаббаҳи худро ба чизе ташбеҳ кунад, ки дар ҳама ҷо ва ҳар замон битвон ёфт ва ҳар кас лутф ва шевоии онро дарёбад» [8, 376]. Сайри таърихии санъати ташбеҳ исбот менамояд, ки он аз маъмултарин санъатҳои шеърӣ осори шоирони классики тоҷику форс мебошад. Санъати ташбеҳ дар эҷодиёти Камоли Хучандӣ мақоми хосса дорад. Дар ашъори ин адиб бештар ташбеҳи сареҳ воমেҳӯрад, ки ба воситаи калимаҳои ёридиҳандаи чун (чу), мисли (монанди), яъне, ба мисли ва ғайра чизеро ба чизе (ташбеҳшавандаро ба ташбеҳкунанда) монанд мекунад. Камоли Хучандӣ аз ташбеҳҳои равшан бо маҳорати баланди суҳанофарӣ истифода намудааст. Аз ашъори Камоли Хучандӣ барои ташбеҳҳои равшан ва пӯшида метавон даҳҳо мисол овард, аммо дар доираи ин таҳқиқ бо чанд мисол иктифо менамоем. Масалан, дар байти зерин шоир чехраи маъшуқаро ба хуршед ташбеҳ додааст:

Ғар диҳад дастам, к-аз он ораз ниқобаш барканам,
Бӯсае ду аз руҳи чун офтобаш барканам.

[10, 376]

Чи тавре ки зикр шуд, шоир руҳи ёрро ба офтоб монанд кардааст, ки дар ин ҷо руҳ монандшаванда ва офтоб монандкунанда ва чун ёридиҳандаи монандӣ мебошад. Камол дар абёти худ руҳи ёрро бештар ба моҳу офтоб, чашмонашро ба наргис, лабонашро ба pistaи шӯр ва шакар, қадду қомати ёрро ба сарв, миёнашро ба мӯй ва ғайра монанд намудааст. Ва дар байти зерин қомати ёрро ба сарви хиромон ташбеҳ намудааст:

1. Исматова Зулфия – ходими илмӣ шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ.

Чаннатталабон ҳар чи бичӯянд зи Тӯбо,
Дар қомати чун сарви хиромони ту ёбанд.
[10, 165]

Дар дини ишқ рост нашуд қиблаи Камол,
То рӯйи дил ба қомати чун сарви ӯ накард.
[10, 186]

Май чу Лайлӣ гар шавад дар шаҳри мо душворёб,
Мо чу Маҷнун сустҷӯяш ҳай ба ҳай хоҳем кард.
[10, 249]

Ин чанд намуна далели он аст, ки Камол чун дигар шоирони ҳамасраш асосан шоири ташбеҳсоз аст. Ташбеҳҳое, ки дар намунаҳои мазкур қорбасти шудаанд, равшан, диданӣ ва дилнишинанд. Масалан, дар ду намунаи аввал қадди ёр ба сарви хиромон ташбеҳ шудааст, ки хеле зебо ва аз ашъи дидани табиат гирифта шудааст.

Дар намунаи охир бошад, шоир дар баробари санъати ташбеҳ инчунин аз санъати талмеҳ низ истифода карда, майро ба Лайлӣ ва худро ба Маҷнун монанд кардааст, ки ин аз огоҳии ӯ аз қиссаю ривоятҳои гузашта шаҳодат медиҳад.

Чунин ташбеҳҳо баёни матлабро барои шоир хеле осон мегардонад. Ва чи тавре ки дар боло зикр шуд, шоир барои офаридани ташбеҳоти худ бештар аз ашъи зиндагии ҳаррӯза истифода намудааст. Шоир инчунин аз ташбеҳи пӯшида, яъне бе истифодаи адоти ташбеҳ ташбеҳот офаридааст, ки адабиётшиноси тоҷик Тӯракул Зеҳнӣ ин навъи ташбеҳро барҷаста-тарин ва беҳтарин навъи ташбеҳ шуморидааст [3, 50]. Дар ин байт Камоли Хуҷандӣ аз ин гуна ташбеҳ хеле моҳирона истифода бурда, мефармояд:

Лаб май асту баданат сим, чу ҳаст он ҳама хом,
Хом бошад зи ту моро тамаъи бўсу канор.
[10, 286]

Дил шишаест қойи ҳаёли ту, эй парӣ,
Қардӣ парӣ ба шиша, ҳамин ҳаст соҳирӣ!
[10, 430]

Дар офаридани ташбеҳ Камоли Хуҷандӣ гоҳе ташбеҳшавандаро аз ташбеҳкунанда боло мегузорад, ки ин хусусият ба шеваи сабки ӯ ҳалале ворид насохта, баръакс, онро ҳусни дигаре низ мебахшад. Аз ҷумла шоир мефармояд:

Сарв ҳарчанд сарафроз бувад дар бўстон,
Пеши болои баланди ту фурутан бошад.
[10, 198]

Ба ҳубӣ гарчи маҳ болонишин аст,
Ба болои туаш боло набошад.
[10, 199]

Дар бораи ин гуна ташбеҳоти шоир Бадриддин Мақсудов дар таҳқиқоти худ зикр наму-дааст [6, 123]. Ва чунин навъи ташбеҳро ташбеҳи баргашта ё ташбеҳ-ул-марҷуъ меноманд [3, 57].

Яке аз санъатҳои дигаре, ки Шайх Камоли Хуҷандӣ аз он баҳра бурдааст, истиора ба

шумор меравад, ки он дар лугат ба орият гирифтани мебошад. Аз ҷумлаи санъати маъноӣ буда, аз калимоти ғайриаслӣ ташаккул меёбад, ки дар тасвир миёни онҳо монандие мушоҳида мешавад. Аз ин рӯ, истиораро аҳли таҳқиқ як навъи маҷоз ва наздик ба ташбеҳ донистаанд. Аммо зикр нашудани монандшаванда онро аз ташбеҳ фарқ қунондааст. Ин аст, ки истиораҳои Камол дар шакли таркиботи изофии маъруфи рӯзгори ӯ, ки аксаран аз таркиби ду калима ба вучуд омада, барои ифодаи тасвирҳои ҷаззоб ва офариниши маъноҳои ноб ба кор рафтааст. Бо таваҷҷуҳ ба ғазалиёти Камоли Хучандӣ метавон ошкор сохт, ки дар онҳо истиораҳои фаровоне аз ҷониби шоир офарида шудааст ва шоир бештар аз ибораҳои сарви равон, гулистони ҷамол, ҷароғи субҳдам, пирохани сабурӣ, нолаи мурғон, мавҷи ашк, шабистони висол ва ғайра истифода намудааст. Масалан, дар байти зерин вожаи наргис истиораи ҷашм аст:

Шеваи ҷашми ту наргис ҷӣ қунад ишваю ноз?
Шева аз наргиси ҷодуи ту хуш меояд!
[10, 264]

Дар байти дигар дар таркиби ибораи тасвирии моҳи дилафрӯз ибораи моҳи дилафрӯз ҳамоно истиораи дилдода ё маъшуқа шуда омадааст:

Имшаб он моҳи дилафрӯз ба меҳмони кӣ буд?
Хатти он сабзии лабҳо намаки хони кӣ буд?!
[10, 170]

Товуси хушхиром раҳо кун ба саҳни боғ,
Он сарви ноз бингар, аз ӯ хушхиромтар.
[10, 282]

Лутфи сабо шунидам, бод аст бо насимат,
Оби ҳаёт дидам, ҳеҷ аст бо даҳонат.
[10, 114]

Пирохани сабурӣ кардем пора-пора,
То дидаем чун гул дар дасти ину онат.
[10, 114]

Дар каломе шоир ин навъ истиораҳо фаровон ба кор рафтааст, ки ҳамагӣ ба хотири ҷаззобияти тасвирҳо ва пуртаъсир гардидани баёни шоирона мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Шайх Камол инчунин аз санъати бадеии маъноии муболиға баҳра бурдааст. Ӯ барои боз ҳам равшантар ва пуртаъсир баён кардани фикру ақида ва ҳиссу ҳаяҷони хеш аз муболиға истифода менамояд. Масалан, шоир дар ин байт аз муболиға чунин истифода намудааст:

Эй маро дар ҳаҷри рӯят ҷашми тар чун сар сапед,
Шуд зи шустушӯи ашкам ҷомаҳо дар бар сапед.
[10, 172]

Шоир инчунин дар ҷои дигар аз ин санъат истифода бурда, аммо онро муболиға, яъне игроқ нашуморида, як ҳодисаи воқеӣ мешуморад:

3-оби ҷашмат гашт тӯфони дигар воқеъ, Камол,
Нест игроке дар ин маънӣ, баёни воқеъ аст.
[10, 102]

Дар ғазалиёти Камоли Хучандӣ санъати бадеии ташхис мақоми арзанда дорад. Агар адибон ва нависандагони асрҳои қаблӣ ин навъи санъатро бештар дар нисбат ба ҳайвоноту парандагон мавриди истифода қарор дода бошанд, пас Камоли Хучандӣ тавассути ин санъат бештар ба аҷзои андоми инсон, растанию гиёҳ ва ҷирмҳои осмонӣ эҳсосоту хислатҳои инсонӣ дода, онҳоро дар миёни худ ва ё бо инсон ба суҳан медарорад. Аз ҷумла:

Чу ашкро зи давидан ба по зад обилаҳо,
Раҳо кунам, ки бар он остон фуруд ояд.
[10, 207]

Гул ҳикоят кард сарв аз нозукии лутфи ёр,
Об гирён омаду дар пойи ину он фитод.
[10, 176]

Офтоб аз ту ҳусн медуздад,
Субҳ аз он рӯ ҷароғҳо куштаст.
[10, 79]

Саволу ҷавоб санъати бадеиест, ки шоир тавассути он ҳолат, хислат ва вазъи табиати қаҳрамони лирикиро ифшо менамояд. Аз ин санъати бадеӣ қариб ҳамаи адибони классики форсу тоҷик, амсоли Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Анварии Абевардӣ, Низомии Ғанҷавӣ, Фарруҳии Систонӣ, Муиззии Самарқандӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, Абдуллоҳи Ҳотифӣ, Мактабии Шерозӣ истифода бурдаанд. Ҷунончи, сардафтари адабиёти классикии форсии тоҷикӣ устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар рубоии зерин мефармояд:

Омад бари ман. Кӣ? Ёр. Кай? Вақти саҳар.
Тарсанда. Зи кӣ? Зи ҳасм. Ҳасмаш кӣ? Падар.
Додам-ш ду бӯса. Бар кучо? Бар лаби тар,
Лаб буд? На! Чӣ буд? Ақиқ! Чун буд? Чу шакар!
[9, 49]

Дар шеърҳои, ки санъати мазкур ба қор рафтааст, шоирон одатан аз калима ва таркибҳои «гуфтам» ва «гуфто», «бигуфт» ва «бигуфто», «савол» ва «ҷавоб», «пайғом» ва «паём» ва ғ. истифода намудаанд. Камол дар абёти зерин аз ин санъати бадеии маънавӣ баҳра бурда, менигорад:

Гуфтамаш: Номи ту? Гуфто: Аз маҳи тобон бипурс.
Гуфтамаш: номи лабат? Гуфт: Ин ҳадис аз ҷон бипурс
Гуфтамаш: Боре нишоне з-он даҳон бо ман бигӯй.
Зери лаб хандон шуду гуфт: Аз гули хандон бипурс.
[10, 307]

Ё дар ҷои дигар:

Гуфтам: Малакӣ ё башарӣ? Гуфт, ки ҳар ду.
Кони намакӣ ё шакарӣ? Гуфт, ки ҳар ду.
[10, 325]

Яке аз пуртаъсиртарин воситаҳои тасвири бадеӣ ба ҳам муқобил гузоштани ду фикр аст. Ба дигар ифода, адибон дар ҷараёни амалиётҳои қаҳрамонони марказӣ ва персонажҳои

асарҳо сифат ва хислатҳои ду кас ва ё ду чизро ба таври муқоиса ба ҳам муқобил мегузоранд, ки ин муқобилгузорию санъати тазод ва муқобила меноманд [3, саҳ. 82].

Камоли Хучандӣ аз ин санъати бадеии маъноӣ низ истифода бурдааст. Аз ҷумла, дар байти зерин мефармояд:

Ба ҷони Камол ин ҳама бедоди ту то кай?
Шоҳон напосанданд ситам бар дили дарвеш.
[10, 316]

Зи баъди он ки дари дӯст бозёфт Камол
Агар бихишт бичӯяд, ба дӯзахаш бибаред.
[10, 182]

Дар ин мисол дар байти аввал калимаҳои шоҳ ва дарвеш ва дар байти дуюм бихишт ва дӯзах истифода шудаанд, ки онҳо аз лиҳози маънӣ зидди ҳамдигаранд.

Аз таҳлилу баррасии мисолҳои боло маҷмӯан ба натиҷае расидан мумкин аст, ки дар ашъори Камоли Хучандӣ санъатҳои бадеӣ мавриди истифода қарор гирифта, бозгӯи ҳунари баланди суҳанофарии адиб мебошанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Афсаҳзод, А. Камоли Хучандӣ ва ақидаи риндӣ [Матн] / Аълоҳон Афсаҳзод // Аҳбори АИ ҚТ, №11, 1996. – С. 48-56.
2. Ғаффорова, Умеда. Муламмаот дар эҷодиёти Шайх Камол [Матн] / Умеда Ғаффорова // Партаве аз ҷони пок. – Хучанд: Ношир, 2011. – С. 625-630.
3. Зеҳнӣ, Тӯракул. Санъати суҳан [Матн] / Тӯракул Зеҳнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 саҳ.
4. Қосимова, М. Н. Хусусиятҳои забони зарбулмасалу мақолу ҳикматҳои осори Камоли Хучандӣ [Матн] / М. Н. Қосимова // Мақолоти маҷмааи бузургдошти Камоли Хучандӣ. – Табрез, 1375. С. 229-248.
5. Мақсудов, Б. Нигоҳе ба девони Камол [Матн] / Б. Мақсудов // Садои Шарк, №11, 1988. – С. 127-130.
6. Мақсудов, Б. Рӯзгор ва осори Камоли Хучандӣ [Матн] / Б. Мақсудов. – Душанбе: 1994. – 164 саҳ.
7. Мирмуҳаммедова М. Талмех дар ғазалиёти Камол [Матн] / М. Мирмуҳаммедова // Номаи ховаршиносон, №1. – Хучанд: Нури маърифат, 2005. – С. 164-167.
8. Нафисӣ Саид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ [Матн] / Саид Нафисӣ. – Техрон: Интишороти китобхонаи Ибни Сино, 1341. -683 саҳ.
9. Рӯдакӣ. Шеърҳо [Матн] / Рӯдакӣ. Бо муқаддима, тартиб ва тавзеҳи У. Каримов, С. Саъдиев. - Душанбе: Ирфон, 1974. – 224 с.
10. Хучандӣ, Камол. Девон [Матн] / Камоли Хучандӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. –480 с.

САНЪАТҲОИ БАДЕИИ МАЪНОӢ ДАР АШЪОРИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Дар мақола истифодаи саноеи бадеии маъноӣ дар ашъори Шайх Камоли Хучандӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Зимни баррасӣ муайян гардид, ки Шайх Камол дар ғазалиёти хеш аз навъҳои гуногуни санъатҳои бадеии маъноӣ, аз ҷумла ташбеҳ, истиора, муқолиға, тазод ва ғайра ба таври фаровон истифода намудааст, ки аз маҳорати баланд ва истеъдоди фитрии ин шоири барҷаста гувоҳӣ медиҳад. Зебӣ ва дилангезии суҳани Камол дар истифодаи санъатҳои бадеӣ хеле равшан ифода меёбад.

Калидвожаҳо: санъатҳои бадеӣ, санъатҳои маъниофар, шоир, ташбех, калом, истиора, маҷоз, муболиға, тазод.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмадова Зулфия – корманди илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Хиёбони Рӯдакӣ, 21.

Тел.: (+992) 919555225.

E-mail.: Zulfiya_sharq@mail.ru

СЕМАНТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ В ПОЭЗИИ КАМОЛИ ХУДЖАНДИ

В статье исследуется использование семантических средств художественного изображения в поэзии шейха Камоли Худжанди. В ходе исследования выяснилось, что Шейх Камол в своих газелях широко использовал различные виды семантического художественного изображения, включая аллегорию, аллегорию, гиперболу, антитезу, олицетворение и т. д., что свидетельствует о высоком мастерстве и врожденном поэтическом таланте этой выдающейся личности. Использование многих видов средств художественного изображения делает газелей поэта более красочными и выразительными.

Ключевые слова: искусство, поэт, слово, аллегория, метафора, гипербола, антитеза.

Об авторе: Исмадова Зулфия – научный сотрудник Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки НАНТ. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 21.

Тел.: (+992) 919555225.

E-mail.: Zulfiya_sharq@mail.ru

SEMANTIC ARTISTIC IMAGE IN THE POETRY OF KAMOLI KHUJANDI

The article explores the use of semantic means of artistic depiction in the poetry of Sheikh Kamoli Khujandi. During the study, it turned out that Sheikh Kamol in his gazelles widely used various types of semantic artistic depiction, including allegory, allegory, hyperbole, antithesis, personification, etc., which indicates the high skill and innate poetic talent of this outstanding personality. The use of many types of artistic means makes the poet's gazelles more colorful and expressive.

Key words: art, poet, word, allegory, metaphor, hyperbole, antithesis.

About the author: Ismatova Zulfiya – scientific researcher of the Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21.

Tel.: (+992) 919555225.

E-mail.: Zulfiya_sharq@mail.ru

МОҲИЯТИ СУХАН АЗ НАЗАРИ НИЗОМӢ

Муҳаммадиев Ш.¹

*Зи ҳайвон ба нутқ одамӣ бартар аст,
Пас одамтар он, к-ӯ суҳанвартар аст.
Зухурии Туршезӣ*

Азбаски “моддаи шеър суҳан аст” [6, 587] ва инсоният бе суҳан аз маънавияти рӯҳӣ маҳрум аст, донишони назари Низомӣ оид ба суҳан барои муайян намудани моҳияти афкори адабии ӯ аҳамияти хос дорад.

Парастидани суҳан ва қувваи эҷозкорона доштани он дар адабияти мо маншаи авестой дорад. Ҳанӯз дар Авесто ҷои асосиро сегонаи (триадаи) пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек ишғол менамуд. Суҳан қудрати афсунгарӣ, соҳирӣ дошта, гӯяндаи он ҳаллол (ҳалқунанда)-и мушкилиҳою дармонҳои маънавии одамӣ мебошад. На ҳар як суҳан нерӯи эҷозӣ ё соҳирӣ дорад; пеш аз ҳама он суҳан дорои чунин қувва мебошад, ки дар вай донише, ҳикмате нисбон бошад. “Дар сегонаи” пиндор- гуфтор- рафтор” мавқеи асосиро гуфтори боҳикмат ишғол мекунад: вай андеша (пиндорро) дар худ таҷассум намуда, нерӯи эҷозкоронаро молик шуда, бо рафтор меомезад ва тавҳам мегардад” [3,31]. Низомӣ дар достони якуми “Ҳамса”– “Маҳзан- ул- асрор” дар боби “Гуфтор андар фазилати суҳан гуфтан” чунин мисраъҳоро меорад:

Чунбиши аввал, ки қалам бар гирифт,
Ҳарфи нахустин зи суҳан дар гирифт.
[7,283]

Дар ин ҷо қалам маншаи қуръоние доништа мешавад, ки туфайли он суҳан ба вучуд омадааст. Бо нидои Парвардигор “кун” қалам суҳани аввалинро ба вучуд меорад ва бо ҳамин бунёди ҳастӣ гузошта мешавад.

Низомӣ менависад:

Пардаи хилват чу барандохтанд,
Ҷилваи аввал ба суҳан сохтанд.
[7,283]

Ин мисраъҳоро ҳамин тавр шарҳ додан мумкин аст: вақте мабдаи ҳастӣ (асоси илоҳӣ), ҳақиқати ягона аз хилват бурун шудан хост, “ҷилваи аввалин ” ба воситаи суҳан зухур кард. Мавҷудияти олам, пайдоиши суҳан аз рӯи назарияи маърифати ислом чунин аст. Ин назария беасосу бесобиқа нест, зеро дар таълимоти динҳои пешин низ чунин будааст. Масалан, дар дини християнӣ таъбири “аз аввал суҳан буд” (“в начале было слово”) дида мешавад [7,283]. Аз ин қадимтар, дар таълимоти дини яҳудӣ “ феъли муқтадири “ҳа, мешавад!” мавҷуд аст. Аз рӯи ин таълимот офариниши олам аз даҳ феъл доништа мешавад [5,31]. Дар “Таврот” гӯё Худо ба ҳар даҳи ин феълҳо “ҳа, мешавад!” гӯён нидо кардааст ва олам ба вучуд омадааст. Низомӣ дар достони дигараш “Ҳафт пайкар” ҳамин ақидаи мабдаи илоҳӣ доштани суҳанро идома дода, ҳамчунин қадимӣ будани онро эътироф мекунад:

Он чи ҳам нав асту ҳам куҳан аст,
Суҳан асту дар ин суҳан суҳан аст.

1. Муҳаммадиев Шамсиддин – ходими пешбари илмӣ Институти забон ва адабияти ба номи А. Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзоди илмҳои филологӣ. .

3- офариниш назод модари “кун!”
Ҳеч фарзанд хубтар зи сухун.
[10,53]

Бояд гуфт, ки бисёр шоирони форсу тоҷик дар ашъору осори худ ин масъаларо ғушзад намудаанд. Чунончи, Абдуррахмони Ҷомӣ дар “Юсуф ва Зулайхо ” менависад:

Сухан аз “Кофу нун ” дам бар қалам зад,
Қалам бар сафҳаи ҳастӣ қадам зад.
[13,20]

Низомӣ аз шоирон талаб менамояд, ки дар муносибат ба сухан чиддӣ рафтор на-
моянд. Ҳамчунин ӯ хостори он аст, ки сухан дар худ ҳикмат дошта бошад, яъне сухан бояд
аз хирад бархурдор бошад, касро ба андеша водор намояд. Шоир аз нутқи илоҳӣ ба тавси-
фи нутқи инсонӣ гузашта, пайвастагии андешаҳои инсониро аз “мурғони сухан” медонад.
Танҳо ба воситаи сухан ин андешаҳоро пайвастан мумкин аст. Ин пайвандгари суханро
аз дигар намудҳои иртибот монанди ишора, расм, символ, рамзу ишора ва ғайра бартару
беҳтар аст:

Хатти ҳар андеша, ки пайвастаанд,
Бар пари мурғони сухан бастаанд.
Нест дар ин кӯҳнаи навхезтар,
Мӯйшикофӣ зи сухан тезтар.
[7, 284]

Ба таври дигар, моҳияти ягон ҳодисаро бо сухан чунон моҳирона кушодан мум-
кин аст, ки бо дигар шаклҳои робитаю алоқа имкон надорад. Ӯ андеша, фикр, тасаввурро
муқаддам шуморида, суханро шаклу сурати онҳо медонад:

Аввали андеша, пасини шумор,
Ҳам сухан аст, ин сухан ин ҷо бидор.
[7, 284]

Дигар он ки Низомӣ ба қувваи эҷозкоронаи сухан эътиқод доштааст. Аз ин рӯ, ашъори
худро “сеҳри ҳаллол”, “чу рӯҳ беайб” ва ҳудашро “ҷодусухан” меномад:

К -эӣ маҳрами ҳалқаи ғуломӣ,
Ҷодусухани ҷаҳон Низомӣ.
Аз ҷошнии дами саҳархез
Сеҳре, дигар аз сухан барангез.
[9,48]

3-ин сеҳри саҳаргаҳӣ, ки ронам,
Маҷмӯаи ҳафт субҳ хонам.
Сеҳре, ки чунин ҳалол бошад,
Мункир шуданаш маҳол бошад.
Дар сеҳри сухан чунон тамомам,
К- оинаи ғайб гашт номам.
[9, 63]

Шабе чун саҳар зевар ороста,
Ба чандин дуое саҳар хоста.
[10, 43]

Шоириро ба сохирӣ айният додан ва ё қувваи сеҳрӣ доштани сухан низ дар адабиёти мо решаҳои қадимӣ дошта, дар аксари давраҳои таърихи адабиёт аз тарафи намоёндогони он таъкид карда шудаанд. Масалан, дар Авесто таъкид мегардад, ки гуфтори нек “нерӯи эъҷозкоронаро молик аст” [3, 31]. Муаллифони мақолаи “Бартарии рӯҳ ва камоли ақл” қайд мекунанд, ки Ибни Сино низ аз ин хусусияти сухан пай бурда будааст. Ба ҳамин сабаб аз қадим ин ҷониб шоириро навъе аз қудратнамоӣ ва сеҳр (сеҳри ҳалол) номида гуфтаанд, ки шоирон сохиранд, афсунгаранд, яъне шоирон бо ҳунари сеҳрангези худ суханро ба ҷое мерасонанд, ки қудрати афсунгарӣ пайдо кунад, чунон ки Ҳофиз дар як ғазал мегӯяд:

Манам он шоири сохир, ки ба афсуни сухан
Аз найи килк ҳаме қанду шакар меборам.
[17,133]

Ё ин ки Абдурраҳмони Ҷомӣ низ ҳудахро сохир ном бурда менигорад:
Он парирӯро ба афсуни сухан тасхир кард,
З-он ки гӯянд шоир нест Ҷомӣ, сохир аст.
[13,16]

Низомӣ “санъат”- шеърӣ худро аз сеҳру ҷоду ҳам афсункортар пиндошта, дар “Махзан-ул-асрор” овардааст:

Санъати ман бурда зи ҷоду шикеб,
Сеҳри ман афсуни малоикфиреб.
[7,286]

Ҳамон навъе, ки маълум гашт аз тамоми санъатҳо фақат сухан ва суханварӣ дорои қувваи эъҷозкорию афсункунӣ мебошад. Аз ин қувва бисёре аз шуарои бузурги мо истифода намуда, дар назму наср асарҳои муъҷизавие офаридаанд, ки асрҳо инҷониб ба дараҷаҳои рӯзгори аҳли башар дармон гашта, хизмати босазоеро дар пешбурди тамаддуни инсонӣ ба ҷо овардаанд.

Масъалаи дигаре, ки ба сухан оид аст, масъалаи истифодаи “сухани боҳикмат”, “сухани боандеша” мебошад. Сухане, ки мо талаффуз мекунем, дар он дониши мо ниҳон аст; Ва сухан бояд ба хонандаю шунавандааш низ донише ҳосил намояд. Зеро мафҳуми сухан бо дониш айният ва “маъноӣ синонимӣ дошта, сухан шакли зухури дониш мебошад” [16,33]. Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки Низомӣ дар бештари мавридҳо суханро ба маъноӣ сухани бадеӣ, дақиқан ба маъноӣ шеър ба кор бурдааст. Ин ҳодиса тааҷҷубовар нест, зеро дар осори ғании адабиёти бадеӣ мо сухан ба маъноӣ дониш, шеър омадааст. Дар қадимтарин намунаи насри бадеӣ адабиёти мо “Муқаддимаи “Шоҳнома”-и Абӯмансурӣ омадааст: “Аввал эдун гӯяд дар ин нома, ки то ҷаҳон, мардум гирди дониш гаштаанд ва суханро бузург дошта, некӯтарин ёдгоре сухан донистаанд, чи андар ин ҷаҳон мардум ба дониш бузургвортар ва мойдортар” [4,30-31]. Адабиётшинос Х. Шарифов аз ин гуфтаҳо ба чунин хулоса меояд, ки “мафҳуми сухан”, бар ҳасби истилоҳ, мисли мафҳуми шеър дар арабӣ, ки низ маъноӣ донишро дорад, фаҳмида мешудааст” [16,33].

Ҳаминро илова кардан ҳам лозим аст, ки ин ҳодиса танҳо ҳосси забони тоҷикӣ ё арабӣ набуда, дар дигар забонҳо низ ба мушоҳида мерасад. Масалан, дар забони русӣ мафҳуми “слово” ба маънии шеър ҳам омадааст: «Романс на слова Пушкина, яъне романи ба шеъри Пушкин навишташуда» [12,33].

Ин аст, ки Низомӣ дар осори худ аз истифодаи калимаҳои шеър, шуаро, шоирӣ ба дараҷае худдорӣ намудааст. Масалан, аз рӯи мушоҳидаи мо ӯ дар “Ҳамса”, хусусан дар бобҳои оид ба масъалаҳои эҷоди бадеӣ бахшидааш аз калимаҳои шеър ҳафт маротиба, шоирӣ як маротиба ва шуаро ду маротиба ёдовар шудааст. Ҳашт маротиба дар “Махзан-ул -асрор” [7,47-48] ва ду маротибаашро дар достони “Лайлӣ ва Мачнун” [9,72-82] истифода бурдааст. Ду маротиба ин калимаҳоро зимни мақолҳои арабӣ овардааст:

Шеър барорад ба амирият ном,
К- аш -шуарои умаро-ил- калом.
[7,286]

Ва:

Дар шеър мапечу дар фани ӯ,
Чун акзаби ӯст аҳсани ӯ.
[9,73]

Ва баръакс аз вожаи суҳан калимаҳои зиёде сохтааст, ки мафҳуми шеър ва шоирро ифода мекунад, ба монанди суҳансанҷ, суҳанзан, суҳанпарварон, суҳанорой дар “Маҳзан-ул-асрор” [7,41-45], суҳангӯён дар “Хусрав ва Ширин” [8,67], ҷодусуҳан, суҳаншинос дар “Лайлӣ ва Мачнун” [9,41-42], суҳанварон, суҳансанҷ дар “Ҳафт пайкар” [10,12; 23] ва суҳангӯ дар “Искандарнома” [11,29]. Барои ифодаи мафҳуми шоирӣ ибораҳои суҳанпарварӣ:

Пардаи розе, ки суҳанпарварист,
Сояе аз сояи пайғамбарист.

Дилам бо забон дар суҳанпарварӣ,
Чу Ҳоруту Зухра ба афсунгарӣ.
[11,43]

Чашмаи ҳикмат, ки суҳандонӣ аст,
Об шуда з-ин ду-се як нонӣ аст.
[7, 286]

Ва майдони суҳанро:

Майдони суҳан марост имрӯз,
Беҳ з-ин суҳане кучост имрӯз.
[9, 83]

ба кор бурдааст.

Бояд қайд кард, ки Низомӣ дар ифодаи шеър аз калимаи назм ҳам истифода бурдааст, вале мавқеи калимаҳои суҳан, суҳанзан, суҳангӯ, суҳангӯён, суҳаншинос, суҳанвар, гуҳарсанҷ, ҷодусуҳан ва сими суҳанзан (ба маънои шеъри шоир) дар дostonҳои ӯ хеле мустаҳкам аст, ки ҳатто ӯ Фирдавсро бо таъбири “суҳангӯи пешина” ёд кардааст:

Суҳангӯи пешина донои Тӯс,
Ки орош рӯи суҳан чун арӯс.
[11,58]

Аҷоиб он аст, ки Фирдавсӣ ҳам ҳешро суҳангӯӣ хитоб мекунад, на шоир:

Кунун, эй суҳангӯӣ бедормағз,
Яке достоне биёрой нағз!
[4,7]

Зимнан бояд бигӯем, ки дар адабиёти мо ин мафҳумҳо дар тамоми давраҳо вазифаи худро иҷро намуда, ба маънои шеър ва шоир омадаанд. Масалан, дар байти зерини Соибӣ Табрзӣ калимаи суҳан бо тамоми ҷилою тобишҳояш омадааст:

Ту, ки ҳаргиз суҳани аҳли суҳан нашиндӣ,
Чун суҳансоzu суҳанфаҳму суҳандон шудай?!
[14,659]

Соиб ду ғазал бо радифи суҳан дорад, ки дар онҳо низ суҳан ба маънои шеър омадаанд. Масалан мақтаи ин ғазалҳо бас аст, ки ин мафҳумҳоро равшан тасаввур намоем:

Соиб, аз даст мадеҳ килки гуҳарборатро,
Ин ниҳодест, к-аз ӯ бўи сухан меояд.

[14,294]

Сабр кун бар ситами чарх ду рӯзе, Соиб,
Навбати қофиясанҷони сухан меояд.

[14,295]

Ғайр аз ин дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” як қатор калимаҳое омадаанд, ки бо ҷузъи сухан сохта шуда, маънои шоирро ифода мекунанд ва аз онҳо адибони давраҳои гуногуни адабиёти бостонии мо истифода бурдаанд. Чунончи калимаҳои суханбоф, суханвар, сухангар, сухангузор, сухангустар, сухангӯй, сухандирой, сухандон, суханор, суханорой, суханофарин, суханпайванд, суханпараст, суханпарвар, суханпардоз, сухансанҷ, сухансарой, сухансигол, сухансоз, сухантироз ва суханшинос [15,283-284]. Агар мо ба ин калимаҳо пасванди “и” ҳамроҳ намоем, он гоҳ онҳо бешубҳа ба маънии шоирӣ далолат мекунанд. Гузашта аз ин Низомӣ ба абадияти сухан дахл намуда, онро ягона ёдгори рӯзгори одамӣ номида, дигар ҳама чизро фанопазир медонад:

Бингар, ки аз ҳар чӣ офарид Худой,
То аз ӯ ҷуз сухан чӣ монд ба ҷой.
Ёдгоре, к-аз одамизод аст,
Сухан асту он дигар ҳама бод аст.

[7,53]

Муаллиф кадом суханро ҷовидон ва абадӣ медонад? Пеш аз ҳама чӣ тавре ки дар боло ишора намудем, сухани дорои дониш, яъне донишхоро, ки зимни сухан ифода ёфтаанд. Ба ин масъала аҳамият додани шоири бузург беҳуда нест, зеро маҳз ба воситаи донишхоро, ки бо сухан шакл гирифтаанд, инсоният метавонад пайванди маънавии худро таъмин намояд. Ин гуна суханҳо, ки донишро таҷассум намудаанд, дар ҳар даври замон ба одамӣ зарур буда, абадию ҷовидон ҳамроҳи рӯзгори мардум аз насл ба насл мерос мекунанд. Маҳз он кас фаромӯшнашаванда ва ё фанопазир мегардад, ки донишҳои ғунгардаи инсониро омӯхта, аз худ ба он чизе афзуда бошад ва дар пешбурди ҳаёти ҷомеа саҳме дошта бошад. Ин гуна шахсон мисли зиндагӣ ва ҳаёт ҷовиданд. Гуфтаҳои зерини Низомӣ инро тасдиқ менамоянд:

Ҷаҳд кун, к-аз наботиву конӣ,
То ба ақливу то ба ҳайвонӣ.
Боздонӣ, ки дар вучуд он чист,
К-абад уд -дахр метавонад зист,
Ҷар кӣ худро чунон ки буд, шинохт.
То абад сар ба зиндагӣ бифрохт,
Фонӣ он шуд, ки нақши хеш нахонд.
Ҷар кӣ ин нақш хонд, боқӣ монд,
Чун ту худро шинохтӣ ба дуруст,
Нағзарӣ, гарчи бигзарӣ зи нахуст.

[7, 53-54]

Худи Низомӣ бешубҳа аз чунин шахсиятҳо мебошад, ки тамоми донишҳои то замонаш омада расидаро аз худ намуда, аз сухан, дониш ва шеър коҳе бунёд намудааст, ки ба қавли ҳудаш “на борон бишӯяд, на бодаш барад” [11,33]. Худи шоир оид ба ҷовидонии ашъораш ишораҳои зиёд кардааст. Масалан дар “Махзан- ул -асрор” овардааст:

То сухан аст, аз сухан овоза бод,
Номи Низомӣ ба сухан тоза бод!
[7, 285]

Ё ин ки дар “Искандарнома” чунин мисраъҳо дорад, ки далели ҷовидонии кору номи ӯ мебошанд:

Зи чандин сухангӯ суханёддор,
Суханро манам дар ҷаҳон ёдгор!
Сухан чун гирифт истиқомат ба ман,
Иқомат кунад то киёмат ба ман.
[11,58]

Аз мулоҳизаҳои ғавқ ошкоро мегардад, ки Низомии Ғанҷавӣ оид ба сухан нуқтаи назарҳои гуногун доштааст.

Аввалан, ӯ суханро офаридаи қудрати илоҳӣ медонад. Ба ин маънӣ сухан, ки воқеияти фикр буда, яке аз неъматҳои шарифаи илоҳӣ ба одамист, дар назди Низомӣ арзиши баланде дорад.

Дигар он, ки сухан дар осори Низомӣ на танҳо ба маънои сухани муқаррарӣ, балки ба маъноҳои сухани бадеӣ, эҷоди бадеӣ, шеърӣ асил омадааст. Низомӣ аз ин мафҳум вожаҳое сохтааст, ки мафҳумҳои шеърӣ шоириро ҳам ифода мекунанд ва шоир ғолибан афкори адабии худро бо истифода аз ҳамин вожагон баён сохтааст. Ниҳоят, Низомӣ суханро беҳтарин ва ягона ёдгори одамизод аз насл ба насл шуморида, таъкид менамояд, ки сухан (муроди дониш) пайвандгари муҳими гузаштагон бо мо ва моё фардоиён мебошад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абулқосими Фирдавсӣ. Шохнома, ҷилди 3. [Матн]. / Фирдавсӣ, Абулқосим. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 528 саҳ.
2. Белинский В.Г. Собрание сочинение, том седьмой [Текст]. / В.Г. Белинский. – М., Художественная литература, 1981. – 799 стр.
3. Брагинский И. С. У истоков литературной традиции (“Гаты Заратуштры” и их художественные особенности) [Текст]. В кн.: “От Авесты до Айни”. / И. С. Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1981, стр. 20-42.
4. Қазвинӣ Муҳаммад. Матни танқиди “Муқаддимаи” Шохнома”-и Абӯмансурӣ” [Матн] / Муҳаммад, Қазвинӣ. – Техрон, 1332.
5. Маковельский А.О. Мысли Низами о силе слова и художественной творчестве. В кн.: «Низами Гянджеви» [Текст]. / А.О. Маковельский. – Баку, 1947, АН Азербайджанская ССР, стр.29-34.
6. Насириддини Тӯсӣ. Асос-ул-иктибос. Бо тасҳеҳи Мударрисӣ Разаӣ / Тӯсӣ, Насириддин. – Техрон, 1326.
7. Низомии Ғанҷавӣ. Куллийёт, иборат аз панҷ ҷилд. Ҷилди V. “Иқболнома”, “Махзан-ул-асрор”, “Девони ашъор”. [Матн]. Мураттибони матн Баҳром Сирус ва Ҷобулқо Додалишов. / Ғанҷавӣ, Низомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 480 саҳ.
8. Низомии Ғанҷавӣ. Куллийёт. Иборат аз панҷ ҷилд. Ҷилди I. [Матн]. Ба ҷоп тайёркунанда, муаллифи сарсухан ва мураттиби луғату тавзеҳот Зоҳир Аҳрорӣ. / Ғанҷавӣ, Низомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 464
9. Низомии Ғанҷавӣ. Куллийёт. Иборат аз панҷ ҷилд. Ҷилди II. [Матн]. Ба ҷоп тайёркунанда, муаллифи сарсухан ва мураттиби луғату тавзеҳот Аълоҳон Афсаҳзод / Ғанҷавӣ, Низомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 368 саҳ.

10. Низомии Ганҷавӣ. Куллийёт. Иборат аз панҷ чилд. Ҷилди III. “Ҳафт пайкар” [Матн]. Ба ҷоп тайёркунанда, муаллифи сарсухан ва мураттиби луғату тавзеҳот Аълоҳон Афсаҳзод. / Ганҷавӣ, Низомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 416 саҳ.
11. Низомии Ганҷавӣ. Куллийёт. Иборат аз панҷ чилд. Ҷилди IV. “Шарафнома”. Бо сарсухан, тасеҳ ва муқобалаи Алиқул Девоначулов ва Асғар Ҷонфидо [Матн]. / Ганҷавӣ, Низомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 496 саҳ.
12. Русско- таджикский словарь. Под редакций А.П.Дехоти и Н.Н. Ершова [Текст]. – Москва-Сталинабад, 1949.
13. Сатторов А. Афкори адабӣ- эстетикӣ Абдурахмони Ҷомӣ. [Матн] / А. Сатторов–Душанбе: Ирфон, 1975. – 104 саҳ.
14. Соиб, Мирзо Муҳаммадалӣ. Мунтахабот. Мураттибон З. Аҳрорӣ, Ш. Лоик. [Матн] / Мирзо Муҳаммадалӣ, Соиб. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 704 саҳ.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди II [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 952 саҳ.
16. Шарифов Х. Баъзе масъалаҳои эҷоди бадеӣ дар “Мукаддимаи “Шоҳнома”-и Абӯмансурӣ”. Дар китоби “Образ ва маҳорати бадеӣ” [Матн]. / Х. Шарифов. – Душанбе: ДМТ, 1980, саҳ. 32-38.
17. Шарифов Х. Марҳилаҳои адабӣ ва методи эҷодӣ [Матн]. / Х. Шарифов. – Садои Шарк, 1979, № 5, саҳ. 133- 140.

МОҲИЯТИ СУХАН АЗ НАЗАРИ НИЗОМӢ

Дар мақола андешаҳои яке аз поягузори назми форсии тоҷикӣ Низомии Ганҷавӣ (1141-1209) дар бораи шеър шоирӣ меравад. Муаллифи мақола асосан дар асоси «Хамса»-и шоир ба хулосае меояд, ки вожаи “сухан” дар осори Низомӣ на ҳамчун калимаи одӣ, балки ҳамчун ифодаи бадеӣ, тасвири воқеии шеър истифода шудааст. Бар асоси ин фаҳмиш Низомӣ вожаҳое ба вучуд овардааст, ки ҳам маъноии шеър ва ҳам афкори адабии худро тавассути онҳо баён кардааст. Шоир суханро ёдгори беназир медонист, ки аз насл ба насл мегузарад, бо ранги шоирона.

Калидвожаҳо: «Хамса», сухани бадеӣ, шеър, эҷодиёти бадеӣ, образи бадеӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муҳаммадиев Шамсиддин - Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ходими пешбари илмӣ.

Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21.

Тел.: (+992) 93-511-23-87;

E-mail: shamsiddin-2010@mail.ru.

НИЗАМИ О ЗНАЧЕНИИ СЛОВА

В статье рассматриваются взгляды одного из основателей персидско-таджикской поэзии Низами Ганджави (1141-1209) о стихотворении и стихотворстве. Основываясь преимущественно на маснави в «Хамсе», автор статьи приходит к выводу, что слово в творчестве Низами используется не как обычное слово, а как выражение художественности, настоящего образности стиха. Исходя из такого понимания, Низами образовывал слова, которые выражали одновременно и значение стихотворения, и литературное мышление самого поэта. Поэт считал слово единственной и уникальной памятью, переходящей из поколения в поколение, принятой поэтической окраску и украшенной творческим воображением поэта.

Ключевые слова: «Хамса», художественное слово, стихотворение, художественное творчество, художественный образ.

Сведения об авторе: Муҳаммадиев Шамсиддин – Институт языка и литературы им. Рӯдаки Академии наук Республика Таджикистан, ведущий научный сотрудник. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рӯдаки, 21.

Тел.: (+992) 93-511-23-87;

E-mail: shamsiddin-2010@mail.ru.

NIZAMI'S POINT OF VIEW ON SIGNIFICANCE OF WORD

In this article the focus is to the point of view of the great Persian-Tajik poet Nizami Ganjavi (1141-1209) on poetry and poetry skills. The author analyzed the poems of “Khamsa” of Nizami and came to conclusion that the “Word” in Nizami’s works means as poetical word, literary art and authentic poem. Nizami also created some words from this notion, which were used by him for expression of poetical meanings. He considered the poetical word as the best heritage of our ancestors for their generation.

Keywords: Nizami Ganjavi, Persian-Tajik literature, poetry, word, interpretation, poetry skills.

Information about the author: Myhammadiev Shamsiddin – Institute of Language and Literature. Rudaki Academy of Sciences Republic of Tajikistan, Leading Researcher. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21.

Тел.: (+992) 93-511-23-87;

E-mail: shamsiddin-2010@mail.ru.

НАҚШИ САНЪАТҲОИ МАЪНАВӢ ДАР ДОСТОНИ “РОМ ВА СИТО”

Манонзода А. М.¹

Мусаллам аст, ки маҳаки аслии мутуни адабиरो хунари суханофаринии эҷодкор ташкил медиҳад. Ин хунар ҳамон вақт бармало мегардад ва ҳамон вақт сухани одӣ ба каломи хунарӣ табдил меёбад, ки адиб дар баробари мавзӯ, вазн, қофияю радиф, тарзи тасвиру таҳкия, баёни ҳадафмандонаи андеша, ғояи олии созанда, ягонагии шакл ва муҳтаво ва монанди инҳо аз санъатҳои бадеӣ огоҳона истифода барад ва каломи худро зебою дилпазиру хонданӣ ва мондагор созад. Ин аст, ки назариядонҳои қуруни вусто, дар осори илмӣ худ ба санъатҳои бадеӣ таваҷҷуҳи вижа зоҳир намуда, бо тақия ба амалияи онҳо афкори ҷолиби ҳешро манзур сохта, дар ин замина рисолаҳои зиёдеро ба вуҷуд овардаанд [6; 14; 12; 11; 4]. Натиҷа ин ки санъатҳои бадеӣ дар каломи хунарӣ нақши калидӣ дошта, онҳо ҳам ба лафзу ҳам ба маънии каломи бадеӣ таъсири амиқ мерасонанд ва маҳз ба ин тавассут мутуни адабӣ арзи ҳастӣ менамояд.

Бадеъшиносон санъатҳои бадеиро таъриф додаанд ва вазифаю ҳудуди сохтори онҳоро вобаста ба мавқею нақши алоҳидашон дар каломи бадеӣ ба ду ғуруҳ тасниф кардаанд: яке санъатҳои маънавӣ – ба ороиши мазмуни асари бадеӣ сару қор дорад ва дигаре санъатҳои лафзӣ – ба таъйини шакли сухан равона мегардад [16, 216-217; 7, 115].

Адибони классикӣ дар каломи хунарии худ ҳар ду навъи санъатҳои бадеиро истифода карда, маҳорати суханофариниашонро аз ҳар ҷиҳат намоён намуда, бадеияти осорашонро таъмин сохтаанд. Аз ҷумлаи адибоне, ки бо истифода аз саноеи бадеӣ достони “Ром ва Сито”-и худро эҷод карда, дар зимни он маҳорати олии суханофаринии ҳешро бармало намуздааст, Масеҳи Понипатӣ мебошад. Мутолиа ва таҳқиқи достони мазкур нишон медиҳад, ки шоир дар эҷоди ин асари худ аз ағлаби саноеи бадеӣ, аз ҷумла санъатҳои зайли маънавӣ, мисли ташбеҳ, истиора, талмех, тавсиф, муруотунназир, саволу ҷавоб, нидо, киноя, муболиға ва ирсоли масал истифода кардааст.

Ташбеҳ аз санъатҳои марғуб ва писандидаи Масеҳи Понипатӣ будааст. Зеро онро шоир дар баёни андешаҳои худ зиёд ба қор бурдааст. Вижагиҳои сохторӣ ва хунарие, ки ташбеҳ дорад, дар каломи хунарии шоир ба ваҷҳи аҳсан риоя шудааст. Масалан, дар сохтори як ташбеҳи равшан иштирок намудани чор унсур: монандшаванда, монандкунанда, ёридиҳандаи монандӣ ва ваҷҳи монандӣ муҳим мебошад, ки амалияи хунармандонаи онро дар байти зайл мушоҳида менамоем:

Биё, чун абр бар мо соя афкан,
Ба эҳсон бишқуфон, пажмурдагулшан.
[9, 87]

Ин суханҳо нисбат ба образи марказии достон - Ром аз ҷониби бародараш Бҳарат иброз шудааст, ки бо дасисаи душманон ба бадғумоние гирифтӣ гардида, муҷозот дида, аз муҳити хонавода берун афтадааст, пас аз марғи падар мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст. Азбаски феъл бе иштироки исм ҳам имконияти ишора ба онро дорад, ин ҷо Ром ба абр монанд карда шудааст, монандшаванда, абр нисбат ба вай монандкунанда, “соя афкандан”-ваҷҳи монандӣ ва “чун” ёридиҳандаи монандӣ мебошад. Чунонки мебинем, шоир ба ҷуз риояи сохтори хунарии ташбеҳ, моҳияти бадеии онро, ки дар мавҷудияти “як навъ монандие байни монандшаванда ва монандкунанда” [5, 42] ифода меёбад, огоҳона риоя кардааст. Ҳамчунин дар намунаи дигар шоир симои Сито, ки аз образҳои марказии достон маҳсуб меёбад, ба

1. Манонзода Абуабқр Манон – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ.

“моҳ” монанд карда, зебоии ўро ба назар мучаллотару равшантар намудор намудааст. Чунончи, ў фармудааст:

Туй андар занон чун моҳи беайб,
Аз он кардам дуо аз олами ғайб.

[9, 92]

Ин ҷо низ вижаи сохторӣ ва моҳияти ҳунарии санъати ташбеҳ дар баёни андеша риоя гардидааст. Миёни монандшаванда-“ту” манзур Ситост ва монандкунанда -“моҳи беайб”, “андар занон” вачҳи ташбеҳ ва “чун” одоти ташбеҳ робитаи маънавӣ ва монандӣ вучуд дорад, ки андешаи шоирро мафҳуму ҷолибу бадеъ сохтааст. Дар идома шоир ҳамоно, аз ташбеҳ кор гирифта, ҳолати қаҳрамони асараш-Ситоро чунин ба риштаи тасвир кашидааст:

Нағунчид аз тараб чун ғунча дар пӯст,
Ба ҳубӣ чилвагар шуд дар бари дӯст.

[9, 93]

Ин ҷо хабари “нағунчид” ба Сито нисбат дода шудааст, ки монандшаванда мебошад, “ғунча дар пӯст”-монандкунанда, “тараб” вачҳи ташбеҳ ва “чун” одоти ташбеҳ гардидааст. Дар намунаи навбатӣ шоир, лаҳзаи набарди Рому Рованро ба қалам дода, барои барҷаста ифода ёфтани он ба санъати ташбеҳ рӯ овардааст:

Чу Рован шуд зи тири Ром бечон,
Танаш чун кӯҳ афтода ба майдон.

[9, 282]

Дар ин байт, шоир оқибати набардро дар кушта шудани Равон бо тири Ром мушаххас карда, ҷисми аз ҷон ҷудо гардидаи мақтулро ба кӯҳ монанд кардааст, ки миёни унсурҳои таркибии ташбеҳ дар тасвири соҳибсухан муносибати маънавияе ҷой дорад. Дар байти навбатӣ шоир ҳолати ваҳиму ҳузновари Ситоро тавассути санъати ташбеҳ хеле барҷастаю равшан тасвир кардааст, ки мутолиааш хонандаро ба вачд меорад:

Тане чун мӯйи чанг аз зеру зорӣ,
Диле чун набзи барқ аз беқарорӣ.

[9, 139]

Матлаб ин ки “тану дили Сито аз зеру зорӣ ба мӯйи чанг ва дилаш аз беқарорӣ ба набзи барқ” мубаддал гаштааст. Ҳар мисраи ин байт дорои ташбеҳи худ аст ва унсурҳои таркибии ҳар яке аз онҳо ба вачҳи аҳсан ҷойгир шудааст, ки ҳоҷат ба тавзеҳ нест.

Донишмандон, аз он ҷумла устод Туракул Зеҳнӣ ташбеҳоте, ки дар он чор унсури ташбеҳсоз иштирок мекунад, ташбеҳи равшан номидааст [5, 44; ҳамчунин ниг. 3, 152]. Аммо дар ин зимн, мавсуф таъкид кардааст, ки агар яке аз он чор унсур дар ташаккули ташбеҳ истифода нашавад, он ташбеҳи пӯшида мегардад [5, 44]. Дар чунин навъи ташбеҳ маъмулан, адоти ташбеҳ сарфи назар мегардад, ки онро ташбеҳи измор ҳам меноманд, ки ба маънои пӯшида ва нухуфта мебошад [15, 96]. Агарчи қисми зиёди ташбеҳоти эҷодкардаи Масеҳи Понипатӣ навъи равшананд, вале гоҳо аз ташбеҳи пӯшида ва навъҳои он низ истифода кардани вай дар дoston ба мушоҳида расид, ки ба таври намуна ба онҳо ручуъ хоҳем кард. Дар байти зайл шоир аз ҳусну малоҳати Сито ёд карда, ўро ба “хур” ташбеҳ кардааст:

Бигуфто: Баҳри як зан гарчи хур аст,
Харобии ҷаҳон дидан қусур аст.

[9, 273]

Манзури соҳибсухан аз ин байт, ин ки инсон барои як чизи зебо шуда, зебоиҳои дига-

ри оламро бояд сарфи назар накунад. Адиб дар тасвири худ монандшаванда-зан, монандкунанда-“хур”-ро оварда, аз унсурҳои дигари ташбеҳ сарфи назар намудааст. Дар мисоли зайл шоир ба ҷаҳони андеша ва тафаккури Ром, ки аз Сито амдан дур афтадааст, ворид шуда, майлу хоҳиши ӯро бо нияту тасмимгириҳояш чунин ба қалам додааст:

Агар маҳпора Сито рафт аз даст,
Маро имкони хуршеди дигар ҳаст.

[9,312]

Ин ҷо монандшаванда-Сито ва монандкунанда-“маҳпора” мебошад, ҳусну зинати Сито сабаби монандӣ ва одоти ташбеҳ мушаххас зикр наёфтааст. Бо вучуди ин, ташбеҳи пӯшида аз навъҳои олиии ташбеҳ маънидод гаштааст [2, 181-2; 13, 271-281; 5, 44]. Зеро дар ин навъи ташбеҳ равобитаи маъноӣ ба ёридиҳанда ниёз надорад. Дар байти зерин шоир аз Мусо (а) ва кӯхи Тур ёд карда, талмехро ба ташбеҳ омешиш дода, навъи мураккаби онро эҷод намудааст:

Фалак Мусову абри сурмасон Тур,
Таҷаллиҳои барқаш карда пурнур.

[9,165]

Мусо ва Тур-монандшаванда ва фалаку абри сурмасон-монандкунанда шудаанду мисраи дувум вачҳи монандист. Шоир ташбеҳи мураккабро мусалсал карда, вачҳи монандии кавиро ба онҳо зам намуда, манзараи раъду барқу абру ҳавои борониро манзури хонанда сохтааст.

Навъи дигари ташбеҳи пӯшида, ки дар достони мавриди назар ба кор рафтааст, ташбеҳи таркибист. Ташбеҳи мазкур маъмулан дар як калимаи мураккаб ҷо гирифтани монандшавандаю монандкунанда мебошад. Чунончи, шоир чехраи фарзандони Ситоро, ки дар тарбияи зоҳид бузург мешуданд, ба тариқи зайл тасвир намуда, фармудааст:

Камонабрӯ ҷавонони камонҳо,
Чу чор абрӯ намоён бегумонҳо.

[9, 312]

Ин ҷо “абрӯ”-монандшаванда ва “камон”-монандкунанда дар як калимаи мураккаб ҷой дода шудааст, ки намунаи хуби ташбеҳи таркибист. Дар баробари нишон додани абрӯвони навҷавонон, ҳолати онҳоро низ ба хонанда маълум кардааст. Ба ин маънӣ, ки шоир дар тасвири образи персонажҳои достони худ онҳоро ҳамачиҳата ба таҳқиқи бадеӣ кашидааст ва ин ҳам аз маҳорати соҳибсухан дарак медиҳад. Дар намунаи зер шоир аз омадани Рому фатҳи Ланко ёд намуда, тавассути қосиде аз ғаму ғусса озод шудани “хурсимо”-ро таъкид кардааст:

Кунун ғамгин мабош, эй хурсимо,
Ки омад Ром баҳри фатҳи Ланко.

[9, 232].

Симо-монандшаванда ва хур-монандкунанда мебошад. Манзури шоир аз ин мухотаб ва ташбеҳи таркибӣ ҳамоно Ситост, ки бо чехраи зебояш дар тасвири шоир сабаби ба вучуд омадани садҳо ташбеҳ гардидааст. Дар байти дигар, вожаи мураккаби “шерчанг”-ро ба кор бурдааст, ки ташбеҳи таркибист ва “чанг”-монандшаванда ва “шер”-монандкунанда мебошад. Дар мисраи дувум ҳам чунин сохтори калимаро дидан мумкин аст, аммо он бо вижагии худ ба ин навъи ташбеҳ шомил нест. “Хирсранг”-мисли хирс, ки якҷо бо тамоми мисраи ташбеҳи рӯшан шудааст:

Ба майдони шучоат шерчанг аст,
Ба мардӣ ёдгори хирсранг аст.

[9, 233]

Манзури соҳибсухан аз ин тасвирот бармало намудани шуҷоату мардонагии образҳои интихобнамудааш дар дoston аст. Маълум мегардад, ки дар ташаккули ташбеҳи таркибӣ мавҷудияти ду ҷузъи калимаи мураккаб муҳим будааст ва онҳо бояд байни худ муносибати мунандшавию монандкуниро дошта бошанд. Дар акси ҳол, калима агар мураккаб ҳам бошад, ташбеҳи таркибӣ шуда наметавонад. Навъи дигари ташбеҳ, ки монандшавандаю монандкунандаро дар ду мисраъ муттаҳид мекунад, ташбеҳи мураккаб мебошад. Шоир ба қадри имкон ин навъи ташбеҳро ҳам дар дostonи худ истифода кардааст. Чунончи, дар байти намуна мебинем, шоир мисраи якумро монандшаванда ва мисраи дувумро монандкунанда намуда, матлабашро ба таври бадеъу ҷолиб, дилпазиру мафтункунанда манзур кардааст:

Навои булбулон бар гул шакаррез,
Чу сози Борбад дар базми Парвиз.
[9, 147]

Соҳибсухан “навои булбулон”-ро зинатдиҳандаи гулшан ва “сози Борбад”-ро тарабфизои “базми Парвиз” ба қалам додааст ва таносуби вижаи маъноӣ, ки хоси ин навъи ташбеҳ аст, дар ду мисраъ акс ёфтааст. Дар байти зайл, шоир аз қору бори Рован ёд кардааст, ки ганҷро ба даст оварда, ба васила роҳи “осуда” зиндагӣ намуданро пеш гирифтааст:

Бар ӯ осуда Рован бе ғаму ранҷ,
Чу мори сахмгин бар гавҳарин ганҷ.
[9, 188]

Дар ин намуна ҳам мисраи нахуст ба мисраи баъдӣ монандшаванда карда шудааст ва ҳамчунин таносуби маъноӣ низ хеле маҳкам мебошад. Махсусан, иртифоти хасоили Рован бо мор, ганҷу ранҷ ва баръакс, мору ганҷ ва Ровану осудагиву беғаму ранҷ ба наҳве возеҳ дида мешавад. Дар байти дигар, соҳибсухан нахвату кинаҷӯиро нақӯиш намуда, онро сабаби такаббур, худсарӣ, тирарӯзӣ ва худношиносӣ дониста, чунин фармудааст:

Зи нахват сар фуру як дам наёрӣ,
Чу шайтон сачдаи Одам наёрӣ.
[9, 274]

Тавре ки маълум аст, суҳанвар мисраи аввалро бо мисраи дувум, тавҳам карда, якero монандшаванда ва дигарero монандкунанда сохтааст. Дар ҳилоли ташбеҳи мураккаб санъати талмех низ ҷой дорад, ки дар ин хусус баъд рӯчу хоҳем кард. Дар мисоли наватӣ, шоир ба тасвири дили хасташудаи ошиқ пардохта, онро ба ҷашми дилбарони нотавоншуда шабоҳат додааст:

Дили ошиқ шуда аз хастачонӣ,
Чу ҷашми дилбарон аз нотавонӣ.
[9, 306]

Нахустмисраи ин байт-монандшаванда ва мисраи баъдии он-монандкунанда мебошад. Дар идома шоир аз вохӯриҳои аввалини Рому Сито ёд намуда, рамзан якero “нилуфар” ва дигарero “занбӯр” хонда, ба он ҷонбозии парвонаро дар оташ зам кардааст:

Ба нилуфар шуда занбӯр дамсоз,
Чу парвона бар оташ гашт ҷонбоз.
[9, 100]

Ин ҷо мисраи аввал-монандшаванда ва мисраи дувум-монандкунанда маълум аст, аммо

чолибияти ин байт дар он зоҳир гаштааст, ки замбур шахди нилуфар ва оташ чони парвонаро мерабояд. Замбӯру оташ ба фаъолияти баъдии Ром дар ишқбозӣ ва нилуфару парвона ба рӯзгори пурмашаққати Сито иртибот пайдо кардааст.

Тавре ки аён мегардад, шоир дар корбурди санъати ташбеҳ ва анвои он маҳорати олии сухановаринии худро нишон дода, ба ин васила афкорашро рангоранг, муъчазу ҳадафманд иброз дошта, онро бадеъу хонданӣ ва қолиб манзури хонанда сохтааст.

Истиора аз саноеи маънавии дигар аст, ки дар достони мавриди назар зиёд ба кор рафтааст. Он дар луғат ба маънои ба орият гирифтани чизе шарҳ ёфтааст ва дар истилоҳ санъатест, ки дар ташаккули он калимае ба ҷои калимаи дигар истифода мешавад [10, 309; 5,58] ва матлаби эҷодкор ба ин тавассут ифода меёбаду шакл мегирад.

Меъёри ташаккули истиора он аст, ки калимаи ба орият-гирифташуда бояд аз ҷиҳати маънӣ бо калимаи ивазгардидаи худ аз ягон ҷиҳат иртиботе дошта бошад. Дар забон калимаҳо барои ифодаи маънӣ ва мафҳуми муайян истифода мешаванд. Агар лафзе дар ғайри маънии аслии истифода шавад, истиора номида мешавад [1, 524]. Масеҳои Понипатӣ истиораро бештар барои нишон додани ҷеҳраи зебои образи марказии достонаш-Сито ба кор бурдааст. Масалан, шоир лаҳзаи оббозии Ситоро нақл карда, бе зикри номи вай “моҳ”-ро овардааст, ки истиора мебошад. Зеро он аз нигоҳи маънавӣ байни соҳибистиора ва истиорашаванда иртиботи қавӣ пайдо кардааст:

Қавӣ шуд қавли аҳли Ҳинд моно,
Ки моҳ омад бурун бешак зи дарё.
[9,81]

Аз мазмуни байт пай бурдан осон аст, ки зебоии Сито тамоми хиттаи Ҳиндустонро фаро гирифтааст ва шӯҳиди лаҳзаи зикршуда, онро дигарбора тасдиқ кардааст. Дар намунаи зерин шоир ду истиораро паи ҳам оварда, онҳоро бо калимаҳои мувофиқе мушаххас намудааст:

Ба саҳро ёфт он хуршед бо моҳ,
Зи нилуфар лаболаб хавз дар роҳ.
[9,99]

Вожаи “хуршед” истиора аз Ром ва вожаи “моҳ” истиора аз Сито шудааст, ки ончунонки зикр гардид, аз образҳои марказии дoston маҳсуб меёбанд. Ин ҷо лаҳзаи сайру гашти онҳо манзур шудааст. Дар байти зайл низ Сито мавриди тасвири истиоравист, ки бо “моҳ” ифода ёфтааст:

Ба кин бархост аз ҷо деви ҷонкоҳ,
Ки муҳлат додам, эй моҳ шаш моҳ.
[9,192]

Ин ҷо “моҳ”-и дигар низ зикр шудааст, ки нисбат ба “моҳ”-и аввал таҷнис мебошад. Агар дар мадди аввал он симои зебои маъшуқаро таҷассум кунад, пас он ченаки вақт аст, ки маъмул асту ҳоҷат ба ташреҳ надорад. Тавре ки аён мегардад, шоир дар корбурди истиора низ бо масъулияти том муносибат карда, андешаҳои хубу гуворо ифода намуда, ҷеҳраҳои марказии асарашро бо тамоми назокату зебоияшон ба ҷилва овардааст. Гузашта аз ин, соҳибсухан муносибати маънавии миёни соҳибистиора ва истиорашавандаро ба ваҷҳи хубу ҳунармандона таъмин намудааст, ки аз вижагиҳои истиораэҷодкунии вай маҳсуб меёбад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Афсахов А. Истиора [Матн] / А. Афсахов. – Душанбе: Сарредаксияи илмий энциклопедияи миллии тоҷик, 1988. –544 с., –С. 524;
2. Афсахов А. Ташбеҳ [Матн] / А. Афсахов. – Душанбе: Сарредаксияи илмий энциклопедияи миллии тоҷик, 2004. –518 с., – С. 181-182.
3. Бобоев, Юрий. Назарияи адабиёт [Матн] / Юрий, Бобоев. –Душанбе, Маориф, 1987. –320 с.
4. Ватвот, Рашидаддин Мухаммад Умари котиби Балхӣ. Ҳадоику-с-сеҳр фӣ дақикуш-шеър. Ба тасхеҳ ва эҳтимоми Аббос Иқболи Оштиёнӣ [Матн] / Рашидаддин Мухаммад Умари котиби Балхӣ, Ватвот. –Техрон, матбааи Маҷлис, 1362, 258 с.
5. Зеҳнӣ, Туракул. Санъати суҳан [Матн] / Туракул, Зеҳнӣ. –Душанбе: Маориф, 1992.-304 с.
6. Кошифӣ, Ҳусайн Воиз. Бадоеъ-ул-афкор. Ҳозиркунандаи ҷоп Урватуллои Тоир ва Азиз Ҳафизов [Матн] / Ҳусайн Воиз, Кошифӣ. –Душанбе: Ҳумо, 2006. –232 с.
7. Мунтахаби “Тарҷумон-ул-балоға” ва “Ҳадоиқ-ус-сеҳр” [Матн]. Дар таҳияи Худой Шарифов. / Шарифов Худой. –Душанбе: Дониш, 1987. –144 с.
8. Мусулмонқулов, Раҳим. Суҳаншиноси беназир [Матн] / Раҳим Мусулмонқулов // Фурӯғи шеърӣ ҷонпарвар. Раҳим, Мусулмонқулов. –Душанбе, Ирфон, 1985. –224 саҳ. – С. 211-223;
9. Понипатӣ, Мулло Саъдуллоҳи Масеҳо. Ромояни манзуми Масеҳо[Матн] / Мулло Саъдуллоҳи Масеҳо, Понипатӣ. –Лакҳнав: Нувел Кишур, 1899. –329 с.
10. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-муъҷам [Матн]. Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷоп У. Тоиров./ Шамси Қайс, Розӣ. – Душанбе: Адиб, 1991.– 464 с.
11. Сатторзода, Абдунабӣ. Такмилиаи бадеӣи форсии тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзӣ) [Матн] /А.Сатторзода. –Душанбе: Адиб, 2011. – 380 с.
12. Ҳусайнӣ, Атоуллоҳ Маҳмуд. Бадоеъ-ус-саноеъ [Матн]. Ҳозиркунандаи ҷоп Раҳим Мусулмонқулов./ Атоуллоҳ Маҳмуд, Ҳусайнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974.–205 с.
13. Чалисова, Н.Ю. Рашид ад-Дин Ватват и его трактат «Сады волшебства в тонкостях поэзии» [Текст] / Н.Ю. Чалисова // Ватват, Рашид ад-Дин. Сады волшебства в тонкостях поэзии (Хада'ик ас-сихр фи дақа'ик аш-ши'р) [Текст] / Пер. с персид., исслед. и коммент. Н.Ю.Чалисовой. / Н.Ю. Чалисова. – М.:Наука,1985. – С.9- 82.
14. Шамсиддин Мухаммад ибни Қайси Аррозӣ. Алмуъҷам фӣ маъойири ашъори-л-Аҷам[Матн].Ба тасхеҳи аллома Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвинӣ ва тасхеҳи муҷаддади мударриси Разаӣ ва тасхеҳи муҷаддади дуктур Сируси Шамисо. / Аррозӣ, Шамсиддин Мухаммад ибни Қайс. – Техрон: нашри Илм, 1388. –640 с.
15. Шарифов Х. Каломи бадеъ [Матн] / Х. Шарифов. –Душанбе, Маориф, 1991. -160 с.
16. Шафеии Кадканӣ, Мухаммадризо. Суварӣ ҳаёл дар шеърӣи форсӣ[Матн] / Мухаммадризо, Шафеии Кадканӣ.–Техрон, ҷопи даҳум, 1385. –732 с.

НАҚШИ САНЪАТҲОИ МАЪНАВӢ ДАР ДОСТОНИ «РОМ ВА СИТО»

Таҳлили андешаҳои адабиётшиносӣ вобаста ба мавқеи санъатҳои ташбеҳ ва истиора дар достонҳо, хусусан, достони «Ром ва Сито» дар замони муосир ба рушди ҷаҳонбинии илмӣ заминаи мусоид фароҳам оварда, ба густариш ёфтани тафаккури пажӯҳишгарон таъсири мусбат мерасонад. Дар осори бадеӣ ба хусус осори манзум вучуди санъатҳои бадеӣ аз хусусиятҳои муҳиму асосӣ ба ҳисоб меравад. Истифода аз санъатҳои бадеӣ барои нишон додани ҳунари адиб ва ба зеҳни хонандаи он гузоштани таъсир воситаи калидӣ буда, дар барҷаста сохтани симоҳо ва қаҳрамонони асар нақши муҳим доранд.

Муаллиф дар мақола бо исрор қайд мекунад, ки адибони гузашта дар асрҳои миёна дар каломии ҳунарии худ ҳар ду навъи санъатҳои бадеӣ: ҳам орояҳои лафзӣ ва ҳам маънавиро истифода карда, маҳорати офаринандагии хешро аз ҳар ҷиҳат намоён намуда, бадеияти осорашонро таъмин сохтаанд. Аз ҷумлаи адибоне, ки бо истифода аз саноеи бадеӣ достони «Ром ва Сито»-и худро офаридааст ва дар зимни он маҳорати ҳунари шоирии хешро намоён сотааст, Масеҳи Понипатӣ мебошад. Мутолиаи таҳқиқи достони мазкур нишон медиҳад, ки шоир дар эҷоди ин асари худ аз аксари саноеи бадеӣ, аз ҷумла, санъатҳои зайли маънавӣ, мисли ташбеҳ, истиора, талмех, тавсиф, саволу ҷавоб, нидо, киноя, муболиға ва ирсоли масал истифода кардааст. Хулоса, дар мақола аз истифодаи бомавқеи санъатҳои ташбеҳ ва истиора сухан рафта, муаллиф роҳҳои дуруст истифода кардани онҳоро дар адабиёти имрӯз дар таъба ба сарчашмаҳои асри миёнагӣ нишон додааст.

Калидвожаҳо: достон, «Ром ва Сито», санъатҳои бадеӣ, санъатҳои маънавӣ, ташбеҳ, истиора, ташбеҳи равшан, ташбеҳи пӯшида, талмех, тавсиф, саволу ҷавоб, нидо, киноя, муболиға.

Маълумот дар бораи муаллиф: Манонзода Абубакр Манон, унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ,

Тел.: +992 918840990.

E-mail.: abubak11@mail.ru;

РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ИСКУССТВ В ПОЭМЕ «РАМ И СИТА»

Анализ идей литературоведения, связанных с положением аллегии и метафоры в повестях, особенно в повести «Рам и Сита», в настоящее время дает благоприятную основу для развития научного мировоззрения и положительно влияет на расширение кругозора исследователей. В художественных произведениях, особенно в произведениях поэзии, наличие художественных приемов считается одним из важнейших и основных признаков. Использование художественных искусств является ключевым средством для демонстрации мастерства писателя и воздействия на сознание читателя, которые играют важную роль в выделении образов и героев произведения.

В статье автор с уверенностью отмечает, что писатели прошлого в Средние века использовали в своем художественном слове оба вида художественного искусства: как вербальные, так и духовные формы, всячески демонстрировали свое творческое мастерство, обеспечивали художественность своих произведений. Одним из писателей, создавших свою повесть «Рам и Сита» с помощью художественного искусства и продемонстрировавший в нем свое поэтическое мастерство, является Масеҳи Понипати. Изучение и исследование этой повести показывает, что поэт использовал большинство художественных искусств при написании этого произведения, в том числе следующие духовные искусства, такие как аллегория, метафора, указание, описание, вопрос и ответ, восклицание, сарказм, преувеличение и пословицы. В заключении в статье говорится об уместном использовании аллегии и метафоры, где автор показывает правильные способы их использования в современной литературе на основе средневековых источников.

Ключевые слова: поэма, «Рам и Сита», художественное искусство, духовные искусства, аллегория, метафора, явная аллегория, скрытая аллегория, указание, описание, вопрос и ответ, восклицание, ирония, преувеличение.

Сведения об авторе: Манонзода Абубакр Манон, соискатель Института языка и литературы имени Абуабдуллоҳа Рӯдакии НАНТ,

Тел.: +992 918840990.

E-mail.: abubak11@mail.ru;

THE ROLE OF ART IN THE POEM «ROM AND SITA»

Analysis of the ideas of literary criticism connected with the provision of an allegory and metaphor in stories, especially in the story «Ram and Sita», gives a favorable basis for development of scientific outlook now and positively influences expansion of an outlook of researchers. In works of art, especially in works of poetry, existence of artistic touches is considered one of the major and main signs. Use of art arts is key means for demonstration of skill of the writer and impact on consciousness of the reader which play an important role in allocation of images and heroes of the work.

In article the author with confidence notes that writers of the past in the Middle Ages used both types of art art in the art word: both verbal, and spiritual forms, in every possible way showed the creative skill, provided artistry of the works. One of the writers who created the story «Ram and Sita» by means of art and take part in a demonstrating and showing in him the poetic skill, is Maseha Ponipati. Studying and a research of this story shows that the poet used the majority of art arts when writing this work, including the following spiritual arts, such as allegory, metaphor, instruction, description, question and answer, exclamation, sarcasm, exaggeration and proverbs. In the conclusion in article it is told about appropriate use of an allegory and metaphor where the author shows the correct ways of their use in modern literature on the basis of medieval sources.

Keywords: the story, «Ram and Sita», art art, spiritual arts, an allegory, a metaphor, an obvious allegory, the hidden allegory, the instruction, the description, a question and the answer, exclamation, irony, exaggeration.

Information about the author: Manonzoda Abubakr Manon, graduate of the Institute of Language and Literature named after Abuabdulloh Rudaki National Academy of Sciences of Tajikistan,

Tel.: +992 918840990.

E-mail.: abubak11@mail.ru;

ОБРАЗИ МОДАР ДАР ШЕЪРИ ФАРЗОНАИ ХУЧАНДӢ

Исрофилниё Ш.Р¹., Раҳимӣ Мичгона Р.²

Тасвир дар шеъри Фарзонаи Хучандӣ мақоми хос дорад, ки муҳаққиқоне монади Аскар Ҳаким [10], М.Н. Ризобоева[3] ва Тайбӣ Бобоева[1] дар китобу рисолаҳои худ дар ин масъала сухан кардаанд. Хусусан рисолаи Т. Бобоева бевосита ба нақши тасвир дар шеъри Фарзона ихтисос дорад. Аммо ин ҷо мо танҳо тасвирҳои шоиронаро баррасӣ мекунем, ки мавсуф ҳангоми тасвири симои модар офаридааст. Фарзона шеърҳои зиёде дар васфи модар дорад ва дар ин шеърҳо байтҳои ҳастанд бо тасвирҳои олиии шоирона. Масалан:

Уксигенам бахшию захирам чабӣ,
Эй дарахти сабзи поляндаам [8,318].

Дар тасвири шоир модар дарахти сабзеро мемонад, ки захира мечабад ва оксиген медахад. Дарахти сабз карбонро мечабду оксиген хориҷ мекунад ва он оксиген ҳавоест, ки мо-инсонҳо нафас мекашем. Заҳр дар нигоҳи аввал ҳамон карбон аст, ки дарахт мечабад, аммо мақсади шоир аз заҳр дарду ранҷ ва мушкilotест, ки ҳар як инсон дар зиндагӣ рӯ ба рӯ мешавад ва танҳо модар аст, ки ин дарду ранҷи фарзандро дармон мебахшад мушкилоташро ҳал менамояд. Ташбеҳи модар ба дарахти сабз аз ҳамин дидгоҳ аст. Яъне агар дарахт танҳо карбонро ба худ гираду оксиген хориҷ кунад, модар на танҳо дарду ранҷи фарзандро ба худ мегираду даво мебахшад, балки вучуди ӯро чун дарахти полянда аз гуноҳу андешаи бад покизаю беолоиш мекунад ва фарзандро ба роҳи рост ҳидоят менамояд.

Байти дигар низ аз шеъри зикршуда тасвири қобили таваҷҷуҳе дорад:

Сахт ноҳамвор мондам, гарчи вақт
Метарошад рӯзи шаб бо рандам [8,318].

Дар кураи ҳаёли шоир инсон ба масобаи чӯбест ва вақт, гузашти шабу рӯз, рандаеро мемонад, ки ин «чӯб»-ро метарошад, то ҳамвору суфта гардад. Муроди шоир аз «тарошидани вақт-шабу рӯз бо ранда» - таҷрибаҳост, ки инсон аз зиндагӣ меомӯзад. Яъне, ҳаводису воқеаҳое, ки инсонро дар зиндагӣ пеш меояд, ӯро аз озмоиш мегузаронад ва ба ин васила, ба қавли шоир, «ҳамвор» месозад, яъне роҳи мурсою мудороро меомӯзонад. Инсон гоҳо маҷбур мешавад, ки ба равиши замона қадам зананд ба бадию бадтолон мурсо кунад, то зиндагии ошошта дошта бошад. Аммо қаҳрамони лирикӣ ин ҷо рӯҳияи инсёнкорона дорад ва бо бадию бадтолон ҳеч сари мурсою мудоро надорад, аз ин рӯ, нотарошидаю «сахт ноҳамвор» мондааст.

Қобили зикр аст, ки шеърҳои ба модар бахшидаи Фарзона бо вучуди мавзую муҳтавои муштарак доштан бо вижагиҳои худ аз модарномаҳои дигарон фарқ дорад. Фарзона худ дар мақолаи «Шеър дар ҷавҳари зеҳни хонанда» вақте шеъри «Ин шаби туршрӯи боронӣ»-и Лоик Шералиро баррасӣ мекунад, чунин менависад: «Баъди такрори ин абёт борони ҳасрате дар дили ман мечакад. Агарчи медонам, ки ин ҳарфҳо ба модари ман муртабит нест. Модари ман касест, ки фазои зиндагӣ ва фазои фикраш дигар аст. Аммо шеъри устод Лоик чун дарди ҷонсӯзи кулли мардуми тоҷик аст, дарди ман ҳам ҳаст. «Модарнома»-и устод Лоик дар радифи «Модарнома»-ҳои Эраҷ Мирзову Шаҳриёр, модарномаҳои Раҳии Муайярӣ ва

1. Исрофилниё Шарифмурод – д.и.ф., порфессори кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷики ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода;

2. Раҳимӣ Мичгона Раҳим. – ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

шуарои дигари форсизабон аст, ки дар баъзе маврид мешавад ашъори устод Лоикро ба он ҳама тарҷеҳ ҳам дод ва имтиёзашро шинохт. «Модарнома»-и устод бисёр маҳрамона, пурмуҳаббат ва бенамунааст ва саршор аз андӯҳи ҷовидонааст, ки дилро аз дарун метарошад. «Модарнома»-и устод бисе суннатист чун ҷомаҳои зебои тоҷикӣ, ки дар назари аввал барои хориҷе гароиб ва бегона менамояд, аммо вақте он ҷомаро дар бар мекуни, баъд мефаҳмӣ, ки гармӣ чист, хосса, гармии оғӯши модар, ки тамоми башар бар он ниёз дорад» [4,80]. Фарзона дар баробари арҷ ниҳодану эътироф намудани хунари баланди устод Лоик дар эҷоди «Модарнома» ба вижагиҳои он ишора намудааст. Шоир таъкид мекунад, ки «Модари ман касест, ки фазои зиндагӣ ва фазои фикраш дигар аст». Воқеан, агар дар модарномаи устод Лоик Шералӣ симои умумиёфтаи модари тоҷик дар муҳити кӯхистон бо тамоми шукӯҳу шаҳоматаш, ки суннатҳои миллиро дар худ дорад, таҷассум ёфта бошад, дар шеърҳои ба модар бахшидаи Фарзона модари тоҷик дар муҳити шаҳр, фарҳанги шаҳришинии тоҷикӣ ва дар айни замон аҳли илму қалам будани ӯ ба тасвир омадааст. Бо вучуди тафовутҳои дар муҳити зисту тафаккуру ҷаҳонбинӣ дар тасвиру тавсифи ҳар ду шоир модар намоди отифаю меҳрубонӣ ва саршори садоқату ҷонфидой мебошад ва меҳру муҳаббати тоҷиконаи модар дар онҳо муштарак аст.

Бояд зикр кард, ки шаҳришинӣ ва бо қалам сари кор доштану аҳли илму адаб будани зан-модар аз суннатҳои қадимии тоҷикон аст, ки метавон аз бузургтарини онҳо чун Робиаи Балхӣю Маҳастии Хучандӣ, Оишаю Ситӣ, Мутрибаи Кошғарию Ҷаҳонхотун, Меҳрии Ҷиротию Зебуннисо, Лолахотуну Тоҷуддавла, Маҳзунаю Нодираю Тоҳира ва ғайра ном бурд. Модаре, ки Фарзона тасвиру тавсиф мекунад, идомадиҳандаи ҳамон сунани деринаи миллат буда, аз аҳли илму адаб аст ва қору амали модар дар зиндагии духтари эҷодкори ӯ, ки ирс аз ӯ бурдааст, саҳт муассир аст:

Модарҷон! Аз ҷунбиши мавзунӣ хомаи ту
дар зиндагии ман субҳ метаровад.
Ман дар оромиши пурмуҳтавои ҷашмонат
ғарқ мешавам...[5,50].

Дар тасвири Фарзона модар марҷаъи улгу фарзандон аст ва аз сифати як модари муқаррарӣ боло рафта, мақоми олиҳаи меҳру муҳаббат ва пиру муршиди раҳнаморо касб мекунад, ки дили мурдари шамиҳои ҷон мебахшад:

Дер зӣ, эй модари фархундаам,
Васл кун бо ишқ тори кандаам...[8,318].

Қаҳрамони лирикӣ аз зиндагӣ дилсард асту дасташ ба қоре пеш намеравад. Дуои модари фархундафол мекунад, то бо муҳаббат дили ӯро ба зиндагӣ гарм кунаду риштаи кандаро васл намояд:

Ман, ҷӣ ҷои ман, ки ҳатто обу гул
Гӯядат: бар ҳурмати ту зиндаам! [8,318].

Шоир ҳастии худ ва ҳама ширинию зебоӣ ва саодате, ки дар зиндагӣ ба даст овардааст, маҷуни модар медонад. Дар тасаввури шоир на танҳо ӯ, балки тамоми аҷзою анвои ҳастӣ, ҳатто обу гул, ки яке намоди ҷовидонӣ ва дигаре сабаби зебоии зиндагист, ба ҳурмати модар зиндаанд:

Осмонидомано, дар доманат
Ҷар қадам хирман зад ашқу хандаам [8,318].

Сифати «осмонидоман», аз як сӯ, киноя аз бузургию саховати модар бошад, аз сӯйи дигар сифати умумиятдошудаи модар аст, ки насли башар бо ӯ идома меёбад ва дар домони вай ба камол мерасад. Муҳаббати модар бегараз асту домони саховаташ бекарон ва фарзанд дар тамоми ҳолат ба ӯ паноҳ мебаряду дарду ранҷ ва ё шодию нишоташро бо ӯ дар миён мегузорад:

Асли аслӣ, фаръ шуд пеши ту фар,
Фарруху фарзонаву фархундаам [8,318].

Аз дидгоҳи шоир гавҳари аслии ҳаёт модар асту асли ҳақиқат дар ӯст ва ҳар чӣ дар дунё арзи ҳастӣ мекунад, ба туфайли модар равнаку шукуфой меёбад ва дурахшу зебӣ пайдо мекунад. Нақӯию зебӣ, хирадмандию муборакӣ ва саодатмандӣ низ бастагӣ ба модар доранд. Ҳарфи «ф» ва паси ҳам омадани калимаҳои «фаръ», «фар», «фаррух», «фарзона» ва «фархунда» оҳанги мусикӣ ба байт додаанд, ки дар баробари маъноӣ оӣ ба гӯш низ хушоянд мерасанд.

Шоир ишқӣ бекаронаи модарро дар он мебинад, ки ӯ бандаи Офаридгори бемислу монанд аст. Ин бандагии модар ба Парвардигори бемислу монанд, ишқӣ ӯро бекарона кардааст ва шоир худро созовору шоистаи ин муҳаббати бузург наметонад:

Ишқро пардохт кун танҳо ба ишқ,
Эй дили дар ишқ ноарзандаам [8,96].

Бино ба қавли Мавлавӣ, «шарҳи ишқу ошиқӣ ҳам ишқ гуфт», Фарзона нохудоғох Мавлавӣёна андеша меронад ва ҳолати равонии худро дар баробари ишқӣ бузургу беинтиҳо дар муқоиса мебаряду дили худро ночизу ноарзанда меҳисобад. Бо вучуди ин ҳама, Мавлавӣёна маслиҳат дар он мебинад, ки ба ин муҳаббати беинтиҳо танҳо бо ишқ метавон ҷавоб гуфт:

Раҳ ба раҳ дар рафтаҳои ман бимон,
Нав ба нав боз ой аз ояндаам.
Боз ҳам дар рафтаҳои ман бимон,
Нав ба нав боз ой аз ояндаам. [8,96]

Қаҳрамони лирикӣ як умр бо модар будаю дар сурудаҳояш ҳама васфи модар карда ва меҳонад симои модар дар ашӯри ӯ ҷовидонӣ монад. Ба таъбири дигар, модар манбаи илҳом ва сабаби хушбахтию комронии қаҳрамони лирикӣ буда ва ҳоҳони он аст, ки дар оянда низ паёмовари ӯ дар зиндагиро эҷод бошад.

Образи модар дар тасвири Фарзона аз ҳудуди модари як духтар, модари як тоҷик ва ё як мусалмон берун меравад ва мақоми модари ҳамагонӣ-модари инсониятро касб мекунад. Шоир ҳама хушию зебоии зиндагиро дар симои модар мебинад ва ҳастии худ, инсониятро низ вом аз ӯ медонад. Дар ғазали зер ҳар як мисраъ ва ҳатто ҳар як калима аз ҳастии пурфурӯғи модар дарак медиҳад:

Дари қошонаи модар боз аст,
Боғи ӯ мазраи эҷод аст.
Рафтани ӯ чӣ қадар ҷонсӯз аст,
Мондани ӯ чӣ қадар ҷонсоз аст...[5,118].

Таъбири «дари қошонаи модар боз аст» сад маънӣ дар худ дораду дар зеҳни хонанда маънию мазомини зиёдеро эҷод мекунад: оғӯши модар ҳамеша барои фарзанд боз аст, модар пушту паноҳ ва мутақои фарзанд аст, модар мушқилкушою раҳнамои фарзанд аст... Ва ҳамчунин дари хонаи модар барои ҳамагон боз асту худро бегона аз дастархони ӯ баҳра-

вар мешаванд, аз хони маънавии модар, яъне аз маҳсули эҷоди қалами ӯ дигарон баҳра мебаранд ва ғайра. Ҳамин гуна вусъати маъноӣ дар мисраҳои дигар шеър нухуфтаанд, монанди «мазрааи эҷод будани боғи модар». Калимоти «ҷонсӯз»- у «ҷонсоз» дар рафтани мондани модар дар зехну тафаккури хонанда маъноҳои зиёде бавучуд меоваранд ва хонанда ин ҳамаро дар вучуди худ эҳсос ва дар зиндагии худ таҷриба мекунад:

Қосиди ӯст баҳори навпайк,
Ки чун ӯ содаю бепардоз аст! [5,118].

Шоир «баҳори навпайк»-ро қосиди модар ва дар айни замон модарро ба баҳори навпайк ташбеҳ мекунад, ки «содаву бепардоз аст». Мурод аз содаву бепардоз будани баҳору модар табиатан зебою дилрабо будани онҳост.

Дар шеърҳои ба модар бахшидаи шоир тасвир дар ҳадди эҷод аст. Ҳама муҳити зисти духтар, аз замин то осмон бастагӣ ба ҳастии модар дорад. Тасвири мавсими баҳорӣ, ки ҳаво гирифтаву нам-нам борон меборад, инсонро мемонад, ки бо аз даст додани модар туршрӯю бастадимоғ асту дар дил як олам гирияҳои беовоз дорад, хеле табиӣ ва олий баромадааст:

Осмон туршрӯху бастадимоғ
Пур-пур аз гирияи беовоз аст. [5,118].

Ва ё байти дигар:

Шамъи сурхе, ки зи меҳроби кабуд,
Чаппа шуд, як дили хокандоз аст. [5,118].

Ин ҳама барои касе, ки аҳли фаҳм аст, «нуктаи дархури аҳли рӯз аст» ва барои касоне чун ҳуди шоир «нуктаи дархури аҳли роз» аст. Рафтани модар барои мо-инсонҳо мавсими хатми зиндагии босаодат, аммо барои ҳуди модар зиндагии нав оғоз мешавад:

Нуктае дархури аҳли рӯз аст,
Нуктае дархури аҳли роз аст:
Баҳри мо рафтани ӯ мавсими хатм,
Баҳри ӯ фасли нави оғоз аст! [5,118]

Дар тасвири Фарзона модар «фарруху фарзонаю фархунда», «дарахти сабзи полянда», «асосгузори муҳаббат», «офтоби лутф», «дарёи раҳмат», «гавҳари дар ҳуққа ниҳон», «қосиди мубораки байни духтару Худо», «шуъофрӯзи роҳ», «ҷони ҷону ҷони ҷаҳон», «сафо-омӯзи рӯх», «хучастанафири бароат», «мағфиратхоҳи гуноҳ», «муборакборгоҳ», «фаришта-гавҳар», «муборакмаҳзар», «муҳаббатпарвар», «оинаи Худойнамо», «ҳамэҷозии Худо», «дабири Ховар» ва чандин авсофи неку зебост, ки дар шеъри ӯ ҳама бамавриду зебо ба кор рафтаанд. Гуфтан метавон ин ҳама авсофи зебою дархури модар таркиби ибороти тозаест, ки бори нахуст бо воистаи шеъри Фарзона воридаи шеъри муосири тоҷик гаштаанд. Аз дидгоҳи зебоишинохти шоир, модар ҳама ин сифатҳоро дорост ва барои духтари эҷодкор ӯ «офтоби лутф»-у «дарёи раҳмат», «хучастанафири бароат» аст, ки тухми муҳаббаро дар дили ӯ кошта:

Эй модар, эй асосгузори муҳаббатам,
Эй офтоби лутфаму дарёи раҳматам.
Олуда чун заминаму полуда чун само,
Дурӣ дигар хучастанафири бароатам [5,10].

Аз назари ирфонии шоир рӯи модар «оинаи Худойнамо» аст, ки ишқи ростину асли

ҳақиқатро дар чехраи нуронӣ ва вучуди мубораку фархундаи модар дарёфта ва сунъи Офаридагорро мушоҳида кардааст:

Оинаи Худойнамоям руҳи ту буд,
Эй ишқи ростинаму асли ҳақиқатам[5,10].

Ҳарчанд андешаҳои ирфонӣ ва ё худ ғазали комили ирфонию суфиёна чун ғазали Мавлоно ва ё Шайх Атторро дар эҷодиёти шоирони муосир пайдо кардан муҳол аст, зеро ба қавли маъруф, «барои шеъри ирфонӣ сурудан сиришти орифона доштан зарур аст». Аммо таъсирпазирӣ дар шеъри Фарзона аз шоирони классик, алалхусус шоирони ориф чун Мавлоно. Ҳоча Ҳофиз ва Шайх Камол ба ҳаддест, ки мазомину таркиботи ирфониро аз ин шоирони бузург ба ирс мегирад ва дар шеъри иҷтимоияш чунон ба қор мебарад, ки дар айнаи мазмуни иҷтимоӣ доштан маънои ирфонии ибораю калимот то андозае хифз мешавад. Байти боло далели ин гуфтаҳост, ки беихтиёру нохудоҳо ин байти Бадриддин Ҳилолӣ ба хотир меояд:

Эй нури Худо, дар назар аз рӯи ту моро,
Бигзор, ки дар рӯи ту бинем Худоро.

Ва ё ин байти Ҳофизи Шерозӣ аз хотири хонанда хутур мекунад:

Дар рӯи худ тафарручи сунъи Худой кун,
К-ойинаи худойнамо мефиристамат[9,110].

Қорбурди таркибҳои «паёмрасони саодат», «фариштаи фаррухрисолат», мафҳумҳои «хуршедмазҳаб» ва «дарётариқат», ки дар шеъри Фарзона ҳангоми тавсифу тамҷиди модар мушоҳида мешаванд, ҳамоно калимаю ибораҳои шоирони орифро ба хотир меорад, ки шоир аз шеъру андешаҳои онҳо баҳра бурдааст:

Аз қори модарӣ нашавӣ ҳеч барқанор,
Он сӯ ҳам, эй паёмрасони саодатам.
Не, не, на модари се нафар, модари башар,
Ҳонам туро фариштаи фаррухрисолатам.
Ҳам ховарифарангӣ, ҳам тоҷики асил,
Хуршедмазҳаби ману дарётариқатам. [5,10]

Ибораи шоиронаи «паёмрасони саодат» ҳамоно «хотиф»-у «Суруши олами ғайб»-и Ҳоча Ҳофизро ба хотир меоварад, ки шоир дар айнаи таъсирпазирӣ таркибу ибороти тозаю нодир офаридааст. Аз ин дидгоҳ модар барои шоир дар баробари он ки ўро ба дунё овардаю бузург кардааст, пиру раҳнамои ў дар ҷодаи зиндагӣ тариқати пешгирифтааш аст:

Фариштагавҳарам бар ман дуо дех,
Дуо дех, модарам, бар ман дуо дех.
Ту рафтию равоқи ҳафт гунбад
Фаромад бар сарам, бар ман дуо дех. [5,87]

Мафҳумҳои «хузур»-у «ғойб» (ғайбат) аз истилоҳоти аслии ирфонанд, ки маънии ҷомеи ирфониро ифода мекунанд, чунончи дар ин байти Ҳофиз:

Хузуре гар ҳамехоҳӣ, аз ў ғойб машав, Ҳофиз,
Мато мо талқа ман таҳвӣ даъиддунё ва аҳмилҳо.

Фарзона ин ду истилоҳи асили ирфониро дар тамчиди модари рехлаткардаи худ чунон хунармандона ба кор мебарад, ки дар шеър ҳам маънии луғавии ин калимот ва ҳам маънии ирфонии онҳо дар зехни хонанда пайдо мешавад:

Най ғоиб, ки ғайбат ҳам ҳузур аст,
Муборақмаҳзарам бар ман дуо деҳ. [5,87]

Дар байтҳои дигари шеъри мавриди назар низ ҳамин хусусият, яъне думаъноии калимот, хусусан дар мафҳумҳои “муҳаббатпарвар”, “ҳамъҷози Худоӣ”, “ҷонофарин” ба назар мерасад:

Ба инсонҳо муҳаббат ҳадя додӣ,
Муҳаббатпарварам, бар ман дуо деҳ.
Ҳамъҷози Худоӣ, ҳамду алҳамд,
Ало, ҷонофарам, бар ман дуо деҳ.
Ҳарири нур пӯшидӣ чу хуршед,
Дабири Ховарам, бар ман дуо деҳ.
Вучудат-озмоишгоҳи сад дард,
Ба ғам тобоварам, бар ман дуо деҳ.
Ту мебинӣ маро аз осмон ҳам,
Ало бинишварам, бар ман дуо деҳ.
Саломомӯзи бепадруди ман бош,
Бимон сардафтарам, бар ман дуо деҳ.
Дуои ту, дуои туст, модар,
Рафиқу ёварам, бар ман дуо деҳ. [5,87]

Вусъати дидгоҳи шоиронаю орифонаи Фарзона ва муҳаббати ӯ ба модар то ба ҳаддест, ки маънии модару Худо ро танҳо ишқ медонад:

Худ ту ишқӣ, бале, фақат ишқ аст
Маънии модару Худо, модар.

Байти боло аз ғазалест, ки дар зоҳир маъмулӣ, иҷтимоӣ метобад ва мазмунан гуфтугӯи духтар бо модараш аст, ки худро назди ӯ қарздор меҳисобад, аммо ботинан фалсафаю ҳикмати амиқе дорад, ки аз суннати ниёгон сарчашма мегирад:

Омадам хона, дар кушо, модар,
Ассало модар, ассалло, модар.
Аз кучоям ман, аз кучоям ман,
Аз кучой ту, аз кучо, модар...
Худ ту ишқӣ, бале, фақат ишқ аст
Маънии модару Худо, модар.
Офтобона дар ҳаёти ман
Ҷовидон кун даро-баро, модар! [5,84]

Вожаи модар, ки дар охири ҳар як байт ба такрор омадааст, на танҳо вазифаи радиф иҷро карда, балки бори маънӣ ба дӯш дорад ва таъкиди шоир ба бузургию олиҳиммати модар аст.

Дар суннати миллии мардуми тоҷик ҳунари рӯзгордориро модар ба духтар меомӯзаду ӯро барои зиндагии оиладорӣ омода месозад. Мавридҳои ҳастанд, ки духтар мушқилот ва ё

розашро танҳо ба модар гуфта метавонаду бас ва дар ин мавридҳои хос ҳатто падар махрами ин роз буда наметавонад. Ҳамин хусусиятҳо ҳастанд, ки пайванди модару духтарро боз ҳам қаринтар мегардонад. Дар шеъри Фарзона ин суннати миллӣ ва ин пайвандии модару духтар дар ҳадди аҳсан аст, ки танҳо мафҳуми ишқ метавонад ин қаринию наздикии модару духтарро ифода кунад. Нуктаи ҷолиб ин ҷост, ки ашъори ба модар бахшидаи Фарзона бештар дар қолаби ғазал суруда шудаанд ва ғазал бештар ба мавзуи ишқӣ ихтисос дорад. Ғазал дар шеъри замони Истиқлол боз ҳам таҳаввул ёфт ва мазмунҳои иҷтимоӣ бештар гардиданд, аммо ҳамон ҳамирмоия аслии ғазал, ки ишқ аст, дар ғазалҳои дар мавзуи иҷтимоӣ сурудашуда низ мушоҳида мешавад. Ғазали зерӣ шоир, ки ба модар ихтисос дорад, гуфтан метавон комилан иҷтимоист: Духтар аз бемории модар нигарон асту илтиҷо дорад, ки модар бемор нашаваду ўро танҳо нагузорад. Ҳолу ҳавои Мавлавиёна, яъне шўру шавқ ва ҷозибай ишқе, ки дар ғазалиёти Шамс аст, дар ин ғазали Фарзона мушоҳида мешавад. Шоир дар айни баёни дарди худ ва мушкilotи ҷомеа бо изҳори муҳаббат, ки ба модар дорад, чун Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ ошиқона сухан мегӯяд:

Бемор нашав, модар, бемор нашав, модар,
Нагзор, маро нагзар, бемор нашав, модар.
Бардор сар аз болин, аз қулла шуъо барчин,
Хуршеди фурузонфар, бемор нашав, модар.
Бар шодии қоқуҳо, бар ҳурмати ҳулбӯҳо,
Бар хотири нилуфар, бемор нашав, модар.
Аз синаи чоки ман бемор шавӣ, афтад
Ёкут ба хокистар, бемор нашав, модар.
Бо қавм кунам пархош, бо хеш кунам пайкор,
Мебош маро довар, бемор нашав, модар.
Эй субҳи тулӯи дил, дар зулмати обу гил,
Бахшо ба ҷаҳон ҷавҳар, бемор нашав, модар.
Эй нусрати раббонӣ, эй қуллаи инсонӣ
В-эӣ аз ҷама болотар, бемор нашав, модар.
Эй Маряи беисӣ, моем ҷама осӣ,
Поло ҷамаро аз сар, бемор нашав, модар.
Бар ҷомеаи бемор, бар миллати бетўмор
Фатвои наҷот овар, бемор нашав, модар! [8,214]

Зебоии ғазали боло танҳо дар мазмуну муҳтавои он нест, балки дар тарзи баёну гулчин шудани калимот ва дар балоғату фасоҳати сухан аст. Гулчини калимот, ки боиси оҳанги мусиқӣ дар ғазал шудаанд, дар ҳар мисраъ ба назар мерасад, ҳатто мисраъҳое, ки бояд аз қофия озод бошанд, қофия дарунӣ доранд: болин-барчин; қоқуҳо- ҳулбӯҳо; дил-гил; раббонӣ-инсонӣ; беисӣ-осӣ; бемор-тўмор. Паси ҳам омадани калимаҳое, ки ҳарфҳои ҳамчинс доранд, монанди нагзор-нагзар, пархош-пайкор, дил-гил, исӣ-осӣ, бемор-тўмор ин оҳанги мусиқоиро тақвият додаанд. Ин ҷама хусусият ва ҳамчуни радифи “бемор нашав, мадар”, ки муқаррар дар охири байтҳо омадааст, ғазалиёти Мавлоно Ҷалолуддини Румиро ба хотир меоварад.

Ин ғазали Фарзона на танҳо аз лиҳози шакл, балки аз ҷиҳати қорбурди таркибот, ки хосси шеъри шоирони ориф чун Мавлоност, қобили таваҷҷуҳ аст. Шоир дар тавсифи модар таркибу ибороте монанди “хуршеди фурузонфар”, “нусрати раббонӣ”, “қуллаи инсонӣ”, “Маряи беисӣ” ба қор бурда, ки дар шеъри ирфонӣ фаровон ба қор меравад ва ҳар як маъниеро ифода мекунад. Ҳамчуни ибораи “субҳи тулӯи дил”, ки киноя аз модар асту таркиби “зулмати обу гил” истиора аз тани хокист, наздик ба таъбиротест, ки шоирони ориф ба қор бурдаанд.

Дар баробари ин ҷама ғазали боло мазмуни қавии иҷтимоӣ дорад, ки шоир дар айни

баёни дарди худ мушкилоти чомааро матраҳ мекунад. Шеър дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ суруда шуда, ибораҳои “чомаи бемор”, “миллати бетумор” ишора ба ҳамон рӯзгор аст, ки шоир ҳамаро осӣ медонад ва хоҳони полуда шудани ҳама аз сару интизори фатвои наҷот аст.

Баррасии се ҷилди девони Фарзона ва маҷмуаҳои дигари ӯ нишон доданд, ки анқариб ҷиҳил шеър ба тавсифу тамҷиди модар ихтисос доранд, баъзе аз ин шеърҳо саропо ба модар бахшида шудаанд ва дар қисмати дигар мурочиат ба модар аст. Гарчанде шоир ашъори дар васфи модар сурадаашро ҷудогона ба нашр нарасонида, аммо мураттибони маҷмуаи “Найшакар” як қисмати онро “Модарнома” унвон дода, сию се шеъри ба модар бахшидаи ӯро ҷой додаанд. Ҳамчунин дар ин маҷмуа зери унвони “Феҳрасти гулу ҳазор” ҷаҳордаҳ рубоии шоир омада, ки се рубоӣ ба модар ихтисос доранд. Унвони шеърҳои ба модар бахшидаи шоир низ қобили таваҷҷуҳ аст, монанди “Боз, бизӣ, боз”, “Пушти анбӯҳи сабз”, “Мубашшири субҳ”, “Садои сабзи имон”, “Хотираҳои подарахтӣ”, “Поянда”, “Ягона”...

Дар ҳар яке аз ин ашъор меҳру муҳаббат ва ниёзу ниёиши фарзанд ба модар бо тарзҳои мухталиф баён шуда, симои модар гоҳе аз як инсонӣ муқарарӣ убур мекунад сифати пири роҳнамою раҳкушо ва ояндабинро касб мекунад:

Ҳарими ҷон ба роҳат густарам, фармой модарҷон,
Бад-он ҳастии зебо ҳастиям орой модарҷон...
Мусалло бофтам аз тору пути ишқи беифшо,
Ҳидоятхоҳам, инак, қиблаам бинмой, модарҷон. [8,355]

Аз даст додани модар ба ҳама гарон аст, алалхусус барои духтари шоир, ки ӯро мутакою пушту паноҳ ва муршиди раҳнамояш ҳам дар зиндагӣ ва ҳам дар қору эҷодаш буд. Фарзона ҷанд шеър ҳам дар қолаби ғазал ва ҳам дар қолаби шеъри нава дар марсия модараш навиштааст, ки хеле олӣ ва ҳунармандона аст. Ин марсияҳо дар айни ҷонсӯзу муассир буданашон мақоми модарро дар зиндагии духтари шоир нишон медиҳанд, ки ӯ ҷӣ ганҷеро аз даст додааст:

Накӯтимсоли ман, падруд, модар,
Мубораққоли ман, падруд, модар...[5,55].

Гарчанде калимоте мураккабе монанди “накӯтимсол”, “мубораққол” дар адабиёти тоҷик қорбурди фаровон доранд, аммо ин сифатҳо ба модар маҳз тавассути Фарзона нисбат дода шудааст. Аммо таркиботу ибороте, монанди “рӯҳи субҳхӯ”, “шафақирсол”, “савобомол” сохтани худӣ шоир аст, ки хеле созгору мувофиқ афтадааст.

Дар байни модару духтар ҷунон қариние мавҷуд аст, ки дар байни дугонаҳои ҷонӣ дида мешавад. Шоир ҳамин қаринии дугонаасои байни худу модарашон ба тасвир қашида, модарро ба дил ҳамсоли худ медонад:

Қавонтар будӣ аз ман ё қуҳантар,
Ба дил ҳамсоли ман, падруд, модар.
Гуноҳони маро ҷуброн ту қардӣ,
Савобомоли ман, падруд, модар. [8,255]

Дар ин шеър низ радифи “падруд, модар” дар баробари оҳангнокӣ бори маънӣ мекашад ва ҳиссиёти дардолудӣ шоирро ҳангоми видоӣ ифода мекунад. Ҳамин ҳиссиёти муҳаббатона омехта бо дарду андӯҳ ҳангоми видои модар дар марсияи дигар, ки бо радифи “алвидоӣ” поён меёбад, мушоҳида мешавад:

Модари олампаҳоам, алвидоъ,
Бехтар аз хуршеду моҳам, алвидоъ!
Дар ҳарими меҳри ту поянда буд
Зиндагии бофароҳам, алвидоъ!
Эй сафоомӯзи рӯҳам, хайрбод,
Эй шуъоафрӯзи роҳам, алвидоъ! [8,123]

Модар дар тасвири шоир намоди накӯию савоб ва марҳаматбахшу мағфиратхоҳи гуноҳони инсоният касб мекунад ва умумият пайдо карда, аз модари касе будан ба модари оммаи мардум табдил меёбад:

Марҳаматбахши накӯиву савоб,
Мағфиратхоҳи гуноҳам, алвидоъ!
Модари як ман най, эй моми ом,
Эй муборакборгоҳам, алвидоъ! [8,213]

Шоир, ки бар вучуди ишқу муҳаббат идао дорад, далели боризаш модар буд, ки ба ҳама муҳаббат дошт. Бо рафтани модар гӯё ин далелу ин гувоҳро аз даст додааст:

Ман, ки мегуфтам: – Муҳаббат ҳаст, ҳаст!
Бе ту, инак, бегувоҳам, алвидоъ! [8,213]

Шоир марги ҷисмонии модарро қабул дорад, аммо ёди ӯ, панду андарзу машваратҳои ӯ бо духтараш аст. Аз ин рӯ, шоир намеҳадад модар танҳо дар зиндагии поринаи ӯ боқӣ монанд, балки модар чун пиру муршиди раҳнамо ҳамеша бо ӯст. Ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки аксар суҳанварон ояндаро бо мафҳуми “фардо” ифода мекунамд, аммо Фарзона ҳамин маъниро бо мафҳуми “пагоҳ”, ки дар шеваи гуфтугӯи тоҷикӣ хеле роиҷ аст, ба кор мегираду мегӯяд:

Дар парерам мондаӣ? На, ҳеҷ гоҳ,
Мебиёӣ аз пагоҳам, алвидоъ! [8,213]

Дар байти боло вожаҳои пареру пагоҳ, ки танҳо дар гуфтугӯи шеваи тоҷикии форсӣ ба кор меравад, хеле зебо корбаст шуда, ҳукми қонунӣ пайдо карда, ки вориди забони адабӣ гардад.

Қаҳрамони лирикӣ дар айни видоъ кардан бо модар “алвидоъ” гуфтанро марҳабои ёди модар медонад ва аз он ҷо, ки субҳро бо салом додан бо модар оғоз мекард, ин амалро идома медиҳаду аз видоъ гуфтан даст мекашад. Яъне аз он ҷо, ки ёди модар ҳама умр бо ӯст, бо алвидои умрқоҳ алвидоъ мегӯяд:

Алвидоям марҳабои ёди туст,
Алвидои умрқоҳам, алвидоъ!
Ассаломӣ ман ту будӣ дар ҷаҳон,
Пас дигар гуфтан нахоҳам: Алвидоъ! [8,213]

Вучуди маънавию рӯҳии модар ҳамеша бо духтари шоираш аст, ки роҳи ояндаи ӯро мунаввар мегардонад. Асрори зиндагии модари чун гавҳари дар ҳуққа ниҳон фурузандаи роҳи фарзанд аст ва аз ин рӯ, шоир “ба ҷон” ёди модар мекунад, ки наметавон онро бо ҳарф баён кард:

Модар, туро ҳамеша ба ҷон ёд мекунам,
Натвон ба ҳарф гуфт, чи сон ёд мекунам.

Асрори зиндагии фурӯзонфари туро,
Эй гавҳари ба ҳуққа ниҳон, ёд мекунам[61,431].

“Ба чон ёд кардан”-и Фарзона муродифи дигари “ба чон дӯст доштан” аст, ки Ҳаким Низомӣ дар ишқи Фарҳод ба Ширин муносиб дидааст. Чунончи, Хусрав аз Фарҳод мепурсад:

Бигуфт: – Аз дил шудӣ ошиқ бад-ин сон?
Фарҳод дар ҷавоб мегӯяд:
Бигуфт: – Аз дил ту мегӯӣ, ман аз чон! [6, 216]

Қаҳрамони лирикӣ байни рӯҳи ҳуди равони модар пайвандиеро барқарор карда, ки модарро ҳамеша дар канори худ мебинад ва бо ҳар тапиши дилаш ин ҳамдамию ҳамрозиро эҳсос мекунад:

Аслан нарафтаӣ ту, ки рафтиву омадӣ,
Аз рафтуои рӯҳи равон ёд мекунам.
Бигашта ҳам туиву оянда ҳам туй,
Ояндаро аҷаб, ки чунон ёд мекунам.
Бо ҳар тапиш туро дили ман мекунад хитоб,
Бо зарбаҳои ҳар зарбон ёд мекунам. [7,431]

Пайванди маънавии духтару модар боис гашта, ки рӯҳи модар қосиди муборақпай ва тарҷумони муждарасон байни ўву Худо гардад. Фарзанди нақӯтолеъ, ки аз модар дуо гирифта, кунун бар ҳаққи модар дуо мекунад ва ҳамеша ба ёди модарест, ки чони чону чони ҷаҳон аст:

Эй қосиди мубораки байни ману Худо,
З-он тарҷумони муждарасон ёд мекунам.
Аз ту дуо гирифтаму бар ту дуо кунам,
Бо зикр, зикри рӯзу шабон ёд мекунам.
Ҳар дам туро, ҳамеша туро, боз ҳам туро,
Эй чони чону чони ҷаҳон, ёд мекунам. [7,431]

Фарзона на танҳо дар қолаби ғазал, балки дар рубоию шеъри нав низ дар ҳаққи модар марсия сурудааст. Дар рубоии зер зикри ёди модар, ки дар сина доғи нарафтанист, ҳамзабон дуои хайре барои ӯст:

Модар гузашту кай равад аз сина доғи ӯ,
Поянда бод дар дили некон ҷароғи ӯ.
Бо рухсати ту омаду бо даъвати ту рафт,
Ё Раб, бибахш то қиёмат фароғи ӯ! [5,33]

Шеъри зер, ки пас аз зиёрати марқади модар иншо шудааст, тасвири олие дорад: Рӯи гӯри модари шоир санги мармар нест, аммо осмон худро ба рӯи хокҳои модар лавҳи мармар кардаю бо хатҳои зарнигори офтобӣ катиба навиштааст. Шоир таммоно дорад, ки модар дар ҳарими осмону абру борон, сабзаҳои қадрасу гулҳои мастур чун арӯсони баҳорон ва дар ҳарими ёди бемарги дӯстдорон осуда бихобад:

Рӯи гӯри модари ман
Санги мармар нест.

На, на, балки ҳаст.
Осмон худро ба рӯи хокчояш
лавҳи мрамор кардааст
бо хутути зарнигори офтобӣ.
Дар ҳарими осмону офтобу абру борон,
Дар ҳарими сабзаҳои кадрасу
Гулҳои мастури баҳорон,
Дар ҳарими ёди бе марги тамоми дӯстдорон
Модари чон, то абад осуда хобӣ! [5,216]

Мавзуи тасвири модар дар шеъри Фарзона доманаи фарох дорад ва ҳар як шеъри дар ин мавзӯ сурудаи ӯ дорои мазмуни тозаю нав ва таркиботу ибороти шоиронанд, ки хосси худӣ ӯст. Ҳангоми тасвири мавзуи мазкур Фарзона суннатҳои адабии шоирони пешинро собитқадамона идома дода, онро ба авҷи камолоти худ расонидааст. Бешубҳа, Фарзона аз бехтарин шоирони насли дувуми замони Истиқлол аст, ки дар ашъори ӯ мавзуи тасвири симои модар бо мазмуни тозаю ороӣҳои нодири адабӣ зинат ёфта, таҳаввули бештареро касб кард. Шеърҳои ба модар бахшидаи Фарзона аз намунаҳои бехтарин ашъори замони истиқлоланд ва баёнгари таҳаввули мавзуи мазкур дар адабиёти давраи мавриди назаранд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Бобоева Т.Р. Система образов в современной таджикской поэзии (на примере творчества Фарзоны) [Текст] / Т.Р. Бобоева // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Худжанд, 2002. – 23 с.
2. Мирзоёнус М. Шарҳишастшеъри Фарзона [Матн] / М. Мирзоёнус. – Хучанд: Ношир, 2019. – 242 с.
3. Ризобоева Н.М. Тасвирҳои породоксӣ дар шеъри муосири тоҷик (давраи истиқлолият) [Матн] / Н.М. Ризобоева // Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филология / Н.М. Ризобоева. – Хучанд, 2022. – 25с.
4. Фарзона. Ашки сӯзон [Матн] / Фарзона. – Душанбе: Адиб, 2014. – 240 с.
5. Фарзона. Найшакар [Матн] / Фарзона. – Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с.
6. Фарзона. Мухри гули мино [Матн] / Фарзона. – Хучанд: Ношир, 2006. – 400 с.
7. Фарзона. Ҳама гул ҳама тарона. Ҷилди аввал [Матн] / Фарзона. – Хучанд, 2014. – 504 с.
8. Фарзона. Девон. Панҷсад газали дилангез [Матн] / Фарзона. – Хучанд: Хуросон, 201. – 528 с.
9. Шерозӣ. Ҳофиз. Девон [Матн] / Ҳофиз Шерозӣ. Таҳияи Ш.Р. Исрофилниё. – Душанбе: Адиб, 2016. – 480 с.
10. Ҳаким А. Анвои шеъри ғиноӣ [Матн] / А. Ҳаким. – Душанбе: Дониш, 2020. – 546 с.
11. Ҳакимова С. Шеър, ҳунари ва иҷтимоӣ [Матн] / С. Ҳакимова. – Хучанд: Ношир, 2018. – 336 с.

ОБРАЗИ МОДАР ДАР ШЕЪРИ ФАРЗОНАИ ХУЧАНДӢ

Дар мақола перомунӣ тасвири образи модар дар ашъори Фарзонаи Хучандӣ, ки дар ташаккули адабиёти тоҷик нақши муҳим дорад, сухан меравад. Ҳадафи мақола таҳқиқи илмӣ тасвири образи модар дар шеъри Фарзона ва таъйини нақши ӯ дар рушди таҳаввули шеъри замони Истиқлоли адабиёти тоҷик аст.

Муаллифони мақола бо далоили илмӣ ва шохидҳои шеърӣ собит менамояд, ки Фарзона дар тасвири мавзуи мазкур тозақориҳо ва навардозӣ зиёде дорад, ки шеъри ӯро аз

дигар шоирон мутамоиз мегардонад. Бино ба таҳқиқи муаллифи мақола, образи модар дар шеъри Фарзона мақоми хос дорад ва бо вучуди мавзую муҳтавои муштарак доштан бо вижагиҳои худ аз модарномаҳои дигарон ба кулӣ фарқ дорад.

Аз таҳқиқи муаллифони мақола бармеояд, ки мавзуи тасвири модар дар шеъри Фарзона доманаи фарох дошта, ҳар як шеъри дар ин мавзӯ сурудаи ӯ дорои мазмунӣ тозаю нав ва таркиботу ибороти шоиронанд, ки хосси ҳуди ӯст. Ҳангоми тасвири мавзуи мазкур Фарзона суннатҳои адабии шоирони пешинро собитқадамона идома дода, онро ба авҷи камолоти худ расонидааст. Фарзона аз бехтарин шоирони насли дувуми замони Истиқлол аст, ки дар ашъори ӯ мавзуи тасвири симои модар бо мазмунӣ тозаю орояҳои нодири адабӣ зинат ёфта, таҳаввули бештареро касб кард. Шеърҳои ба модар бахшидаи Фарзона аз намунаҳои бехтарин ашъори замони истиқлоланд ва баёнгари таҳаввули мавзуи мазкур дар адабиёти давраи мавриди назаранд.

Калидвожаҳо: Фарзона Хучандӣ, адабиёт, шеър, модар, образ, мавзӯ, истиқлол, таҳаввул, тасвир, ғазал, шеъри нав, тасвирҳои шоирона.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Исрофилниё Шарифмурод Раҳимзода - доктори илми филология, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Тел.: 933670999

E-mail: isrofilniyo@mail.ru

Раҳимӣ Миҷгона Раҳим - унвонҷӯи ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Тел.: 90780439

ОБРАЗ МАТЕРИ В ПОЭЗИИ ФАРЗАНЫ ХУДЖАНДИ

В статье речь идет об образе матери в стихах Фарзаны Худжанди, которые играют важную роль в эволюции таджикской литературы. Цель статьи – научное исследование образа матери в поэзии Фарзаны и определение ее роли в развитии и эволюции таджикской литературы в период независимости.

Авторы статьи с помощью научных данных и поэтических свидетелей доказывают, что Фарзона обладает множеством новаций в описании этой темы, что отличает ее поэзию от других поэтов. По исследованию автора статьи, образ матери в стихотворении Фарзона имеет особый статус и, несмотря на общую тему и содержание с поэтами других эпох, уникален своим смыслом.

Из исследований авторов статьи выясняется, что тема образа матери в стихотворениях Фарзаны имеет широкий размах, и каждое из ее стихотворений на эту тему имеет свежее и новое содержание, поэтическую композицию и выражения, которые уникальны для нее. Излагая эту тему, Фарзона последовательно продолжила литературные традиции предшествующих поэтов и довела их до вершины совершенства. Фарзона — одна из лучших поэтов второго поколения периода Независимости, чьи стихи, изображающие образ матери, украшенные свежим содержанием и редкими литературными орнаментами, получили дальнейшее развитие. Стихи Фарзаны, посвященные матери, относятся к числу лучших образцов стихотворений периода независимости и выражают развитие этой темы в литературе рассматриваемого периода.

Ключевые слова: Фарзона Худжанди, литература, поэзия, мать, образ, тема, эволюция, газель, новое стихотворение, поэтические изображения.

Сведения об авторе: Исрофилниё Шарифмурод Раҳимзода – доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улуғзода

Тел.: 933670999

E-mail: isrofilniyo@mail.ru

Раҳими Миджгона Раҳими – соискатель Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улуғзода

Тел.: 907804398

THE IMAGE OF A MOTHER IN THE POETRY OF FARZANA KHUJANDI

The article deals with the image of the mother in the poems of Farzana Khujandi, which play an important role in the evolution of Tajik literature. The purpose of the article is a scientific study of the image of the mother in Farzana's poetry and determination of her role in the development and evolution of Tajik literature during the period of independence.

The authors of the article, with the help of scientific data and poetic witnesses, prove that Farzona has many innovations in describing this topic, which distinguishes her poetry from other poets. According to the author of the article, the image of the mother in Farzon's poem has a special status and, despite the common theme and content with poets of other eras, is unique in its meaning.

From the research of the authors of the article, it turns out that the theme of the image of the mother in Farzona's poems has a wide scope, and each of her poems on this topic has fresh and new content, poetic composition and expressions that are unique to her. In presenting this topic, Farzona consistently continued the literary traditions of previous poets and brought them to the pinnacle of perfection. Farzona is one of the best poets of the second generation of the Independence period, whose poems depicting the image of the mother, decorated with fresh content and rare literary ornaments, were further developed. Farzona's poems dedicated to her mother are among the best examples of poems from the period of independence and express the development of this theme in the literature of the period under review.

Key words: Farzona Khujandi, literature, poetry, mother, image, theme, evolution, gazelle, new poem, poetic image.

Information about the authors: Isrofilniyo Sharifmurod Rahimzoda – Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and History of Literature, Tajik International University of Foreign Languages. Sotima Ulugzoda

Tel.: 933670999 **E-mail:** isrofilniyo@mail.ru

Rahimi Mijgona Rahimi – applicant Tajik International University of Foreign Languages. Sotima Ulugzoda **Tel.:** 907804398

ҒАРИБИИ АШТӢ ВА МЕРОСИ АДАБИИ Ӯ

Темирзода Б., Рабиқов Х.М¹.

Диёри зархеи Ашт як қисми таърихи тамаддуни тоҷикро бозгӯ мекунад, ки он як чузъи таърихи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таърихи миллати тоҷик буда, воқеаҳои асрҳои гузашта ва ҳаёти созандаи имрӯзаи мардумро дар худ таҷассум намудааст. Бояд гуфт, ки дар ин роҷо шахсиятҳои барҷастаи илму фарҳанг дар таърихи халқи тоҷик барои кишвар хизматҳои босазо ва шоистаи таҳсинро ба ҷо овардаанд, ки кори ҳар кадоме аз эшон лоиқи омӯзишу таҳқиқи ҳамаҷафа мебошад.

Мувофиқи маъхазҳои адабии таърихӣ ноҳияи Ашт аз марказҳои илму адаб дар охири асри XVIII ва аввали асри XIX дар водии Фарғона ба шумор мерафт. Дар ин ҷо як қатор шоирон ва симоҳои барҷастаи сиёсӣ ва фарҳангӣ ба камол расидаанд. Аз зумраи чунин шахсон – Азизҷоҳи Аштӣ, Исфандиёр, Акрампалвон Аскарӣ ва шоирони соҳибдевор – Акмали Аштӣ, Муҳаммадами Косонӣ, Маъдани Понғозӣ, Туробӣ, Муҳӣ, Ғарибии Аштӣ, Ороми Понғозӣ, Мирқосими Саҳҳоф ва дигарон ба ҳисоб мерафтанд, ки бо заҳамоти фарҳангӣ дар рушди адабиёти форсии тоҷикӣ бо эҷодиёташон хизмати арзанда намудаанд.

Дар асри XIX дар деҳаи Ашт доираи адабӣ, 2 мадраса ва 9 мактаб амал мекард, ки роҳбари адабии он шоир ва котиби хушнавис Муҳиддин ибни Нуриддин (1831-1919) будааст. Завқу салиқаи толибилмон дар илмомӯзӣ сабаб бар он мегардид, ки дар замони таҳсил ба доираи адабӣ рӯй оранд ва минбаъд барои идомаи таҳсил ба мадрасаҳои Қўқанд, Тошканд, Бухоро ва Самарқанд рӯ оранд. Аксари шоирони ҷаҳоншинос фарғунашинос ҳамаи мактабу мадрасаҳои Ашт ва дар баробари ин, хатмкардаҳои мадрасаҳои Қўқанд ё Қўқанду Тошканду Самарқанду Бухоро буданд.

Ҳангоми ҷустуҷӯи пажӯҳиш мо аз ҳонаи сокинони деҳаҳои ноҳияи мазкур як зумра дастнависҳо пайдо кардем. Ин баёрият бар он медиҳад, ки дар гузашта шоирон ва намоёдагон аҳли илму адаби деҳа ба Шохномаҳои, Маснавиҳои, Саъдиҳои, Ҳофизҳои ва Камолҳои Бедилҳои машғул мешудаанд. Аксари шоирони ин давр ба шоир ва орифи бузургӣ адабиёти форсии тоҷикӣ – Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ва ба Абулмаонӣ Мирзо Абдулқодир Бедил пайравӣ намудаанд.

Аз байни шоирони ин ҳавза барои дӯстдорони калом бадеъ, асосан, номи Маъдани Понғозӣ бо офаридаҳои баландмазмунаш маълуми машҳур аст. Аммо месазад бигӯем, ки рӯзгори осори дигаре аз ин шоирон мавриди таҳқиқи пажӯҳиши ҳамаҷониба қарор нагирифтаанд. Яке аз ин шоирон – Муҳаммадшокир ибни Мулло Абдулҳодӣ (1864-1890) мебошад, ки бо номи “Ғарибии Аштӣ” маълум аст.

Ғарибии Аштӣ аз қабиле он суҳанваронест, ки дар нимаи дувуми садаи XIX мелодӣ умр ба сар бурда, бо осори баландмазмуни хеш дар байни аҳли илму адаб ҳамчун шоири тавоно шинохта шуда, дар доираи адабии Қўқанд ҷаҳоншинос намудааст. Маводи муътамади тазкираҳо, луғатномаҳо, девонҳои ашъори боқимонда имкон фароҳам овард, ки аз ҷараёни адабӣ, бурду бохт, вазъи суҳанварию суҳаншиносӣ, ҳаёт ва эҷодиёти шоирони ин қарнҳо бештар ошно гардем. Дар тазкираи Қайюмӣ роҷеъ ба ҷараёни зиндагӣ ва ё лаҳзаҳои ҳаёти эҷодиёти Ғарибии Аштӣ маълумот ва ё ишораҳои кӯтоҳе ба назар мерасанд ва бояд бигӯем, ки қадимтарин маъхазе, ки бобати ин адиб маълумот медиҳад, маҳз ҳамаи тазкира аст.

Дар бораи рӯзгор ва осори ин шоири тавоно ва шахсияти маъруф то ба ҳол асару нигоштаи комил мавҷуд набуда, лаҳзаҳои алоҳидаи зиндагӣ ва ҷаҳоншиносии аслан, дар мақолаи қайдҳои муаррихону адабиётшиносони тоҷик – Султон Воҳидов, Маъруф Исоматов, Сулаймонқул Азимов, Дултабой Бутаев ва Нурулло Азимов қайд гардидаанд, ки мавриди

1. Темирзода Бахтовар – омӯзгори бахши таърих ва бостоншиносии АХИҶ Тоҷикистон;

Рабиқов Хушрӯз Муталибович – докторанти (PhD) курси 3-юми кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улӯғзода.

омӯзиши мо қарор гирифт. Ҳамчунин, бояд бигӯем, ки нусхаи дастхатти “Девон” шоир дар китобхонаи шахсии профессор Султон Воҳидов махфӯз аст ва мо онро низ мавриди истифода қарор додем.

Муҳаммадшокир ибни Мулло Абдулҳодӣ (Ғарибии Аштӣ) соли 1864 дар деҳаи Ашт ба дунё омадааст. Падари ӯ тоҷир ва шахси соҳибмаълумот будааст. Вай бештар ба шаҳри Хӯқанд равуо карда, дар он ҷо хона бино намуда, маскан ихтиёр мекунад ва якчанд дуккон таъсис дода, бо нияти хонондану соҳибилм намудани писаронаш – Шокир ва Собир кӯшиши зиёд мекунад.

Муҳаммадшокир хатту саводно дар мадрасаи Норбӯтабӣ ва санъати хаттотиро аз тағояш – Муҳиддин омӯхта, дар 16-солагӣ қории Қуръон ва дар 18-солагӣ хаттот шудааст, ки дар ин бора ҳадаш мегӯяд:

Қорӣ Муҳаммадшокир аз инояти Воҳиб,
Шуда дар ҳаҷдаҳсолагӣ котиб.

[7, 7]

Муҳаммадшокир дар овони наврасӣ ба омӯзиши адабиёт, хусусан, шеър шавқ пайдо менамояд, дар махфилҳои маснавихониҳои шаҳр ширкат карда, «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхиро гӯш мекунад. Пас аз хатми мадрасаи Сари Бозор чанд сол дар мадрасаи зодгоҳаш ба мударрасӣ машғул мешавад. Ӯ дар он ҷо ба духтари соҳибҷамоле дил мебандад. Аз ишқи ӯ аҳли деҳа огоҳ мешаванд, лекин духтарро қозии деҳаи Ашт Муҳаммадҷон Охонҷонов, ки аслан аз деҳаи Пунук будааст, ба никоҳи худ медарорад ва Муҳаммадшокир аҳволи худро дар яке аз ғазалҳои ӯ чунин баён мекунад:

Рафт номи ҳама дар шаҳр ба тақвои салоҳ,
Ғайри бадномии мо бар сари бозор намонд.

[7, 13]

Баъди ин воқеа ӯ дилшикаста шуда, аз деҳаи Ашт боз ба шаҳри Хӯқанд меояд ва дар мадрасаи Норбӯтабӣ ба мударрасӣ машғул мешавад. Дар Хӯқанд вай бо Анбарбону ном духтаре хонадор шуда, аз ин издивоҷ соҳиби писаре мешавад, ки ба ӯ номи устои маънавияш – Ҷалолиддинро мегузорад.

Муҳаммадшокир дар оғоз бо таҳаллуси “Шокирӣ”, баъдан бо таҳаллуси “Ғарибӣ” шеър мегӯяд ва дар байни аҳли адаби деҳаи Ашту шаҳри Хӯқанд ва музофоти он чун шоири бомаҳорат шуҳрат меёбад.

Муҳаммадшокир ба доираи адабии Хӯқанд робитаи қавӣ дошт ва дар маҳфили адабии деҳадаи Ашт ҳамроҳи шоирони соҳибдевони ин ҷо: Муҳӣ, Туробӣ ба эҷоди шеър машғул шуда, дар инкишофи адабиёти нимаи дувуми асри XIX тоҷик сахм мегузорад.

Муҳаммадшокир умри кӯтоҳ ба сар бурдааст, ҳамагӣ 26 сол зиндагӣ кардааст. Дар айнаи камолоти эҷодӣ ӯ аз дасти ҳасудон (зоҳиран аз дасти зарҳаридони Муҳаммадҷонқозӣ ва ё нотаваббинони эҷодиёташ) заҳр хӯрда, соли 1890 аз олам ҷашм мепӯшад.

Аз ӯ як дафтари мусаввада ва девони ашъор мерос мондааст, ки онро бо дасти худ китобат кардааст. Шоир дафтари номбурдари «Назмнома» ном ниҳодааст. Дафтар ҳамагӣ аз 19 саҳифа иборат буда, дар саҳифаи охири он «Таммати табъи назмнома» навишта шудааст. Дафтари мазкур ҳамагӣ 224 байтро дар бар мегирад ва дар соли 1302 ҳиҷрӣ, мутобиқ ба соли 1885 мелодӣ китобат шудааст. Девони Муҳаммадшокир мувофиқи маълумоти профессор С. Воҳидов, ки девонро дар даст доштааст, аз 116 саҳифа таркиб ёфта, соли 1308 ҳиҷрӣ, мутобиқ ба соли 1890 мелодӣ аз ҷониби шоир ба хатти настаълиқӣ моил ба шикаста китобат шудааст[3; 4]. Дар девон қасида, ғазал, рубоӣ ва дубайтию муфрадоти шоир мундариҷа аст. Дар охири девон ному насаби шоир ва соли китобати девон сабт шудааст. Баъд аз як соли ғавти шоир, тағояш – Муҳиддин аз байни қоғазҳои шоир чанд шеърӣ ӯро пай-

до намуда, дар шаш вараки дигар онҳоро сабт кардааст. Нусхаи дигари девони шоир дар Ганҷинаи дастхатҳои Академияи илмҳои Ўзбекистон ниғаҳдорӣ мешавад.

Аз он ҷӣ ба даст омадааст, маълум мешавад, ки ашъори Ғарибӣ якдаст нест. Гоҳе тасаввуроте ҳосил мешавад, ки Шокирӣ ва Ғарибӣ ашхоси мутафарриқанд ва нуқтаи охириро ба ин баҳс танҳо пас аз таҳқиқи ҷиддитари ашъори шоир аз ҷиҳати сабку услуб ба даст меояд. Аммо ҷолиб он нуқта аст, ки ҳанӯз дар сандуқҳои меросхӯрон, муллозодагон, аҳли завқу адаб таълифоти зиёде ҳифз шудаанд, ки барои ҷомеа муаррифӣ нашудаанд ва мунтазири таҳқиқ мебошанд.

Албатта, гуфтан зарур аст, ки паҳлуҳои зиёди шахсияту осори ин марди фозил то ҳанӯз барои мо дастрас нест. Бо эҳтимолияти зиёд умед бар он мебандем, ки ин шоири дар гӯшаи фаромӯшимондаи тоҷик низ рӯзе хонандаи худро меёбаду ашъораш вирди забонҳои хосу ом мегардад.

Умедворем, ки бо ёрии дӯстдорони адабиёт манобеи тоза ҷустуҷӯ карда ва гирд оварда мешаванд ва ин маохиз барои шинохти комилтари ин шоири мумтози адабиёти тоҷик мусоидат хоҳанд кард.

Шеърҳои то замони мо расидаи Ғарибӣ аз нигоҳи сохт, банду баст, муҳтаво, фарогирӣ санъатҳои бадеӣ идомаи шоирони пешини адабиёти форсии тоҷикӣ буда, хушоҳангу гӯшнавозанд. Забони баёни онҳо низ соддаю равон мебошанд. масалан, ба ин ғазали шоир таваҷҷуҳ фармояд:

Оҳ аз ин боғ, ки як ёри вафодор намонд,
Аҳли дилро ба ҷуз аз дарди чигархор намонд.

Ҳақшиносон ҳама рафтанд аз ин дори фано,
3- аҳли идрок, сад афсус, ки дайёр намонд.

Ёр танҳо на зи ман, аз ҳама рӯ пинҳон кард,
Гӯиё ҳеч назар лоиқи дидор намонд.

Ҳар кӣ хоҳад, ҷӣ мусалмонун ҷӣ кофар бе ӯ,
Ҳеч касро ҳаваси хирқаю зуннор намонд!

Рафт номи ҳама дар шаҳр ба тақвии салоҳ,
Ғайри бадномии мо бар Сари Бозор намонд.

Дам фуру банд, агар худ ҳама Исо шудай,
Ки дар ин дайри куҳан маҳраи асрор намонд.

Эй Ғарибӣ, ҷӣ диҳӣ арза матои ҳунарат,
Чун ба бозори ҷаҳон ҳеч харидор намонд.

[7, 24]

Ашъори шоир, ки дар айни авҷи камолот аз дунё даргузаштааст, дар замоне гуфта шудааст, ки шӯри ҷавонӣ ўро ором гузошта наметавонист, зеро дар баробари машғулияти таълиму тадрис ошиқ ҳам буд, ошиқи зиндагӣ. Ҳосили ҳамон ишқ ғазали зер аст, ки Ғарибӣ бо ҳазору як андеша гуфтааст:

Даст аз меваи васли ту кашидан бехтар,
Шохи бефоида ро зуд буридан бехтар.

Донаи меҳри ту бе доруи шахват ҳам нест,
То баҳушем, зи доми ту паридан бехтар.

Даст берун зи лабат захри фироқ орад боз,
Меваи васли ту аслан начашидан беҳтар.

Чун хати сабзи ту маншури муроди дигар аст,
Қаламе бар сари ҳарфи ту кашидан беҳтар.

Баҳри таскини Ғарибӣ макаш аз чехра никоб,
Он рух ойинаи ғайр аст, надидан беҳтар!

[7, 29]

Зиёда бар муҳтаво ба забони баёни шоир мутаваҷҷеҳ мешавему ба шоири хеле барвақт,
дар ҷавонии ҷавонӣ аз дунё гузашта, аҳсан мегӯем, зеро, бибинед, ғазали зерро чӣ ширин
гуфтааст, ки оҳанги шеърҳои давраи бозгаштро ба ёд меорад:

Мурғи дилам ба доми балое фитодааст,
Дар доми зулфи ишванамое фитодааст.

Афтода дар бало дили яктопарастӣ ман,
То дар каманди зулфи дутое фитодааст.

Саргарми дилбар аст дили ман, ки дар раҳаш,
Ҳар гӯша поймоли ҷафое фитодааст.

Афтода қиссаи ачабе он фитодаро,
Алқисса, дар балои ҷудой фитодааст.

Гуфтам, Ғариб, дарди саре дорам, эй табиб,
Гуфто, ки дар сари ту ҳавое фитодааст.

Эй дил, марав зи сояи зулфаш ба офтоб,
К-ин соя бар сари ту зи ҷое фитодааст!

[7, 51]

Хулоса, бояд гуфт, ки дар навоҳии пешини кишвари мо суҳанварони зиёде арзи ҳастӣ
намуда, муддате фазои адабии диёрро тозаю равшан нигоҳ дошта омада бошанд ҳам, ҳанӯз
осори қисме аз онҳо дастраси мо нагардидаанду чехраи адабиашон бароямон равшан нест.
Ҷамъоварию дар шакли китобҳои дастаҷамъӣ ё тазкиранамо мураттаб сохта, барои аҳли
таҳқиқ пешкаш намудани онҳо айнаи муддаост. Ин барои навиштани таърихи адабиёти ҷан-
динасраамон то ҷоёе судманд хоҳад буд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Бӯтаев Д. Дар ҷустуҷӯи Ғарибии Аштӣ [Матн] / Д. Бӯтаев // Шӯҳрати Ашт. 9. 06. 1990 №69(5649). – С. 2
2. Бӯтаев Д. Ғарибӣ - шоири дилсӯхта ва ошиқи ноком [Матн] / Д. Бӯтаев // Суғд. 20 сентябри соли 2000. – С.3
3. Воҳидов С. Суҳане чанд оид ба девони ашъори шоир Ғарибӣ [Матн] / Султон Воҳидов // Шӯҳрати Ашт, 22.12.1990. – С.4
4. Воҳидов С, Мӯсоев А, Бӯтаев Д. Гуфторе чанд аз ҳаёти Ғарибии Аштӣ [Матн] / С. Воҳидов, А. Мӯсоев, Д. Бӯтаев // Шӯҳрати Ашт, 30 майи 1991.– С. 2.

5. Воҳидов С. Ғарибии Аштӣ [Матн] / С. Воҳидов // Илм ва ҳаёт.- 1991, №9. - С.19,29-30.
6. Ғарибии Аштӣ. Девон [Матн] (дастхат, соли китобат 1890, нусхаи шахсии муаллиф).
7. Исоматов М. Ашт (очерки таърихӣ- этнографӣ) [Матн] / М. Исоматов // Шарқи озод.- Душанбе.- 2001.- С.126.
8. Сулаймон Азимӣ. Ишқи ноком [Матн] / Азимӣ Сулаймон // Шайдон-2010. – 59 с.

ҒАРИБИИ АШТӢ ВА МЕРОСИ АДАБИИ Ӯ

Ғарибии Аштӣ аз кабили шоирони хушбаёну салисбаёни водии Фарғона махсуб меёбад, ки дар аҳди охири адабиёти классикии форсии тоҷикӣ умр ба сар бурдаву эҷод намудааст. Дар мақола роҷеъ ба ҳаёту фаъолияти адабии ин шоир бар мабной маъхазҳое, ки перомуни ин масъала маълумот додаанд, ҳамчун далоел мавриди истифода қарор дода шудааст. Инчунин, ҷиҳати ба хонанда шинос намудани Ғарибии Аштӣ 3 ғазали шоир низ дар мақола ҷой дода шудааст.

Калидвожа: Ғарибии Аштӣ, Муҳаммадшоқир, ғазал, маъхаз, тазкира, Султон Воҳидов, доираи адабӣ, Ашт, Қўқанд.

Маълумот дар бораи муаллиф: Темирзода Бахтовар - омӯзгори бахши таърих ва бостоншиносии АХИҶ Тоҷикистон. Суроға: ш.Душанбе, х. Рӯдаки у.11.

Тел: +992934606665; **E-mail:** bahtovar.temirzoda@mail.ru

Рабиқов Хушрӯз Муталибович – докторанти (Phd) курси 3-юми кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода. Суроға:ш. Душанбе, кўчаи Фазлиддин Муҳаммадиев 17/6.

Тел: +992929823389 **E-mail:** khushruz.rabiqov.95@mail.ru

ГАРИБИ АШТИ И ЕГО ЛИТЕРАТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ

Гариби Ашти является одним из поэтов Ферганской долины, отличающимся своей красноречивой и выразительной речью. Он проживал и писал произведения в последние периоды классической таджикско-персидской литературы. В статье мы описываем жизнь и литературную деятельность этого поэта, опираясь на источники, которые дают информацию по данному вопросу, они использованы в качестве аргументов и фактов. Также в целях ознакомления читателя с Гариби Ашти в статье приведены 3 газели поэта.

Ключевые слова: Гариби Ашти, Муҳаммадшоқир, газель, источник, тазкира, Султон Ваҳидов, литературный круг, Ашт, Коканд.

Информация об авторах: Темирзода Бахтовар – преподаватель сектора Истории и археологии МАН Республики Таджикистан. Адрес: г.Душанбе, пр.Рудаки 11.

Тел: +992934606665; **E-mail:** bahtovar.temirzoda@mail.ru

Рабиқов Хушрӯз Муталибович – докторант (Phd) 3-го курса кафедры теории и истории литературы Международного университета иностранных языков Таджикистана имени С.У. лугзаде. Адрес: г.Душанбе, ул. Ф. Мухам-мадиева 17/6.

Тел: +992929823389 **E-mail:** khushruz.rabiqov.95@mail.ru

GHARIBI ASHTI AND HIS LITERARY HERITAGE

Garibi Ashti is one of the poets of Fergana Valley, distinguished by his eloquent and expressive speech. He lived and created poems during the last periods of classical Tajik-Persian literature. In the article we describe the life and literary activity of this poet, relying on sources that provide information on this issue, they are used as arguments and facts. Besides, in order to familiarize the reader with Garibi Ashti, the article contains 3 ghazals of the poet.

Key words: Garibi Ashti, Muhammadshokir, gazelle, source, tazkira, Sulton Vakhidov, literary circle, Asht, Kokand.

Information about the authors: Temirzoda Bakhtovar is a teacher in Department of History and Archeology of the Minor Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, Rudaki Ave. 11.

Tel: +992934606665;

E-mail: bahtovar.temirzoda@mail.ru

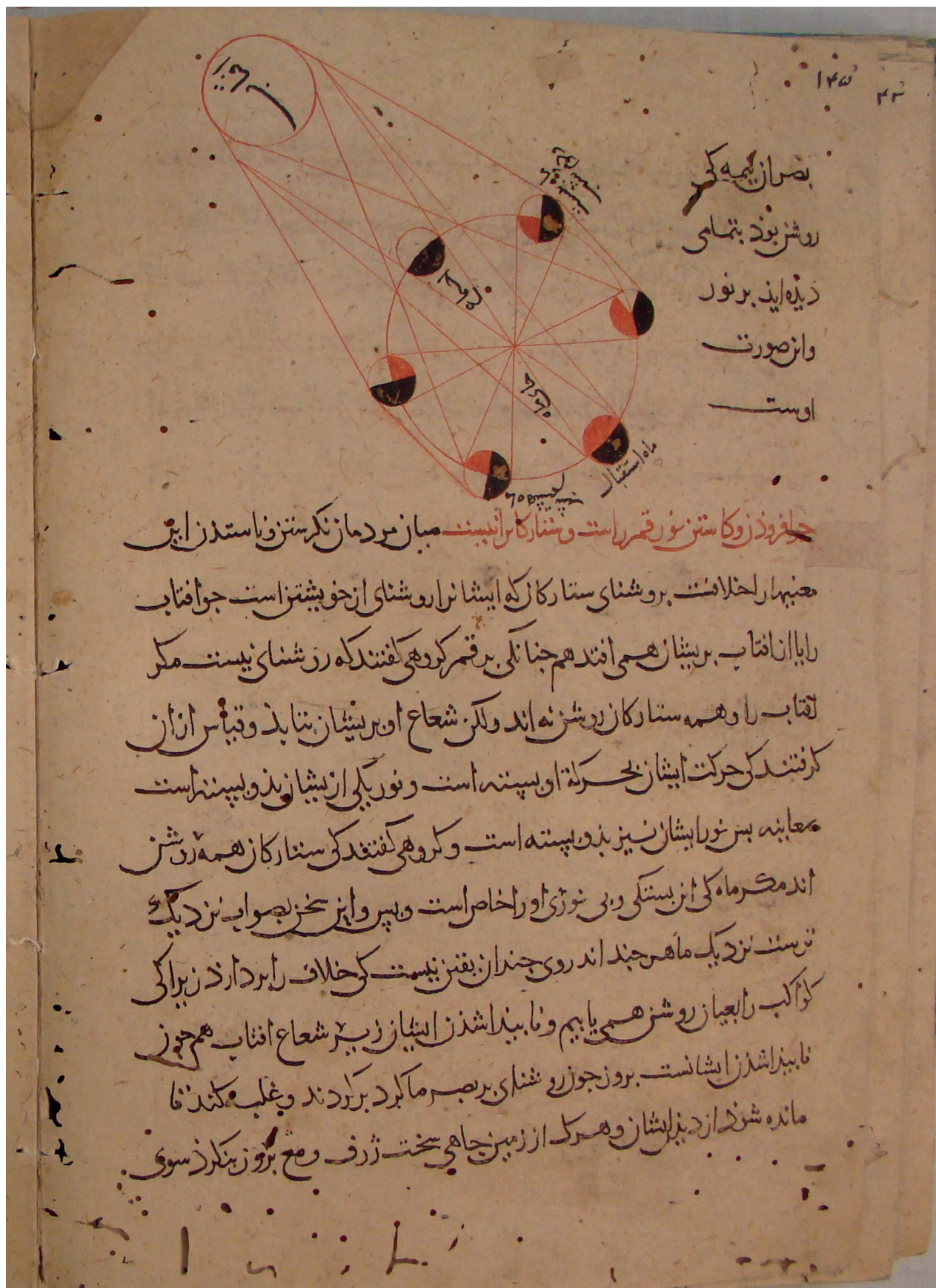
Rabikov Khushruz Mutalibovich – 3rd year doctoral student (Phd) of the Department of Theory and History of Literature in International University of Foreign Languages of Tajikistan named after S. Ulugzade. Address: Dushanbe, Fazliddin Muhammadieva st. 17/6.

Тел: +992929823389

E-mail: khushruz.rabiqov.95@mail.ru

**Абурайҳони Берунӣ (1937-1948) – мутафаккир ва
донишманди асримиёнагии форс-тоҷик**

Дастнависи № 385 Ганчинаи дастнависҳои ба номи А. Мирзоев

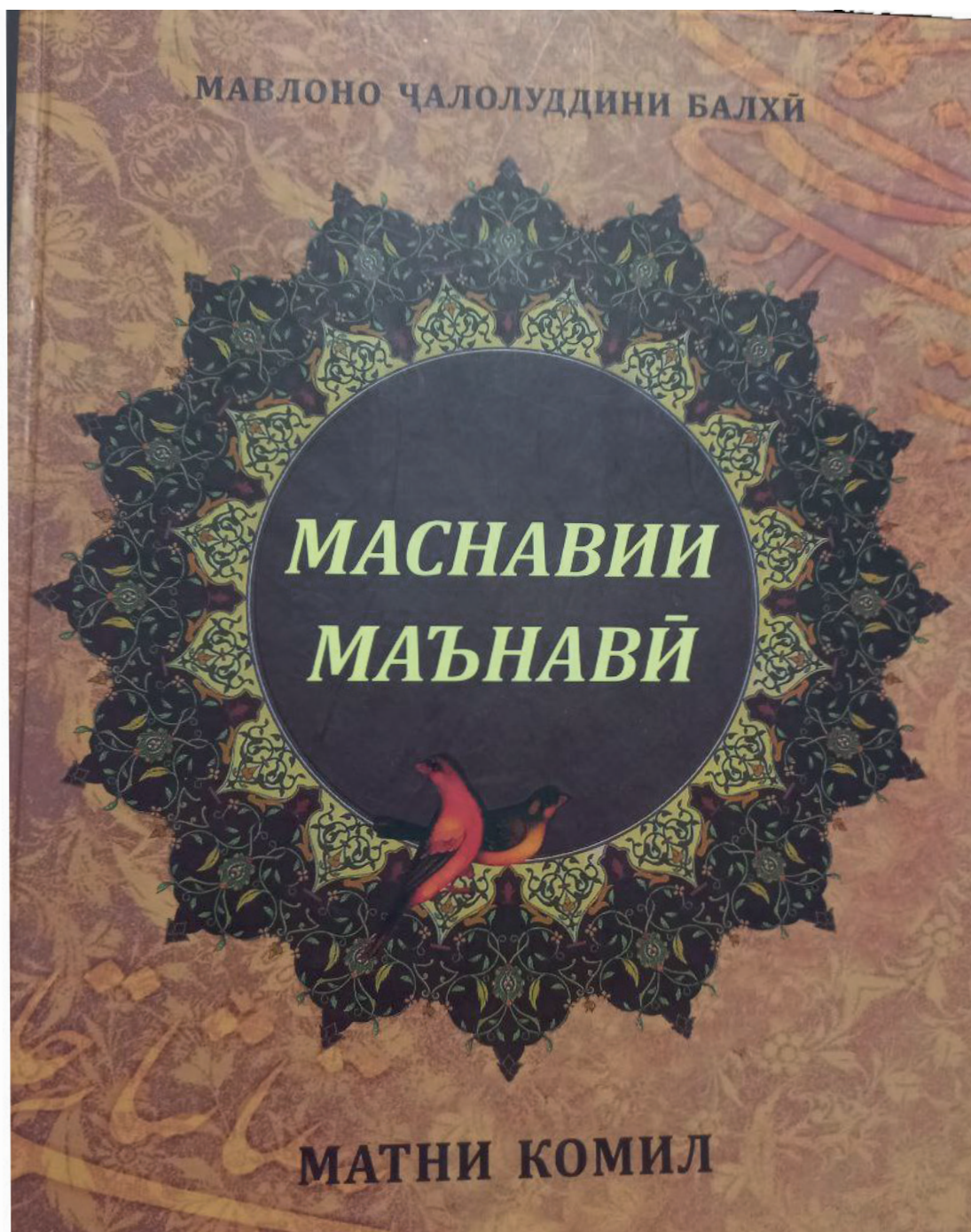
“Китоб-ут-тафҳим ли авоили саноати-т-танчим”-и Абурайҳони Берунӣ. Варақи 736.

136

Минётуре аз "Шохнома"-и Фирдавсӣ, ки дар асри XV китобат шуда, имрӯз дар Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ нигохдори мешавад.

Дар ин китоб, ки соли 2022 тавассути нашриёти "Адиб" ба чоп расид, нусхаи дастхатти №2243 Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ, китобати соли 1459 дар Ҳирот, мавриди истифода қарор гирифтааст.

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаи илмӣ «МХ»;
2. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣю англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 20 см. ва фосилаи байни сатрҳо 14,4 мм;
3. Ҳаҷми мақола: формати А 4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 15 саҳифа ва на беш аз 30 саҳифа;
4. Индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. Номи мақола;
6. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф (он);
7. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола кору фаъолият менамояд;
8. Матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
9. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳое бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъкид кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25 ҷисди рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
10. Таваҷҷуҳи муаллиф (он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Мероси Шарк» ба нашр расидааст;
11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ;
12. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
13. Мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ ё мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
14. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ё доктори илм қабул карда мешавад;
15. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
16. Нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [];
17. Рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
18. Маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям:

1. Соблюдение публикационной этики научного журнала «Наследие Востока»;
2. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегель) 12, поля 2,0 см, межстрочный интервал 14,4 строки;
3. Объем статьи: не менее 15 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
4. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия и.о. автора (ов);
7. Название организации, где работает(ют) автор (ы);
8. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора (ов);
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журнала «Мероси Шарк» по теме исследования приветствуется.
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 7-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
14. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
15. Информация об авторе (ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
16. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
17. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
18. Представить справку о прохождении системы антиплагиат.

МУНДАРИҶА

ТАЪРИХ

<i>Каримдодов М. З.</i> Ду кашфиёти нодири бостоншиносӣ.....	5
<i>Искандаров Қ.</i> Нигоҳе ба зиндагӣ ва корномаи шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ.....	10
<i>Санавбарбону В.</i> Мероси Бирунӣ дар фазои фарҳангӣ	21

ЗАБОНШИНОСӢ

<i>Саломийн М.</i> Сомониён ва ташаккулёбии забони адабии тоҷикӣ.....	28
<i>Султон Ҳ.</i> Андешаҳои забоншиносии Абурайҳони Берунӣ	34
<i>Мусоев М.С.</i> Технологияи навиштории Хатти кӯфӣ дар “Эҳё-л-хат” – и Райнулобидин Ибни Атҳалии Шариф	40
<i>Собирҷонов С.</i> Ҷумлаҳои эҳсосӣ ва гунаҳои маъноии он дар забони тоҷикӣ.....	52
<i>Ҳошимова Ҳ.</i> Шинохти моҳияти таърих аз нигоҳи Муҳаммадҷон Шакурӣ	65
<i>Ҷӯраева С.</i> Усулҳои маҳфузмони ибораҳои рехтаи феълии осори Низомӣ дар гуишҳои тоҷикӣ	71

АДАБИЁТШИНОСӢ

<i>Али М.</i> Маснавии маънавӣ» – шоҳкори бемисли адабиёти форсии тоҷикӣ ва ҷаҳонӣ	76
<i>Холов А.С., Мирзомуддинов А.</i> Нигоҳе ба ашъори арабизабони ҳавзаи Балх (асри XII).....	87
<i>Исматова З.</i> Санъатҳои бадеии маъноӣ дар ашъори Камоли Хучандӣ	93
<i>Муҳаммадиев Ш.</i> Моҳияти суҳан аз назари Низомӣ	99
<i>Манонзода А. М.</i> Нақши санъатҳои маънавӣ дар достони «Ром ва Сито»	107
<i>Исрофилниё Ш. Р., Раҳимӣ М. Р.</i> Образи модар дар шеърҳои Фарзонаи Хучандӣ	115
<i>Темирзода Б., Рабиқов Ҳ.М.</i> Ғарибии Аштӣ ва мероси адабии ӯ	128

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

<i>Каримдодов М. З.</i> Две редких находки археологии	5
<i>Искандаров К.</i> Взгляд на жизнь и заслуги шах Мохаммадвалихана Дарвази	10
<i>Санавбарбону В.</i> Наследия Бируни в цивилизационном пространстве	21

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Саломийн М.</i> Саманиды и формирования таджикского литературного языка	28
<i>Султон Х.</i> Лингвистические воззрения Абурайхана Беруни	34
<i>Мусоев М.С.</i> Технология куфического письма в Трактате "Эхё-ул-хат" Зайнулобидин ибн Фатхали Шарифа	40
<i>Сабиржанов С.</i> Эмоциональные предложения и типы их значения в таджикском языке	52
<i>Хошимова Х.</i> Познание истории и ее сущности с точки зрения Мухаммаджана Шакури	65
<i>Джураева С.</i> Методы сохранения глагольных фразеологических оборотов в таджикском языке	71

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Али М.</i> «Маснави ма'нави» - уникальный шедевр персидско-таджикской и мировой литературы	76
<i>Холов А.С., Мирзомуддинов А.</i> Взгляд на арабоязычную поэзию округа Балх (XII в.)	87
<i>Исмадова З.</i> Семантические средства художественного изображения в поэзии Камоли Худжанди	93
<i>Мухаммадиев Ш.</i> Низами о значении слова	99
<i>Манонзода А. М.</i> Роль художественных искусств в поэме «Рам и Сита»	107
<i>Исрофилниё Ш. Р., Рахими М. Р.</i> В Образ матери в поэзии Фарзаны Худжанди	115
<i>Темирзода Б., Рабинов Х.М.</i> Гариби Ашти и его литературное наследие	128

CONTENTS

HISTORY

<i>Karimdodov. M.Z.</i> Two rare discoveries	5
<i>Qosimsho I.</i> A look at the biography and achievements of shah Muhamadvalihan Darwazi	10
<i>Sanavbarbonu V.</i> Biruni's heritage in the civilization space	21

LANGUSITIK

<i>Salomiyon M.</i> Samaniyan and the formation of the tajik literary language	28
<i>Sulton H.</i> The linguistic views of Aburayhan Beruni	34
<i>Musoev M.S.</i> The technology of kufic Writing in the treatate "ekhyo-ul-khat" Zaynulobidin ibn Fathali Sharif	40
<i>Sabirzhanov S.</i> Emotional sentences and types of their meaning in the tajik language	52
<i>Khoshimova Kh.</i> Knowledge of history and its essence from the point of view of Muhammadjon Shakuri	65
<i>Juraeva Sarvinoz.</i> Methods of preservation of current expressions of military artifacts in tajik dialects	71

LITERATURE

<i>Alii M.</i> "Masnavi-ye-ma'navi" - unparalleled masterpiece of persian-tajik and world literature	76
<i>Kholov A.S., Mirzomuddinov A.</i> A look at the arabic-language poetry of the balkh region (xii th c.)	87
<i>Ismatova Z.</i> <i>Semantic artistic image in the poetry of Kamoli Khujandi</i>	93
<i>Muhammadiyev Sh.</i> Nizami's point of view on significance of word	99
<i>Manonzoda A. Manon.</i> The role of art in the poem «Rom and Sita»	107
<i>Isrofilniyo Sh. R., Rahimi M.R.</i> The image of a mother in the poetry Of Farzana Khujandi	115
<i>Temirzoda B., Rabikov Kh. M.</i> Gharibi ashti and his literary heritage	128

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER OF WRITTEN HERITAGE

МЕРОСИ ШАРҚ

(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)

№ 3 (5), 2023

Мухаррири масъул: А. Муҳаммадӣ
Мухаррири техникӣ: М. Шаҳобиддин
Мусаххех: Д. Валиева
Тарроҳ: Б. Назарзода

Ба матбаа супорида шуд 27.07.2023
Барои нашр имзо шуд 25.07.2023
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ - 18,00 Андоза 60X84 1/8.
Адади нашр 200 нусха. Супориши №39

ҶДММ “Меҳроҷ-Граф”,
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айни 29/2